

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ
ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ - ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ,
ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ - ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Διπλωματική Εργασία

**«ΣΥΓΚΡΙΝΕΤΕ ΚΡΙΤΙΚΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΧΡΕΟΥΣ ΣΤΙΣ ΝΟΤΙΕΣ
ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ»**

ΤΟΥ

ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΛΑΜΠΑΔΙΑΡΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΑΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΥΡΚΙΛΗΣ

Νοέμβριος 2017

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Υπεύθυνη Δήλωση

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Ημερομηνία: 26 Νοε 2017

Ο Δηλών

(Υπογραφή)

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΣΥΝΟΨΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις περιπτώσεις δύο χωρών της ευρωζώνης, της Ελλάδας και της Πορτογαλίας, στο πλαίσιο της οικονομικής ύφεσης η οποία έπληξε σε σημαντικό βαθμό τις χώρες της Νοτίου Ευρώπης και να τις συγκρίνει. Το θέμα καλύφθηκε σε θεωρητικό επίπεδο, μέσα από την ανασκόπηση της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας, όπου αναζητήθηκαν άρθρα επιστημονικού περιεχομένου, τα οποία αντλήθηκαν από μεγάλες διαδικτυακές βάσεις δεδομένων, όπως το Google Scholar. Στη μέχρι σήμερα έρευνα είτε παρατίθενται και αναλύονται χωριστά οι περιπτώσεις της οικονομικής κρίσης των δύο χωρών, είτε μελετώνται και οι δύο μαζί αλλά και με άλλες χώρες της Νοτίου Ευρώπης (π.χ. Ιταλία, Ισπανία, κα.). Ως εκ τούτου προκύπτει η ανάγκη της συγκριτικής παρουσίασης των δύο χωρών, ώστε να καταδειχθούν οι βασικές ομοιότητες και διαφορές που παρουσιάζουν στο πλαίσιο της πορείας τους στην ευρωζώνη.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΛΙΣΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	ii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ	3
1.1. Η ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΣΤΗΝ ΟΝΕ	3
1.2. Η ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΣΤΗΝ ΟΝΕ.....	7
1.3. Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΣΤΗΝ ΟΝΕ.....	11
1.4. Η ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΣΤΗΝ ΟΝΕ	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : ΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ.....	19
2.1. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	19
2.2. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	25
2.3. ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	29
2.4. ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ..	38
3.1. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	38
3.2. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	45
3.3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	48
3.4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ.....	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : ΣΗΜΕΙΑ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΗΣ.....	58
4.1. ΔΙΑΦΟΡΕΣ & ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΛΛΑΔΑΣ - ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑΣ.....	58
4.2. ΔΙΑΦΟΡΕΣ & ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΛΛΑΔΑΣ - ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑΣ.....	64
4.3. ΣΥΓΚΛΙΣΗ Η ΑΠΟΚΛΙΣΗ?.....	67
4.4. Η ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	72
4.5. Η ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ.....	75
4.6. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΕ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	77
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	85

ΛΙΣΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1.1. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Ελλάδα και την ΕΕ, 1962-1975.....	4
Εικόνα 1.2. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Ελλάδα και την ΕΕ, 1975-2000.....	6
Εικόνα 1.3. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Πορτογαλία και την ΕΕ, 1976-2000	8
Εικόνα 1.4. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Ελλάδα και την ΕΕ, 2001-2008.....	13
Εικόνα 1.5. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Πορτογαλία και την ΕΕ, 2000-2009	16
Εικόνα 2.1. Εξέλιξη Δημοσίου Χρέους Ελλάδας (ως % του ΑΕΠ), 1975-2008.....	20
Εικόνα 2.2. Δημόσια Οικονομικά Πορτογαλίας, 1973-2011	27
Εικόνα 3.1. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Ελλάδα και την ΕΕ, 2009-2016.....	41
Εικόνα 3.2. Πορεία Ελλείμματος Γενικής Κυβέρνησης, 2006 – 2014 (σε δις €)	42
Εικόνα 3.3. Πορεία Χρέους Γενικής Κυβέρνησης, 2006 – 2014 (σε δις €), ως ποσοστό	42
Εικόνα 3.4. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Πορτογαλία και την ΕΕ, 2010-2016	47
Εικόνα 3.5. Διαχρονική εξέλιξη ποσοστών ανεργίας στην Ελλάδα, ανά ηλικιακή.....	49
Εικόνα 3.6. Διαχρονική εξέλιξη εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην Ελλάδα, σε δις €, 2008-2016	51
Εικόνα 3.7. Διαχρονική εξέλιξη εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην Ελλάδα, σε δις €, 2008-2016	52
Εικόνα 3.8. Διαχρονική πορεία ανεργίας στην Πορτογαλία ως % του συνολικού εργατικού δυναμικού, 1991-2016.....	54
Εικόνα 3.9. Διαχρονική εξέλιξη εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην Πορτογαλία (σε δις €), 2007-2016	56
Εικόνα 3.10. Διαχρονική εξέλιξη εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην Πορτογαλία (σε δις €), 2007-2016	57

Εικόνα 4.1. Εναρμονισμένοι δείκτες ανταγωνιστικότητας, αποπληθωριστής του ΑΕΠ, κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, Ελλάδα και Πορτογαλία, 1 ^ο τρίμηνο 1999 - 1 ^ο τρίμηνο 2010.....	61
--	----

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελλάδα και η Πορτογαλία είναι μικρές, ανοικτές οικονομίες με παρόμοια πληθυσμιακά μεγέθη, ενσωματωμένα σε μια ζώνη κοινού νομίσματος - το ευρώ. Μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, η Ελλάδα και η Πορτογαλία έχασαν την ικανότητά τους να λάβουν χρηματοδότηση από τη διεθνή αγορά και έτσι αναγκάστηκαν να ζητήσουν οικονομική βοήθεια από τους θεσμούς και τους οικονομικούς εταίρους τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Τα προγράμματα αυτά αποσκοπούσαν στη διόρθωση των δημοσιονομικών και εξωτερικών ανισορροπιών και την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης. Η Ελλάδα ήταν το πρώτο κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αιτήθηκε οικονομικής βοήθειας. Στο πλαίσιο αυτό και μέχρι σήμερα έχει υπογράψει τρία προγράμματα χρηματοοικονομικής ενίσχυσης με τους πιστωτές της, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Αντίστοιχα η Πορτογαλία ζήτησε βοήθεια τον Απρίλιο του 2011. Τον Ιούνιο του 2014, η Πορτογαλία ολοκλήρωσε το πρόγραμμα χωρίς να λάβει την τελική δόση του προγράμματος βοήθειας και έχοντας ήδη πραγματοποιήσει πρόωρες αποπληρωμές στο ΔΝΤ τον Μάρτιο και τον Ιούνιο του 2015. Αντίθετα η Ελλάδα συνεχίζει να εφαρμόζει το πρόγραμμα δημοσιονομικής εξυγίανσης. Στο πλαίσιο αυτό η Πορτογαλία συχνά περιγράφεται ως ιστορία επιτυχίας, αφού ολοκλήρωσε το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας χωρίς να λάβει την τελευταία της δόση, ενώ από την άλλη η Ελλάδα θεωρείται αρνητικό παράδειγμα. Αν και οι ρίζες και η επακόλουθη εξέλιξη των χρηματοοικονομικών προβλημάτων της Πορτογαλίας και της Ελλάδας δεν είναι εξ ολοκλήρου ισοδύναμη μεταξύ τους, εν τούτοις οι περιπτώσεις τους έχουν σημαντικές ομοιότητες, σε ότι αφορά τα προγράμματα βοήθειας που έλαβαν.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να ερευνήσει διεξοδικά τις περιπτώσεις των δύο χώρων, μέσα από την μελέτη της οικονομικής πορείας τους κυρίως τα τελευταία χρόνια και μετά την είσοδο τους στη ζώνη του ευρώ. Η μελέτη αυτή είναι σημαντική, αρχικά γιατί τόσο η Ελλάδα όσο και η Πορτογαλία, ήταν και είναι μεταξύ

των χωρών της ΕΕ που πλήττονται σοβαρότερα από τις κρίσεις της ευρωζώνης και από επακόλουθες αυστηρές πολιτικές λιτότητας, όπως και άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης. Από την άλλη το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την συγκριτική μελέτη των δύο χωρών, απορρέει από το γεγονός ότι η Πορτογαλία έχει κάνει πολλά σημαντικά βήματα τα τελευταία χρόνια, έχοντας σε μεγάλο βαθμό καταφέρει αν βγει από την οικονομική ύφεση, ενώ στην περίπτωση της Ελλάδας κάτι τέτοιο δεν προβλέπεται να γίνει άμεσα. Ως εκ τούτου προκύπτει η ανάγκη της κατανόησης των λόγων για τους οποίους οι δύο χώρες, αν και έχουν σημαντικές ομοιότητες, έχουν ακολουθήσει διαφορετικές πορείες στην ευρωζώνη τα τελευταία χρόνια και έχουν καταγράψει διαφορετικά αποτελέσματα.

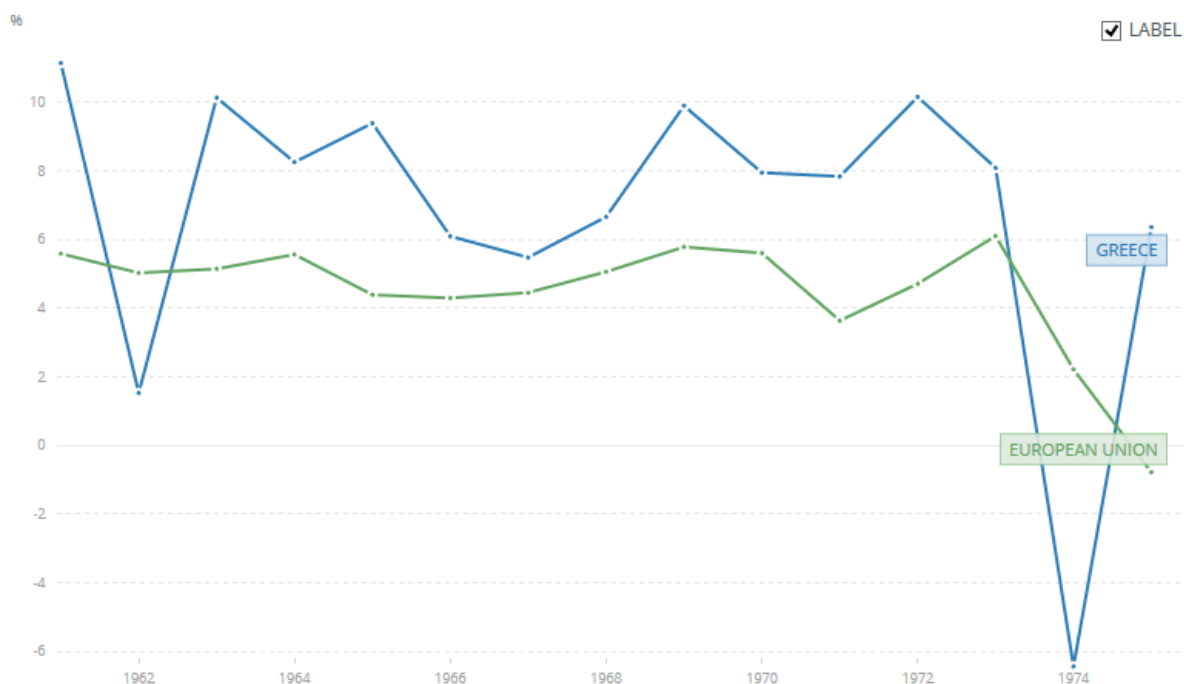
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

1.1. Η ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΣΤΗΝ ΟΝΕ

Η μακροοικονομική απόδοση της Ελλάδας ήταν από τις πιο εντυπωσιακές κατά την περίοδο μετά την λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και μέχρι το ξεκίνημα της δεκαετίας του 1970, όχι μόνο στην Ευρώπη αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο. Για την Ελλάδα, όπως και για πολλές Ευρωπαϊκές χώρες, η δεκαετία του 1960, χαρακτηρίστηκε ως «χρυσή εποχή», αφού ο ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης της χώρας μας, ήταν κατά μέσο όρο 8%, ποσοστό το οποίο ξεπερνούσε αρκετά τον ρυθμό ανάπτυξης πολλών μεγάλων ευρωπαϊκών οικονομιών. Κατά την περίοδο αυτή, ο πληθωρισμός και τα ποσοστά ανεργίας ήταν χαμηλά, οι επενδύσεις αυξήθηκαν με ετήσιο μέσο όρο 12% - ο οποίος ήταν ο ταχύτερος στην Ευρώπη - και το δημοσιονομικό ισοζύγιο της χώρας ήταν πλεονασματικό. Η παραγωγικότητα της εργασίας αυξανόταν με ταχύτερο ρυθμό από ό, τι στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, συμπεριλαμβανομένων των περιφερειακών οικονομιών όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία. Η Ελλάδα ήταν μια πολλά υποσχόμενη χώρα επιχειρηματικής δραστηριότητας, με αξιόπιστες νομισματικές πολιτικές, αυξήσεις του κόστους εργασίας, κοινωνική ειρήνη, μειωμένους περιορισμούς στο εμπόριο και ευνοϊκό φορολογικό καθεστώς. Το ελληνικό κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ το 1960 ήταν μόνο το 60% του μέσου επιπέδου των χωρών που αποτελούν σήμερα την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά αυξήθηκε σε σχεδόν 80% στις αρχές της δεκαετίας του 1970 (Εικόνα 1.1.) (Lazaretou, 2003; Alogoskoufis, 2012).

Ο ταχύς αυτός ρυθμός ανάπτυξης συνεχίστηκε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όμως ανακόπηκε το 1975 λόγω της πρώτης πετρελαϊκής κρίσης. Τα πρώτα σημάδια της πετρελαϊκής κρίσης, έκαναν την εμφάνιση τους το 1973 και φαίνεται να επηρέασαν βαθιά την Ελλάδα, αφού ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης άρχισε να

επιβραδύνεται (Εικόνα 1.1.). Η δημοκρατία αποκαταστάθηκε το 1974 μετά από μια επταετή περίοδο δικτατορίας ενώ το 1975 η χώρα υπέβαλε αίτηση προσχώρησης στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και, ως εκ τούτου, η οικονομική πολιτική κυριαρχούσε στην επίτευξη αυτού του στόχου (Alogoskoufis, 2012).

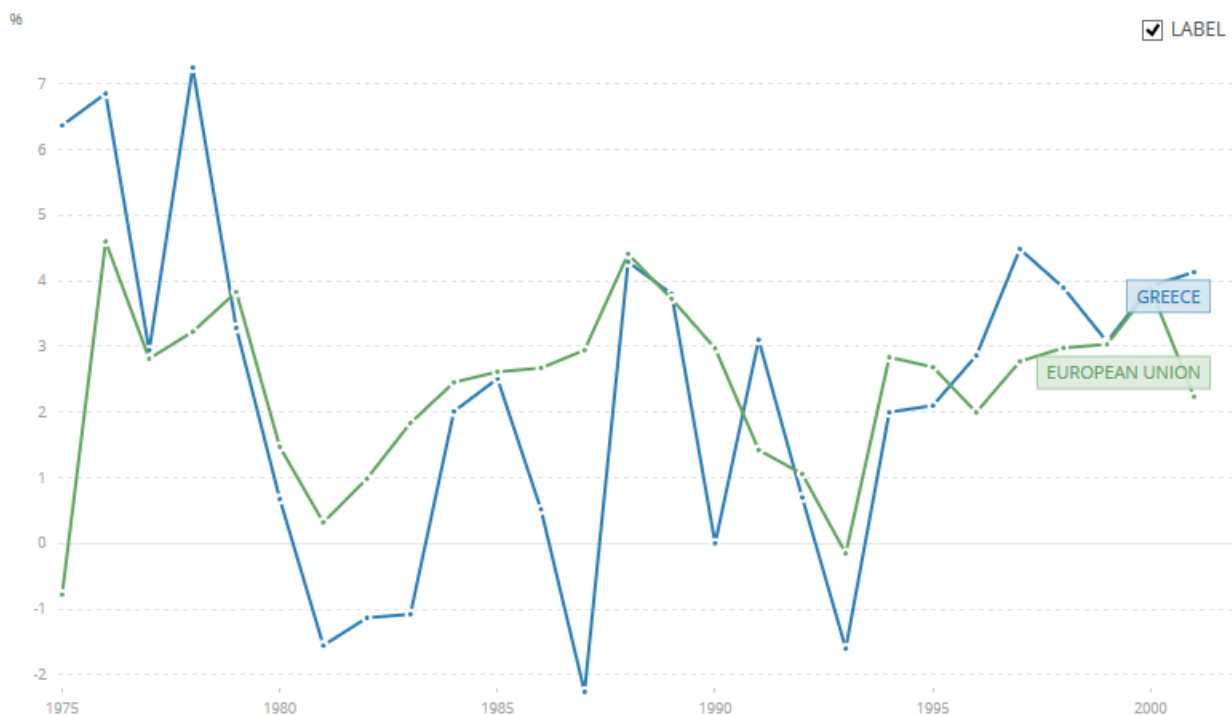
Εικόνα 1.1. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Ελλάδα και την ΕΕ, 1962-1975

Πηγή: The World Bank

Ωστόσο, μετά τη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση, την είσοδο στην ΕΟΚ το 1981 και την εκλογή της σοσιαλιστικής κυβέρνησης τον ίδιο χρόνο, η Ελλάδα εισήλθε σε περίοδο στασιμότητας και ταχείας δημόσιας απαξίωσης, η οποία διήρκεσε καθ' όλη τη δεκαετία του 1980. Ήδη από το 1979, η χώρα είχε εισέλθει σε περίοδο ύφεσης. Το 1987 το ελληνικό ΑΕΠ ήταν περίπου στα ίδια επίπεδα με αυτό πριν από οκτώ χρόνια, ενώ στην υπόλοιπη Ευρώπη η ανάπτυξη συνεχιζόταν (Εικόνα 1.2). Το ελληνικό κατά κεφαλήν προϊόν σε σχέση με το αντίστοιχο της ΕΕ έπεσε σε επίπεδα παρόμοια με

του 1960. Το 1981 η Ελλάδα προσχώρησε στην Ευρωπαϊκή Ένωση και αυτό συνέπεσε με την έναρξη της πτώσης της (Alogoskoufis, 2012).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, η οικονομική δραστηριότητα έμεινε στάσιμη. Ο πληθωρισμός ήταν υψηλότερος από ό, τι σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες και για παρατεταμένο χρονικό διάστημα. Η ανεργία αυξήθηκε, ενώ παράλληλα αυξήθηκε η παραγωγικότητα της εργασίας. Αυτή είναι η περίοδος κατά την οποία τα δημόσια οικονομικά της χώρας, άρχισαν να ξεφεύγουν από τον έλεγχο. Οι αναπτυξιακές δημοσιονομικές πολιτικές οδήγησαν σε αύξηση του δημοσιονομικού ελλείμματος, υψηλό πληθωρισμό, μείωση ή στασιμότητα της παραγωγικότητας, υποτίμηση της δραχμής, απώλεια ανταγωνιστικότητας και αύξηση του δημόσιου χρέους. Η κυβερνητική απασχόληση αυξήθηκε κατά 2,3% ετησίως, ενώ οι αγορές εργασίας και προϊόντων ελέγχθηκαν εκτενώς. Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος, οδήγησε σε αύξηση των επιπέδων της φοροδιαφυγής, η οποία σε συνδυασμό με τους υψηλούς οριακούς φορολογικούς συντελεστές είχε ως αποτέλεσμα τη χαμηλή ελκυστικότητα των επιχειρήσεων και τις χαμηλές εισροές άμεσων ξένων επενδύσεων. Στα μέσα της δεκαετίας του '80, η Ελλάδα παρουσίασε σημαντικές αποκλίσεις σε μακροοικονομικό επίπεδο σε σχέση από τους ευρωπαϊούς γείτονές της, στο μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής ιστορίας της (Tavlas & Paraspyrou, 2003). Σύμφωνα με τον Alogoskoufis (2012), αυτή η δεκαετία μακροοικονομικού λαϊκισμού κληρονόμησε την Ελλάδα με δύο από τα σημαντικότερα προβλήματα που επιβάρυναν την οικονομία της: το υψηλό δημόσιο χρέος και τη χαμηλή διεθνή ανταγωνιστικότητα.

Εικόνα 1.2. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Ελλάδα και την ΕΕ, 1975-2000

Πηγή: The World Bank

Το 1990 υπήρξε αντιστροφή των οικονομικών πολιτικών, οι οποίες πλέον χαρακτηρίζονταν από προσπάθειες δημοσιονομικής προσαρμογής, σταθεροποίησης της νομισματικής και συναλλαγματικής ισοτιμίας και απελευθέρωσης της οικονομίας. Το 1992 υπογράφηκε η Συνθήκη του Μάαστριχτ και η Ελλάδα είχε πλέον στόχο να ενταχθεί στην ομάδα του ενιαίου νομίσματος. Στη δεκαετία του 1990, ο πληθωρισμός, αν και μειώθηκε, παρέμεινε πολύ πάνω από τα επίπεδα άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Το δημόσιο χρέος σταθεροποιήθηκε γύρω στο 100% του ΑΕΠ, αλλά ήταν ακόμα αρκετά υψηλό σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Κάποιες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που εισήχθησαν για τη βελτίωση της παραγωγικότητας, φάνηκαν τελικά να είναι ανεπαρκείς, αφού η αύξηση της παραγωγικότητας παρέμεινε κάτω από τα επίπεδα που παρατηρήθηκαν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Προνουριος, 2013).

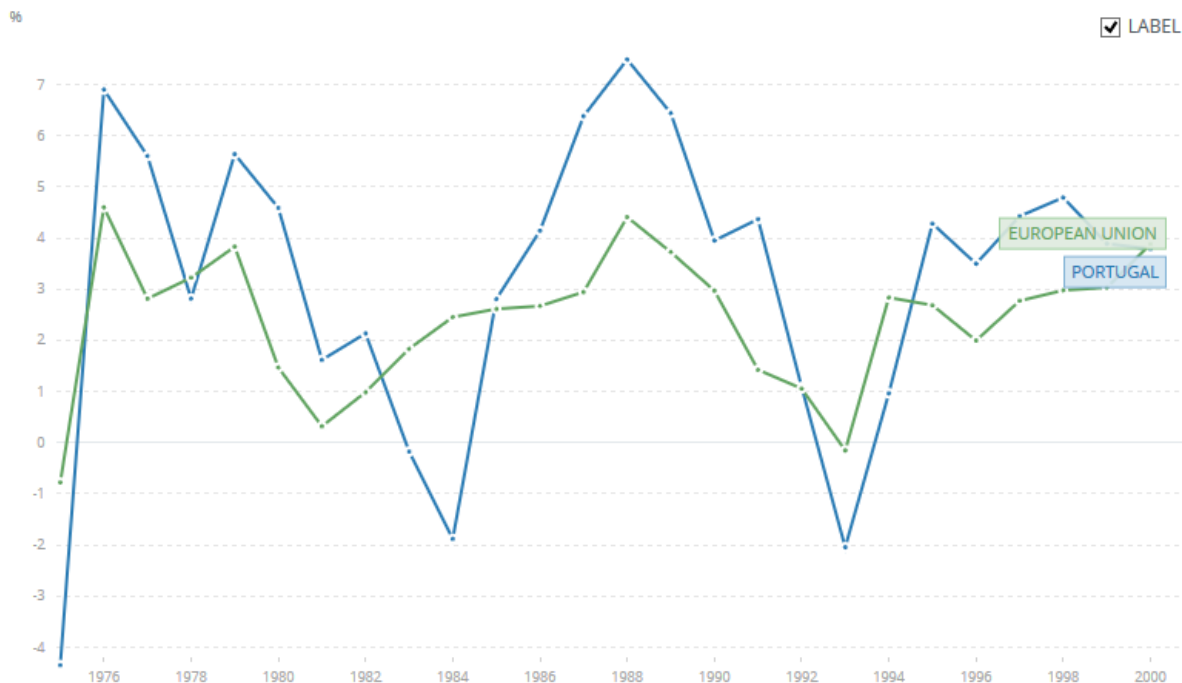
Πριν από την ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ, υπήρξε γενική συναίνεση για τα αναμενόμενα οφέλη. Η μείωση του κόστους συναλλαγής και η εξάλειψη της αβεβαιότητας των συναλλαγματικών ισοτιμιών αναμενόταν να ενισχύσει το εμπόριο και την παραγωγή. Η μεταβίβαση της ευθύνης για τη νομισματική πολιτική στα νέα κοινά θεσμικά όργανα θα απελευθέρωνε την ελληνική νομισματική πολιτική από τις εσωτερικές πολιτικές πιέσεις, διασφαλίζοντας έτσι τη σταθερότητα των τιμών. Η νομισματική σταθερότητα αναμενόταν να ενισχύσει την τάση των επενδύσεων. Η μείωση των ονομαστικών και πραγματικών επιτοκίων και η σταθεροποίησή τους σε χαμηλά επίπεδα, θεωρήθηκε ότι θα συμβάλουν στην επίτευξη αυτού του στόχου. Λόγω της υιοθέτησης ενός διεθνούς νομίσματος, αναμενόταν επίσης ότι θα εξασφαλιστεί σε μεγάλο βαθμό η εξωτερική ρευστότητα της ελληνικής οικονομίας. Επίσης, η χώρα θα αναγκαζόταν να προχωρήσει με τις μεταρρυθμίσεις που απαιτούνταν στον θεσμικό τομέα και τις δημόσιες δομές. Επίσης, αναμένονταν πολιτικά οφέλη από την ένταξη στο ευρώ, εφόσον η ΟΝΕ είχε θετικό αντίκτυπο στη διαδικασία της ευρωπαϊκής πολιτικής ολοκλήρωσης (Kotios et al, 2011).

1.2. Η ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΣΤΗΝ ΟΝΕ

Η εξέλιξη της πορτογαλικής οικονομίας πριν από την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) χαρακτηρίζεται από τρεις περιόδους. Η επανάσταση του 1974 ήταν το ορόσημο αλλαγής της οικονομίας της σε ένα φιλελεύθερο μοντέλο ανάπτυξης που βασίστηκε σε ιδιωτικές πρωτοβουλίες, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από την εθνικοποίηση των επιχειρήσεων. Η δεύτερη περίοδος έληξε το 1980, όπου λόγω σημαντικής οικονομικής κρίσης αποφασίστηκε η σταδιακή ελευθέρωση της αγοράς με απώτερο στόχο την είσοδο της χώρας στην ΕΟΚ (European Parliament, 1998).

Τα έτη 1960-1973 χαρακτηρίστηκαν από ταχεία οικονομική ανάπτυξη. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) διαμορφώθηκε στο 6,9% (Εικόνα 1.3.). Η βιομηχανία αυξήθηκε κατά 9% και η ιδιωτική

κατανάλωση κατά 6,5%, κατά την περίοδο αναφοράς (1960-1973). Η ενίσχυση της παραγωγικότητας της εργασίας (7,4%) ήταν εξίσου σημαντική. Η μέση ετήσια μεταβολή του πληθωρισμού κατά τα έτη 1960-1973 ανερχόταν σε 4%. Κατά την περίοδο αυτή δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη που παρατηρήθηκε στον κλάδο. Συγκεκριμένα, το 1973, το 44% του ΑΕΠ προήλθε από τον δευτερογενή τομέα, ενώ το 1961 το ίδιο ποσοστό ήταν 37%. Αντίθετα, η παραγωγή του πρωτογενή τομέα στο ΑΕΠ μειώθηκε από 23% το 1961, σε 16,8% το 1973 και ο τριτογενής τομέας παρέμεινε σταθερός στο 39,4%. Παρατηρείται ότι η αύξηση της παραγωγικότητας στην εν λόγω περίοδο στην Πορτογαλία, αύξησε τη βιομηχανική δραστηριότητα καθώς και την τάση για επενδύσεις.

Εικόνα 1.3. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Πορτογαλία και την ΕΕ, 1976-2000

Πηγή: The World Bank

Κανονικά, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας, τέτοιες περιόδους (δικτατορία) έχουν μεγάλο πλεονέκτημα στην οικονομική ανάπτυξη των χωρών, και αυτό μπορεί

να εξηγηθεί, για παράδειγμα, λόγω του απόλυτου ελέγχου των μεταβλητών που καθορίζουν την ανάπτυξη της οικονομίας (Knutsen, 2011).

Μια σημαντική περίοδος για την Πορτογαλία ήταν και τα έτη μεταξύ 1975-1980 λόγω της πολιτικής αστάθειας και των κοινωνικών τροποποιήσεων που υπήρχαν. Στην περίοδο αυτή, πολλές ιδιωτικές επιχειρήσεις πέρασαν στη δημόσια δικαιοδοσία, από τον Μάρτιο του 1975 μέχρι τον Ιούλιο του 1976. Πολλές βιομηχανίες διεθνοποιήθηκαν επίσης, όπως ασφαλιστικές επιχειρήσεις και καπνοβιομηχανίες, τράπεζες, τσιμέντο, σίδηρος, αλκοόλ, ξυλουργική, ναυπηγική. Στις βιομηχανίες αυτές σχεδόν μόνο μια στις τρεις επιχειρήσεις παρέμειναν ιδιωτικές. Επιπλέον, σε αυτή την περίοδο (1973) διαπιστώνεται υψηλό επίπεδο κερδοφορίας σε πολλές επιχειρήσεις. Ωστόσο το 1978 η απώλεια περίπου 18,3 εκατομμυρίων εσκούδων προκάλεσε ζημιά που έφτασε τα 40,3 εκ. εσκούδα. Αντίθετα, κατά την περίοδο 1973-1980, 51 εθνικοποιημένες εταιρείες, όπως οι τράπεζες και οι βιομηχανίες σιδήρου, τσιμέντου και ξύλου, σημείωσαν σημαντική επιδείνωση (Abreu, 2001).

Το 1978 η Πορτογαλία ξεκίνησε τις επίσημες διαπραγματεύσεις σχετικά με την προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και το 1986, μαζί με την Ισπανία, προσχώρησε στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα ως κράτος μέλος. Από την αρχή αυτής της διαδικασίας ενσωμάτωσης, η Πορτογαλία προέβη σε σημαντικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούσαν στην αύξηση του ρόλου του ιδιωτικού τομέα στην οικονομία, εξασφαλίζοντας ρυθμό ανάπτυξης υψηλότερο από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και προσφέροντας συνοχή στις μακροοικονομικές πολιτικές της (Cunha & Silva, 2003).

Οι αρχικές μεταρρυθμίσεις, στο πλαίσιο της εισόδου στην ΕΟΚ, στόχευαν στη μείωση της κρατικής συμμετοχής στην οικονομία και στην προώθηση του ανταγωνισμού, και ξεκίνησαν αρχικά στον χρηματοπιστωτικό τομέα στα μέσα της δεκαετίας του '80, στον οποίο είχαν περιοριστεί οι διεθνείς κινήσεις κεφαλαίων. Στο πλαίσιο της προετοιμασίας για την ενιαία αγορά στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 1991 καταργήθηκαν τα πιστωτικά ανώτατα όρια και στα μέσα του 1992 καταργήθηκαν τα όρια για τα επιτόκια των καταθέσεων (τα επιτόκια δανεισμού απελευθερώθηκαν το

1988 και το 1989). Πριν από το τέλος του 1992, οι έλεγχοι των κινήσεων κεφαλαίων είχαν εξαιρεθεί πλήρως. Η διαδικασία ιδιωτικοποίησης, η αύξηση του αριθμού των τραπεζών και η άρση των φραγμών εισόδου και άλλων κανονιστικών ρυθμίσεων οδήγησαν σε αυξημένη αμφισβήτηση στον χρηματοπιστωτικό τομέα (Abreu, 2001).

Μέχρι τη στιγμή που η Πορτογαλία έγινε Μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, ο Τρεχούμενος Λογαριασμός σημείωσε θετικό ισοζύγιο, ακολουθώντας το πρόγραμμα του ΔΝΤ του 1983. Ωστόσο, δεδομένου ότι ο πληθωρισμός παρέμεινε υψηλός, στα μέσα της δεκαετίας του 1980, ακολουθήθηκε πολιτική μείωσης του. Κατά συνέπεια των πολιτικών που εφαρμόστηκαν, μέχρι τα μέσα του 1988, ο πληθωρισμός είχε μειωθεί κατά περισσότερο από 20 ποσοστιαίες μονάδες. Εντούτοις, στα τέλη του 1988 ο πληθωρισμός επιταχύνθηκε και πάλι, γεγονός το οποίο μαζί και με άλλους παράγοντες οδήγησε σε αξιοσημείωτη πραγματική υποτίμηση (Royo, 2010).

Τα διαρθρωτικά ταμεία και τα ταμεία συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η ανάπτυξη πολλών από τις κύριες εξαγωγικές εταιρείες της Πορτογαλίας, ήταν οι ηγετικές δυνάμεις σε μια νέα περίοδο έντονης οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης που θα διαρκούσε (αν και με μικρή κρίση γύρω στο 1992-94) μέχρι το 2000. Το 1991, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ξεπέρασε το επίπεδο του 1973 και μέχρι το 2000 πέτυχε το 70% του μέσου όρου της ΕΕ-12. Ομοίως, επί σειρά ετών, οι θυγατρικές μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών της Πορτογαλίας κατατάσσονται μεταξύ των πλέον παραγωγικών στον κόσμο. Ωστόσο, η οικονομία έχει παραμείνει στάσιμη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 και δεν επηρεάστηκε πολύ από τις επιπτώσεις της Μεγάλης ύφεσης, η οποία τελικά οδήγησε σε λήψη οικονομικής βοήθειας από τους μηχανισμούς της ΕΕ (Cunha & Silva, 2003).

Συνοψίζοντας μέχρι το τέλος του 1998, η πορτογαλική οικονομία είχε αλλάξει σημαντικά σε σύγκριση με τις αρχές της δεκαετίας του 80, αφού είχε υποστεί μια διαδικασία ελευθέρωσης και μεταρρύθμισης που την καθιστούσε πιο ανταγωνιστική και αποτελεσματική, αφού ο ρόλος του ιδιωτικού τομέα στην οικονομία είχε αυξηθεί, προετοιμάζοντας τη χώρα για την πρόκληση της υιοθέτησης ενός ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος το 1999 (Cunha & Silva, 2003).

1.3. Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΣΤΗΝ ΟΝΕ

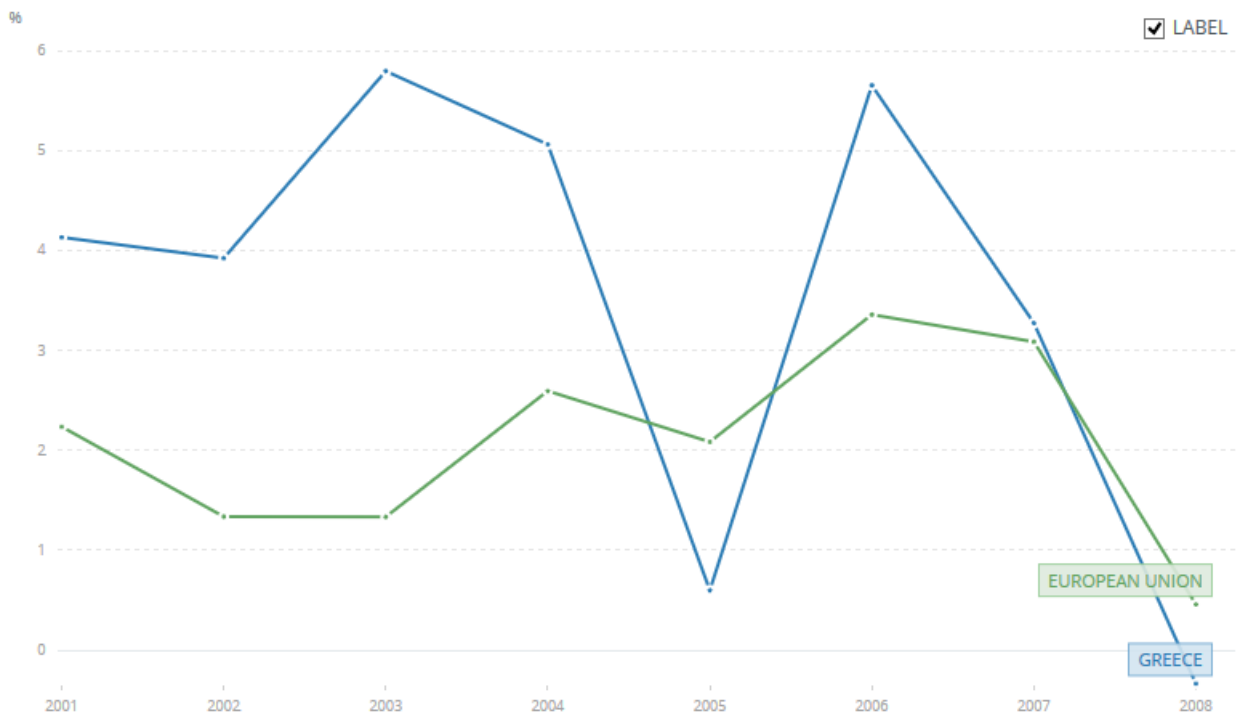
Η Ελλάδα προσχώρησε στην ευρωζώνη την 1η Ιανουαρίου του 2001, μετά από συλλογική προσπάθεια προσαρμογής για την εκπλήρωση των κριτηρίων σύγκλισης της Συνθήκης της ΕΕ (1992). Το έτος αυτό συνέπεσε με μια νέα περίοδο έντονης οικονομικής ανάπτυξης και ταχείας σύγκλισης (Εικόνα 1.4). Με την ανανέωση της αξιοπιστίας, η κυβέρνηση ήταν σε θέση να δανειστεί χρήματα με χαμηλό κόστος τόκων, αλλά αντί να μειώσει το δημόσιο χρέος της, υπήρχε ένα άλλο κύμα δημοσιονομικής επέκτασης. Κατά την περίοδο αυτή η ανάπτυξη ήταν σε μεγάλο βαθμό καθοδηγούμενη από την κατανάλωση. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης των δημόσιων καταναλωτικών δαπανών ήταν 4,7%, έναντι 1,9% στην Ευρωζώνη. Οι ρυθμοί ανάπτυξης των εξαγωγών ήταν παρόμοιοι με τις άλλες χώρες, ενώ οι εισαγωγές αυξήθηκαν πολύ πιο γρήγορα (Alogoskoufis, 2012).

Αναμφισβήτητα, η Ελλάδα έχει επωφεληθεί από τα πλεονεκτήματα που προσφέρει μια περιοχή ενιαίου νομίσματος, όπως η εξάλειψη των συναλλαγματικών κινδύνων και αβεβαιοτήτων καθώς και η εξάλειψη του κόστους μετατροπής συναλλάγματος στις συναλλαγές με άλλες χώρες της ευρωζώνης. Επιπλέον, η ρευστότητα για το εξωτερικό εμπόριο βελτιώθηκε, καθώς το εμπόριο εντός της ευρωζώνης πραγματοποιείται σε ευρώ. Σημαντικό μέρος της τιμολόγησης και πληρωμής για τις εισαγωγές στις συναλλαγές με χώρες εκτός της ευρωζώνης, πραγματοποιείται πλέον και σε ευρώ. Αυτό έχει εξαλείψει την έλλειψη ανταλλαγής που χαρακτήριζε την Ελλάδα εδώ και δεκαετίες. Ωστόσο, διευκόλυne επίσης τις εισαγωγές. Η απελευθέρωση του κεφαλαίου και η συμμετοχή της χώρας σε μια σταθερή νομισματική ένωση επέτρεψαν, τουλάχιστον μέχρι το 2007, μια απρόσκοπτη ροή κεφαλαίων και μια τεράστια μείωση των επιτοκίων δανεισμού σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με το γερμανικό επιτόκιο (Reinhart & Rogoff, 2008). Οι κεφαλαιακές ροές στην Ελλάδα έλαβαν τη μορφή των δανείων από τον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, οι οποίες σταδιακά επέκτειναν το ισοζύγιο εισοδήματος στο μέγιστο, λόγω των υψηλών πληρωμών τόκων. Δυστυχώς, η απόδοση της χώρας στην προσέλκυση

ξένων επενδύσεων δεν ήταν ιδιαίτερα καλή, λόγω των εσωτερικών διαρθρωτικών αδυναμιών (Pronopoulos, 2013).

Οι εισροές στην Ελλάδα ήταν σταθερές και περίπου 50% υψηλότερες από τον μέσο όρο της ευρωζώνης, γεγονός που προκάλεσε σωρευτική αύξηση των ελληνικών τιμών κατά 32,8% την περίοδο 1999-2007, ενώ επίσης προκάλεσε μια συγκριτικά μεγάλη υπερτίμηση του ευρώ έναντι των λοιπών εταίρων του ευρώ. Έτσι, η Ελλάδα βελτίωσε τη νομισματική της σταθερότητα, σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη αλλά όχι σε σύγκριση με άλλες χώρες της ΟΝΕ, γεγονός το οποίο είχε αρνητικές επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα των τιμών και στο εξωτερικό εμπόριο. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), η απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας τα έτη 2000-2010 ανήλθε στο 25% (Alogoskoufis, 2012).

Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου μετά την ένταξη στην ΟΝΕ, οι δημοσιονομικές ελλείψεις της Ελλάδας ήταν σταθερά πάνω από το επιτρεπτό κατώτατο όριο του 3% του ΑΕΠ, δημιουργώντας συνεχώς αυξανόμενο δημόσιο χρέος. Η χώρα τέθηκε υπό την εποπτεία της ΕΕ (διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος) κατά την περίοδο 2006-2007. Χωρίς αυτές τις προσαρμογές, θα ήταν αδύνατο για τη χώρα να επιβιώσει, μακροπρόθεσμα, στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον. Δυστυχώς, οι τελευταίες εξελίξεις έχουν επιβεβαιώσει αυτή την πρόβλεψη (Kotios et al, 2011).

Εικόνα 1.4. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Ελλάδα και την ΕΕ, 2001-2008

Πηγή: The World Bank

Τέλος, πρέπει να γίνει ειδική αναφορά στο λεγόμενο «ελληνικό παράδοξο». Αν και η χώρα δεν μπόρεσε να κάνει τις απαραίτητες προσαρμογές, έχει επιτύχει υψηλή ετήσια αύξηση του ΑΕΠ σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ευρωζώνης, επιτρέποντάς της, να συγκλίνει σε πραγματικούς όρους. Ωστόσο, οι παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτήν την εξέλιξη ήταν περιστασιακοί ή βραχύβιοι. Μεταξύ αυτών των παραγόντων μπορούμε να αναφέρουμε (1) την αυξημένη ρευστότητα της ελληνικής οικονομίας, η οποία οφείλεται στην εύκολη και φτηνή δανειοληψία λόγω της ελληνικής ένταξης στην ΟΝΕ, (2) στις υψηλές φορολογικές ελαφρύνσεις του ελληνικού κράτους, (3) στην αύξηση της παραγωγικότητας σε ορισμένους τομείς της ελληνικής οικονομίας, (4) στην απελευθέρωση ορισμένων αγορών (π.χ. τηλεπικοινωνίες και χρηματοοικονομικές υπηρεσίες), (5) στην πρόσβαση στις αγορές των βαλκανικών χωρών (6) στα έσοδα από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ και (7) στην υποδομή των

Ολυμπιακών αγώνων. Σύμφωνα με τα παραπάνω σχόλια και σε μια εμπειρική παρατήρηση της κρίσης, οι αρνητικές επιδράσεις της συμμετοχής της Ελλάδας στην ΟΝΕ προφανώς αντισταθμίζουν τις θετικές (Kotios et al, 2011).

Συνοψίζοντας λοιπόν η συμμετοχή της χώρας στην τρίτη φάση της ΟΝΕ είχε γίνει βασικός εθνικός στόχος. Μέσω της ένταξης στην ΟΝΕ, η χώρα προσέβλεπε σε αξιοσημείωτα οικονομικά και πολιτικά πλεονεκτήματα. Η ένταξη της χώρας βασίστηκε σε μια πολιτική περιορισμένης προσαρμογής, με έμφαση σε λίγους ονομαστικούς μακροοικονομικούς δείκτες και στη χρήση της δημιουργικής λογιστικής, όπως ανακαλύφθηκε αργότερα. Τα επίπεδα δημόσιου χρέους ήταν υπερβολικά, η δραχμή ήταν υπερτιμημένη και ως εκ τούτου η χώρα βρισκόταν σε μόνιμο ανταγωνιστικό μειονέκτημα. Οι δομές παραμορφώθηκαν, μειώθηκε η ανταγωνιστικότητα, οι κοινωνικές συνήθειες ήταν ευμετάβλητες και, πάνω απ 'όλα, το ελληνικό πολιτικό σύστημα χαρακτηριζόταν από πελατεία και διαφθορά (Kotios et al, 2011). Ως εκ τούτου, η χώρα εντάχθηκε στην ΟΝΕ, χωρίς να είναι προετοιμασμένη. Η κρίση του χρέους που ξέσπασε το 2009 και κορυφώθηκε το 2010, ήρθε πλέον να αποκαλύψει τις χρόνιες αδυναμίες του ελληνικού οικονομικού και πολιτικού συστήματος.

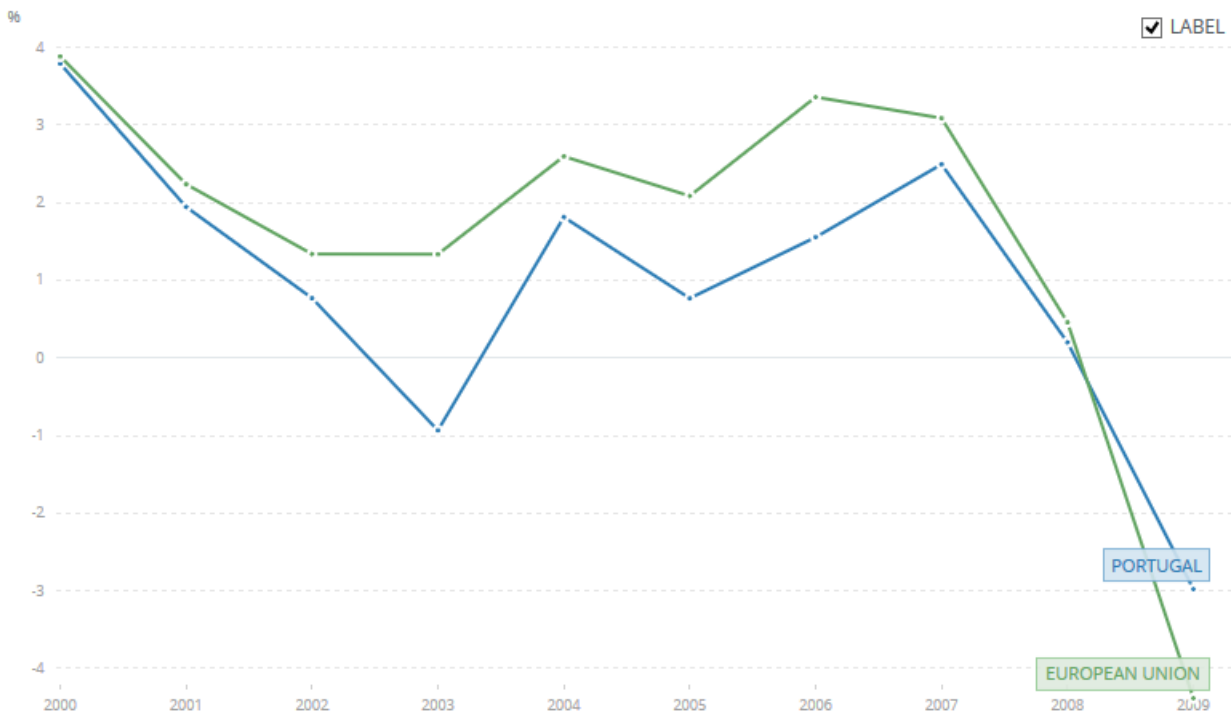
1.4. Η ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΣΤΗΝ ΟΝΕ

Προκειμένου να εισχωρήσει στην ΟΝΕ, η Πορτογαλία συμφώνησε να μειώσει το δημοσιονομικό της έλλειμμα και να προβεί σε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Η ΟΝΕ έφερε στην Πορτογαλία σταθερότητα συναλλαγματικών ισοτιμιών, πτώση του πληθωρισμού και μείωση των επιτοκίων. Η μείωση των επιτοκίων με τη σειρά της, μείωσε το κόστος του δημόσιου χρέους και βοήθησε τη χώρα να επιτύχει τους δημοσιονομικούς της στόχους. Το 1999 συνέχισε να απολαμβάνει ισχυρή οικονομική ανάπτυξη, πτώση των επιτοκίων και χαμηλή ανεργία. Η χώρα πληρώντας τις προϋποθέσεις για την είσοδο στην ΟΝΕ το 1998, συμμετείχε με δέκα άλλες ευρωπαϊκές χώρες στην εισαγωγή του ευρώ την 1η Ιανουαρίου 1999 (Cunha & Silva, 2003).

Μετά την είσοδο στην ΟΝΕ το χρέος των νοικοκυριών διευρύνθηκε γρήγορα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ο ΟΟΣΑ και άλλοι οργανισμοί, συμβούλευσαν την πορτογαλική κυβέρνηση να ασκήσει μεγαλύτερη δημοσιονομική συγκράτηση. Το δημόσιο έλλειμμα της Πορτογαλίας υπερέβη το 3% του ΑΕΠ το 2001, το αυτοεπιβαλλόμενο όριο της ΕΕ, αφήνοντας τη χώρα ανοικτή, είτε σε κυρώσεις της ΕΕ, είτε σε στενότερη οικονομική εποπτεία (Cunha & Silva, 2003).

Γενικά μέχρι και το 2000, η πορτογαλική οικονομία και κοινωνία είχαν αναπόφευκτα ελπιδοφόρες συνθήκες και η συμμετοχή στην ιδρυτική ομάδα της ζώνης του ευρώ, ήταν απλώς μια ακόμη έκφραση αυτής της αισιόδοξης προοπτικής. Ωστόσο, η εξέλιξη της πορτογαλικής οικονομίας ήταν μάλλον διαφορετική, με την αύξηση του ΑΕΠ μεταξύ των ετών 2000 και 2005 να μειώνεται σε ετήσια μέση τιμή 0,8%. Λίγο μετά την εισαγωγή του ευρώ στις αγορές, η ΕΚΤ άρχισε να σφίγγει τη νομισματική της πολιτική, οδηγώντας το επιτόκιο 6μηνιας διάρκειας Euribor να διπλασιαστεί από τη χαμηλότερη τιμή του 1999, δηλαδή 2,6%, στο 5,2 %, στα τέλη του 2000. Λόγω των υψηλών ποσοστών δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν τα προηγούμενα χρόνια, κυρίως με τραπεζικές πιστώσεις, η σημαντική αύξηση των επιτοκίων είχε σημαντικό αντίκτυπο στα επίπεδα του διαθέσιμου εισοδήματος και κατά συνέπεια στην εγχώρια ζήτηση. Εν τω μεταξύ, η πτώση της "φούσκας dot.com" (ξεκινώντας από το Μάρτιο του 2000 και μέχρι το 2001) προκάλεσε την πρώτη διεθνή οικονομική κρίση της νέας χιλιετίας. Αυτά τα δύο γεγονότα ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για την αύξηση του δημόσιου ελλείμματος της Πορτογαλίας στο 4,3% του ΑΕΠ το 2001, καθιστώντας την Πορτογαλία την πρώτη χώρα στη ζώνη του ευρώ που έσπασε το όριο του 3% του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ). Κατά τα επόμενα δύο χρόνια, οι πορτογαλικές αρχές δεσμεύτηκαν να συμμορφωθούν με τους κανόνες του ΣΣΑ, ακολουθώντας τις προκυκλικές, συστολικές δημοσιονομικές πολιτικές, οι οποίες οδήγησαν σε πτώση του ΑΕΠ κατά 1% το 2003 - ξεκινώντας μια περίοδο απόκλισης (Franco, 2010).

Εικόνα 1.5. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Πορτογαλία και την ΕΕ, 2000-2009

Πηγή: The World Bank

Ωστόσο η Πορτογαλία σημείωσε σημαντική πρόοδο όσον αφορά την αύξηση του βιοτικού της επιπέδου με εκείνο των εταίρων της στην ΕΕ. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε βάση ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης αυξήθηκε από 51% του μέσου όρου της ΕΕ το 1985, σε 78% στις αρχές του 2002. Μέχρι το 2005 το ποσοστό αυτό μειώθηκε στο 72%, καθώς το κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ αυξήθηκε σε άλλες χώρες της ΕΕ. Η ανεργία ανερχόταν στο 4,1% στο τέλος του 2001, ποσοστό χαμηλό σε σύγκριση με το μέσο όρο της ΕΕ. Το κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ μειώθηκε από λίγο περισσότερο από το 80% του μέσου όρου της ΕΕ - 25 το 1999, σε μόλις πάνω από 70% το 2007. Αυτή η κακή επίδοση της πορτογαλικής οικονομίας διερευνήθηκε τον Απρίλιο του 2007. Επίσης από το 2002 έως το 2007, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε κατά 65% (Franco, 2010).

Και ενώ τα επίπεδα δημόσιου και ιδιωτικού χρέους θεωρήθηκαν σχετικά βιώσιμα κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '90 (όταν το ΑΕγχΠ αυξανόταν με μέσο ετήσιο ρυθμό σχεδόν 5%), ακολουθούμενα από χρόνια έντονης αύξησης του

ΑΕΠ, με την αύξηση του δείκτη χρέους των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών, όλο και περισσότερο αυτό μεταφράστηκε σε χαμηλότερες επενδύσεις και, ως εκ τούτου, ακόμα χαμηλότερη ανάπτυξη. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, η πορτογαλική οικονομία αντιμετώπιζε τις συνέπειες του προαναφερθέντος συνδυασμού διαρθρωτικών αδυναμιών και διεθνών αναπτυξιακών αναγκών. Ειδικότερα, ο αυξανόμενος ανταγωνισμός από τις εξελισσόμενες οικονομίες της Ασίας (εν μέρει ως αποτέλεσμα των συμφωνιών που σύναψε η ΕΕ στον ΠΟΕ και σε άλλα φόρουμ), είχε σημαντικό αντίκτυπο σε ορισμένες παραδοσιακές βιομηχανίες (κλωστοϋφαντουργία, βιομηχανία ενδυμάτων, υποδημάτων, μεταλλικά προϊόντα και μη μεταλλικά ορυκτά), που ήταν υπεύθυνες για ένα σημαντικό μέρος του εργατικού δυναμικού παραγωγής. Επιπλέον, προβλέποντας την ανατολική διεύρυνση της ΕΕ το 2004, πολλές πολυεθνικές επιχειρήσεις (ιδίως στην αυτοκινητοβιομηχανία και τις συναφείς βιομηχανίες), μετέφεραν την παραγωγική τους ικανότητα σε ορισμένα από τα νέα κράτη μέλη (εκμεταλλεζόμενοι χαμηλότερους μισθούς, υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης και γεωγραφική εγγύτητα με τις κύριες ευρωπαϊκές αγορές). Εν ολίγοις, οι απότομες αυξήσεις των επιτοκίων (μετά από μια παρατεταμένη περίοδο δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων), η διεθνής κρίση, οι κυκλικές (περιοριστικές) δημοσιονομικές πολιτικές, ο όλο και πιο έντονος ανταγωνισμός των αναδυόμενων οικονομιών και η απώλεια μέσων πολιτικής για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, ήταν το πλαίσιο μέσα στο οποίο η πορτογαλική οικονομία εισήλθε στη νέα χιλιετία (Lagoa et al, 2013).

Όταν οι μεταγενέστερες εξωτερικές κρίσεις έπληξαν τη διεθνή οικονομία - συγκεκριμένα οι διαδοχικές αυξήσεις των επιτοκίων της ΕΚΤ το 2005-2008, η ουσιαστική ανατίμηση του ευρώ έναντι του δολαρίου το 2007-2008, η κορυφή στις τιμές του πετρελαίου και των βασικών προϊόντων το 2008 και, τέλος η μεγάλη ύφεση, η Πορτογαλία συνέχισε να ακολουθεί μια διαδικασία προσαρμογής που χαρακτηρίστηκε από χαμηλή οικονομική ανάπτυξη, αύξηση των ποσοστών ανεργίας και, ως συνέπεια σταθερή άνοδο του δείκτη του δημόσιου χρέους της, το οποίο ξεπέρασε το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ για πρώτη φορά το 2006, φθάνοντας το 63,9% του ΑΕΠ. Τον Δεκέμβριο του 2009, ο οργανισμός αξιολόγησης Standard and

Poor's μείωσε τη μακροπρόθεσμη πιστοληπτική αξιολόγηση της Πορτογαλίας σε «αρνητική», από «σταθερή», εκφράζοντας την απαισιοδοξία στις διαρθρωτικές αδυναμίες της οικονομίας της χώρας και την αδύναμη ανταγωνιστικότητα που θα εμπόδιζε την ανάπτυξη και την ικανότητα ενίσχυσης των δημόσιων οικονομικών της και τη μείωση του χρέους (Lagoa et al, 2013).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : ΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

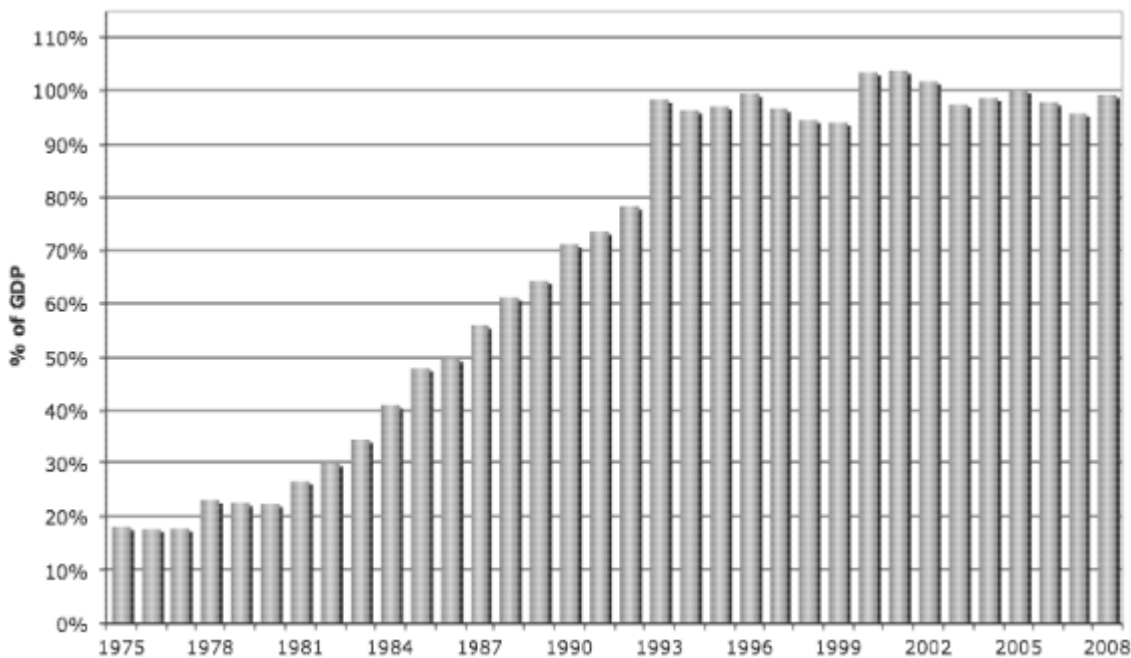
2.1. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η οικονομική ύφεση στη Ελλάδα, σύμφωνα με μελέτες και έρευνες πολλών συγγραφέων και επιστημόνων (Panageotou, 2012) είναι αποτέλεσμα συνδυασμού διαφόρων παραγόντων και γεγονότων όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε ευρωπαϊκό διεθνές επίπεδο (Panageotou, 2012; Alogoskoufis, 2012; Ozturk, 2015). Συγκεκριμένες ευρωπαϊκές συγκυρίες και πολιτικές ευθύνονται εξίσου σε συνδυασμό με λανθασμένες πολιτικές που ακολουθήθηκαν επί δεκαετίες από τις εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις.

Το βασικό γεγονός που έθεσε τη βάση για την κρίση δημοσίου χρέους ήταν η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Το 2008 η παγκόσμια οικονομία εισήλθε στην πιο σοβαρή κρίση της από τη Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930. Η κρίση επεκτάθηκε γρήγορα στην πραγματική οικονομία στις ΗΠΑ, στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στον υπόλοιπο κόσμο. Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση έφερε στην επιφάνεια τις σημαντικές αδυναμίες στη λειτουργία του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, αλλά και σοβαρά λάθη σε κανονιστικές πολιτικές που υπήρχαν επί σειρά ετών. Ξεκινώντας από την Ελλάδα τον Μάιο του 2010, ακόμα τέσσερις χώρες της Ευρωζώνης έλαβαν βοήθεια από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) για τη χρηματοδότηση των κρατικών προϋπολογισμών τους ή για την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών τους: Ιρλανδία, Πορτογαλία, Ισπανία και Κύπρος. Η Λετονία, της οποίας το νόμισμα συνδέθηκε με το ευρώ πριν από την ένταξή της στο κοινό νόμισμα την 1η Ιανουαρίου 2014, έλαβε επίσης βοήθεια όπως και αρκετές άλλες χώρες της Ευρωζώνης, όπως η Ιταλία και η Σλοβενία. Κάθε μία από αυτές τις χώρες αντιμετώπισε ή αντιμετωπίζει διαφορετικό συνδυασμό προβλημάτων, αλλά το

γεγονός ότι καμία χώρα της ΕΕ εκτός του ευρώ δεν αντιμετώπισε ανάλογες πιέσεις υποδηλώνει ότι υπάρχει μια κοινή συνιστώσα της ευρωζώνης στην κρίση (Mink & De Haan, 2013; Papavasileiou, 2014; Galelianos, 2015).

Σύμφωνα με τους Nelson et al (2010), και όσο αφορά την Ελλάδα, η υιοθέτηση του ευρώ ως εθνικού νομίσματος το 2001 θεωρείται ως παράγοντας που συνέβαλε στην αύξηση του χρέους της Ελλάδας, αφού οι αντιλήψεις για τη σταθερότητα του νομίσματος, που προέκυψαν από την ένταξη στην ευρωζώνη, επέτρεψαν στην Ελλάδα, όπως και σε άλλα μέλη της Ευρωζώνης, να έχουν πρόσβαση σε μεγαλύτερα κεφάλαια και να δανειζονται με ευνοϊκότερο επιτόκιο από ό, τι πιθανότατα, αν ήταν εκτός ΕΕ, διευκολύνοντας έτσι τη χρηματοδότηση του κρατικού προϋπολογισμού και την εξυπηρέτηση του υπάρχοντος χρέους της χώρας. Οι συνεχείς δανεισμοί ωστόσο, οδήγησαν σε διόγκωση του δημόσιου χρέους επί σειράς δεκαετιών (Alogoskoufis, 2012) (Εικόνα 2.1.)

Εικόνα 2.1. Εξέλιξη Δημοσίου Χρέους Ελλάδας (ως % του ΑΕΠ), 1975-2008

Πηγή: Alogoskoufis, 2012

Μέχρι και το 1978, οι ελληνικές κυβερνήσεις επέτρεπαν ελλείμματα μόνο στο δημόσιο επενδυτικό πρόγραμμα, ωστόσο μετά το έτος αυτό, η τακτική αυτή άρχισε να εγκαταλείπεται βαθμηδόν, με αποτέλεσμα το δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρα να φτάσει σε υψηλά επίπεδα στο ξεκίνημα της δεκαετίας τους 1980 (20% του ΑΕΠ), συνεχίζοντας την ανοδική του πορεία και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, φθάνοντας σχεδόν στο 100% του ΑΕΠ το 1993. Ωστόσο στη δεκαετία αυτή σταθεροποιήθηκε ελαφρώς κάτω από το 100% του ΑΕΠ, καθώς τέθηκε σε ισχύ ένα πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής στο πλαίσιο των προγραμμάτων σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας. Μετά την υιοθέτηση του ευρώ, το δημόσιο χρέος αυξήθηκε κατά 100% του ΑΕΠ το 2000 και παρουσίασε μια αδύναμη πτωτική τάση μέχρι το 2007 (Nikiforos et al, 2016).

Σύμφωνα με τους Nelson et al (2010), η έλλειψη εφαρμογής του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης θεωρείται επίσης ως ένας παράγοντας που συνέβαλλε στο υψηλό επίπεδο χρέους της Ελλάδας. Το 1997, τα μέλη της ΕΕ ενέκριναν το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, μια συμφωνία για την ενίσχυση της εποπτείας και της επιβολής κανόνων περί δημοσίων οικονομικών στην οποία καθορίστηκαν τα κριτήρια σύγκλισης της συνθήκης του Μάαστριχτ για την ΟΝΕ. Οι κανόνες απαιτούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα να μην υπερβαίνουν το 3% του ΑΕΠ και το δημόσιο χρέος να μην υπερβαίνει το 60% του ΑΕΠ. Εάν θεωρηθεί ότι ένα κράτος μέλος δεν συμμορφώνεται επαρκώς με τα διορθωτικά μέτρα που πρότεινε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά τη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος, η διαδικασία μπορεί τελικά να οδηγήσει σε πρόστιμο ύψους 0,5% του ΑΕΠ. Μετά την εισαγωγή του ευρώ το 1999, ένας αυξανόμενος αριθμός κρατών μελών δυσκολεύτηκε να συμμορφωθεί με τα όρια που έθεσε το Σύμφωνο. Από το 2003, ξεκίνησαν περισσότερες από 30 διαδικασίες υπερβολικού ελλείμματος, με την ΕΕ να πιέζει τα κράτη μέλη να εδραιώσουν τα δημόσια οικονομικά τους. Ωστόσο, η ΕΕ δεν έχει επιβάλει ποτέ οικονομική κύρωση σε κανένα κράτος μέλος για παραβίαση του ορίου του ελλείμματος. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κίνησε τη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος κατά της Ελλάδας το 2004, όταν το 2003 το χρέος ανήλθε στο 3,2% του ΑΕΠ. Η ΕΕ έκλεισε τη διαδικασία υπερβολικού

ελλείμματος το 2007, με την Επιτροπή να εκφράζει την ικανοποίησή της για το γεγονός ότι η Ελλάδα έλαβε επαρκή μέτρα κυρίως μόνιμου χαρακτήρα και ότι το έλλειμμα της χώρας θα ήταν 2,6% του ΑΕΠ το 2006 και 2,4% το 2007. Ωστόσο η Επιτροπή ξεκίνησε μια νέα διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος το 2009, όταν το έλλειμμα της Ελλάδας το 2007 ανήλθε σε 3,5% του ΑΕΠ και αυτή η διαδικασία βρίσκεται σε εξέλιξη στο πλαίσιο της τρέχουσας κατάστασης. Αυτό δείχνει ένα ευρύτερο υποκείμενο πρόβλημα της ΟΝΕ.

Τέλος ακόμα ένας εξωτερικός παράγοντας που συνέβαλε στην επιδείνωση της ύφεσης στην Ελλάδα, ήταν η ανταπόκριση της Ευρώπης στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική ύφεση που ξέσπασε το 2008 στις ΗΠΑ. Οι κυβερνήσεις της Ευρωζώνης στο σύνολό τους δεν πέτυχαν να στείλουν ένα ξεκάθαρο μήνυμα το οποίο να αποδεικνύει την θέλησή τους για στήριξη της Ελλάδας τη στιγμή μάλιστα που τα δημοσιονομικά της επιδεινώνονταν ολοένα και περισσότερο. Ο σκεπτικισμός νομικού χαρακτήρα δημιουργήθηκε περισσότερο από τη Γερμανία, σε ένα θέμα που ήταν εν μέρει και πολιτικό. Παρ' όλα αυτά φάνηκε πως καμία αναφορά στη Συνθήκη του Μάαστριχτ δεν υπήρχε που θα μπορούσε να εμποδίζει ένα κράτος μέλος ή όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, να παρέχουν οικονομική βοήθεια σε κράτη με οικονομικές δυσκολίες είτε μεμονωμένα είτε με την συνδρομή εξωτερικών θεσμών, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ή η Παγκόσμια Τράπεζα κ.α. Παράλληλα φορείς που χαράσσουν πολιτική εντός Ευρωζώνης αναρωτιούνται εάν ένα σχέδιο διάσωσης είναι ή όχι νόμιμο, ενώ την ίδια περίοδο εκδηλώθηκαν ασάφειες σε σχέση με τα κριτήρια επιλογής ασφαλειών της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Όλες αυτές οι καθυστερήσεις και ασάφειες οδήγησαν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, τα οποία κατείχαν τα ελληνικά ομόλογα σε αδιέξοδο (Kouretas & Vlamis, 2010; Pragidis et al, 2015).

Μια σειρά ενδογενών παραγόντων, θεωρείται επίσης πως συνέβαλαν στην ύφεση που διανύει η Ελλάδα μέχρι και σήμερα. Η διαχρονική συσσώρευση ελλειμμάτων με ταυτόχρονη μείωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, ήταν συγκυρίες που διαδραμάτισαν βασικό ρόλο στη ραγδαία κρίση των δημοσιονομικών της ελληνικής οικονομίας. Αν σε αυτά προστεθεί και η κατακόρυφη

αύξηση της δημόσιων δαπανών, ιδίως την δεκαετία 2000-2010, είναι κατανοητό πως οι δανειακές ανάγκες που δημιουργήθηκαν εκτόξευσαν το χρέος. Επίσης κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 90 δεν πραγματοποιήθηκε καμία σημαντική προσπάθεια δημοσιονομικής οργάνωσης και εξυγίανσης με αποτέλεσμα να υπάρχει ψευδής αναφορά των φορολογικών δεδομένων, γεγονός που υπονόμωσε την αξιοπιστία της ελληνικής κυβέρνησης (Nikiforos et al, 2016).

Μεταξύ των ετών 2001 και 2007, το ΑΕΠ της Ελλάδας αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 4,3%, σε σύγκριση με το μέσο όρο της Ευρωζώνης 3,1%. Οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης οφείλονται κυρίως στην αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης (η οποία ευνόησε την ευκολότερη πρόσβαση σε πιστώσεις), στις επενδύσεις που χρηματοδοτούνταν από την ΕΕ και την κεντρική κυβέρνηση. Ωστόσο, μεταξύ των ετών 2006 και 2010, ενώ οι δαπάνες της κεντρικής κυβέρνησης αυξήθηκαν κατά 87%, τα έσοδα αυξήθηκαν μόνο κατά 31%, οδηγώντας σε δημοσιονομικά ελλείμματα πολύ πάνω από το συμφωνηθέν κατώτατο όριο της ΕΕ κατά 3%. Πολλοί ερευνητές εντοπίζουν πίσω από αυτά τα γεγονότα, μια μεγάλη και αναποτελεσματική δημόσια διοίκηση, τα δαπανηρά συστήματα συνταξιοδότησης και υγειονομικής περίθαλψης, η φοροδιαφυγή και η γενική *«απουσία βούλησης διατήρησης της δημοσιονομικής πειθαρχίας»*, φαίνεται να είναι οι σημαντικοί παράγοντες πίσω από το έλλειμμα της Ελλάδας. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, το 2004 οι δαπάνες για τη δημόσια διοίκηση ως ποσοστό της συνολικής δημόσιας δαπάνης στην Ελλάδα ήταν υψηλότερες από ό, τι σε οποιοδήποτε άλλο μέλος του ΟΟΣΑ, χωρίς να υπάρχουν αποδείξεις ότι η ποσότητα ή η ποιότητα των υπηρεσιών είναι ανώτερες. Οι δαπάνες της ελληνικής κυβέρνησης το 2009 αντιπροσώπευαν το 50% του ΑΕΠ, ενώ το 75% των δημόσιων δαπανών προορίζονταν για μισθούς και κοινωνικές παροχές (Nelson et al, 2010).

Η συλλογή εσόδων από εισοδήματα έχει επίσης συμβάλει στα δημοσιονομικά ελλείμματα της Ελλάδας. Πολλοί οικονομολόγοι αναγνωρίζουν τη φοροδιαφυγή και την παραοικονομία στην Ελλάδα ως βασικούς παράγοντες πίσω από τα ελλείμματα. Υποστηρίζουν ότι η Ελλάδα πρέπει να αντιμετωπίσει αυτά τα προβλήματα αν θέλει να αυξήσει τα έσοδα που είναι απαραίτητα για τη βελτίωση της δημοσιονομικής της

θέσης (Matsaganis et al, 2012). Μερικές μελέτες έχουν αποτιμήσει την άτυπη οικονομία στην Ελλάδα στο 25% -30% του ΑΕΠ. Οι ερευνητές προσφέρουν ποικίλες εξηγήσεις για την επικράτηση της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων των υψηλών επιπέδων φορολογίας, του πολύπλοκου φορολογικού συστήματος και της αναποτελεσματικότητας του δημόσιου τομέα (Katsios, 2015;).

Στους εσωτερικούς παράγοντες θα πρέπει να αναφερθεί και η σοβαρή μείωση της οικονομικής ανταγωνιστικότητας του κράτους κατά την έναρξη και τη διάρκεια της παραμονής της στην Οικονομική Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) που οδήγησε σε ένα διαρκές έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Όλο αυτό το συνεχώς αυξανόμενο έλλειμμα όπως αναφέρει ο Podaras (2012) σε σχέση με την απουσία διαρθρωτικών παρεμβάσεων και μεταρρυθμίσεων (ώστε η αγορά εργασίας να είναι ευέλικτη, να υπάρχει αποτελεσματική κοινωνική ασφάλιση και οικονομικός ανταγωνισμός) υποχρέωσαν το κράτος στην έκδοση νέων ομολόγων σύντομων περιόδων ωριμότητας με υψηλότερα επιτόκια.

Στους ενδογενείς παράγοντες οι οποίοι μελετώνται από την διεθνή βιβλιογραφία προστίθεται η αύξηση του ρυθμού στον τραπεζικό δανεισμό που επέφερε αύξηση δανειακών συμβάσεων χαμηλής εξασφάλισης, όπως βέβαια και κερδοσκοπική νοοτροπία η οποία αναπτύχθηκε στα πλαίσια του χρηματοπιστωτικού τομέα για πολλές δεκαετίες. Το γεγονός αυτό καλλιέργησε το ενδιαφέρον για βραχυπρόθεσμα περάσματα και έσοδα με ρίσκο χωρίς καμία προοπτική η μακροχρόνιας επίδοσης. Η βιβλιογραφία επίσης τονίζει πως κρίσιμο μερίδιο ευθύνης πρέπει να αποδοθεί και στους οίκους αξιολόγησης της πιστοληπτικής ικανότητας καθώς αυτές με τους υπολογισμούς τους δεν έλαβαν υπόψη καθοριστικά ιστορικά στοιχεία με αποτέλεσμα την υπερεκτίμηση πιθανών κινδύνων (Podaras, 2012).

2.2. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

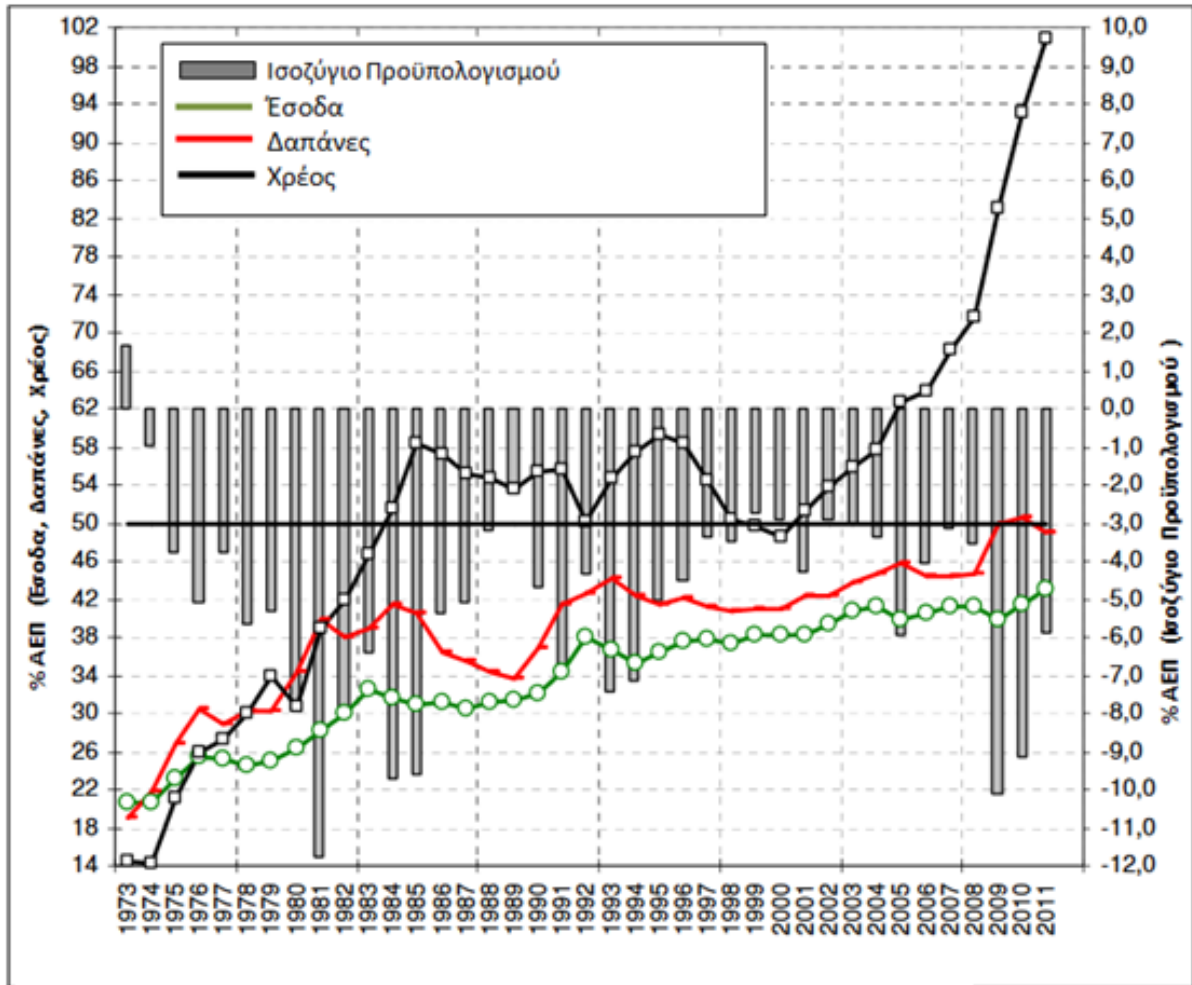
Η προέλευση της πρόσφατης χρηματοπιστωτικής κρίσης στην Πορτογαλία ήταν ένας συνδυασμός ισχυρών μακροοικονομικών ανισορροπιών, μη βιώσιμων δημόσιων οικονομικών και υψηλών δημόσιων και ιδιωτικών χρεών. Στο τέλος της δεκαετίας του 1990, η δέσμευση της Πορτογαλίας να ενταχθεί στην ευρωζώνη, τη νομισματική ένωση κρατών μελών της ΕΕ που έχουν υιοθετήσει το ευρώ, οδήγησε σε ιστορικά χαμηλά επιτόκια, με τις πραγματικές ισοτιμίες να πλησιάζουν το μηδέν. Η εύκολη πίστωση είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της ιδιωτικής αποταμίευσης και την αύξηση τόσο της κατανάλωσης όσο και των επενδύσεων, γεγονός που σε συνδυασμό με την επεκτατική διακριτική φορολογική πολιτική οδήγησε σε ισχυρή οικονομική ανάπτυξη και χαμηλή ανεργία. Είναι σημαντικό ότι οι αυξημένες δαπάνες κατευθύνθηκαν κυρίως στις τρέχουσες δαπάνες και οι επενδύσεις επικεντρώθηκαν σε μη εμπορεύσιμους (δηλαδή εγχώριους προμηθευτές) μη ανταγωνιστικούς τομείς, όπως οι τηλεπικοινωνίες, η ηλεκτρική ενέργεια και η υγειονομική περίθαλψη. Η ισορροπία που ήταν ασφαλώς σταθερή για λίγο, επέτρεψε τιμές υψηλότερες από τις τιμές της αγοράς σε μη εμπορεύσιμους τομείς και δεν ευνοούσε την καινοτομία, την παραγωγικότητα και τη δημιουργία βιώσιμης απασχόλησης. Καθώς η αύξηση των ονομαστικών μισθών υπερέβη την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και η ανταγωνιστικότητα μειώθηκε, τα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Πορτογαλίας αυξάνονταν όλο και περισσότερο. Ταυτόχρονα, η οικονομία ήταν επίσης υπό πίεση λόγω του αυξημένου ανταγωνισμού από τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και τις αναδυόμενες αγορές (Pereira & Wemans, 2015).

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, η Πορτογαλία συνέχισε να αντιμετωπίζει έλλειμμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, ωστόσο αυτή τη φορά συνοδεύτηκε από σταθερή αύξηση του ποσοστού ανεργίας. Η οικονομική ανάπτυξη σταμάτησε, ξεκινώντας από το 2001, λόγω του συνδυασμού της απότομης μείωσης της ιδιωτικής εγχώριας ζήτησης, της παγκοσμιοποίησης και του αυξημένου ανταγωνισμού και του

αδύναμου επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Η Πορτογαλία έγινε η πρώτη χώρα το 2000 που υποβλήθηκε στη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος της ΕΕ, διαδικασία που ξεκίνησε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο πλαίσιο του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Στη συνέχεια, η Πορτογαλία άρχισε να προσαρμόζει, αν και αργά, την ένταξή της στην Ευρωζώνη. Η Πορτογαλία υπέστη δύο φάσεις μείωσης / εξυγίανσης του προϋπολογισμού κατά τα έτη 2002-2004 και 2006-2008 και εισήγαγε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που σχετίζονταν με την αύξηση της βιωσιμότητας των δημόσιων δαπανών, κυρίως μεταρρυθμίσεις στην κοινωνική ασφάλιση και τη δημόσια διοίκηση. Η χώρα άρχισε επίσης να ανακτά την ανταγωνιστικότητά της μέσω τόσο του αποπληθωρισμού των μισθών όσο και της αύξησης της παραγωγικότητας και πραγματοποίησε σημαντικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις σε τομείς όπως η εκπαίδευση, η έρευνα και ανάπτυξη, η ενεργειακή εξάρτηση, η δημόσια διοίκηση και η αγορά εργασίας. Ωστόσο, η αγορά εργασίας της Πορτογαλίας παρέμεινε σχετικά άκαμπτη - όπως εκδηλώθηκε από παράγοντες όπως η υψηλή προστασία της απασχόλησης, η έντονη κυβερνητική επιρροή στους μισθούς και τα γενναιόδωρα επιδόματα ανεργίας, τα οποία απειλούσαν την ανεργία, την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη (Pereira & Wemans, 2015).

Συνολικά, ενώ η μέση αύξηση των εξαγωγών μεταξύ των ετών 2006 και 2010 υπερέβαινε το μέσο όρο της ΕΕ-15, η αύξηση των εξαγωγών υπεραντισταθμίστηκε από τις υψηλότερες τιμές στον κλάδο της ενέργειας και από τους επιδεινούμενους λογαριασμούς εισοδήματος. Έτσι, τα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών παρέμειναν υψηλά. Επιπλέον, σε αντίθεση με τις άλλες περιφερειακές χώρες (π.χ. Ελλάδα, Ιρλανδία και Ισπανία), η Πορτογαλία εισήλθε στην κρίση μετά από μία δεκαετία περιορισμένης οικονομικής ανάπτυξης, με ετήσιο ρυθμό μόνο 1% μεταξύ των ετών 1999 και 2010. Το 2009, η υποβαθμισμένη οικονομία είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των δημόσιων εσόδων. Ταυτόχρονα, αυξήθηκαν οι δημόσιες δαπάνες, εν μέρει για να συμμορφωθούν με την πρωτοβουλία της ΕΕ για επενδύσεις και απασχόληση. Ως αποτέλεσμα, τα ελλείμματα του δημόσιου προϋπολογισμού της Πορτογαλίας ανήλθαν από 2,7% του ΑΕΠ το 2008, σε 9,3% του ΑΕΠ το 2009. Όπως δήλωσε ο Βιτόρ Γκασπάρ, τότε υπουργός Οικονομικών της Πορτογαλίας, κατά τη

διάρκεια μιας παρουσίασης του Μαρτίου του 2012 στο Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών της Peterson στην Ουάσινγκτον, η αιτία για την κρίση στην Πορτογαλία ήταν η απόφαση της πορτογαλικής κυβέρνησης το 2008 να επεκτείνει τον προϋπολογισμό αρκετά επιθετικά σε απάντηση στην παγκόσμια κρίση (Pereira & Wemans, 2015).

Εικόνα 2.2. Δημόσια Οικονομικά Πορτογαλίας, 1973-2011

Πηγή: Pereira & Wemans, 2015

Ως εκ τούτου βλέπουμε ότι η πορτογαλική οικονομία αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα πολύ πριν πληγεί από την οικονομική κρίση. Οι σοβαρές μακροοικονομικές ανισορροπίες ήταν διαφανείς τόσο όσον αφορά τα επίμονα μεγάλα

εξωτερικά ελλείμματα όσο και τα δημοσιονομικά ελλείμματα. Στο πλαίσιο αυτό η Πορτογαλία κατέγραψε χαμηλά ποσοστά οικονομικής ανάπτυξης και αύξησης της συνολικής παραγωγικότητας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Νωρίτερα, τα χαμηλά επιτόκια, προκάλεσαν οικονομική ανάπτυξη, η οποία υποστηρίχθηκε από υψηλές προσδοκίες όσον αφορά τη μελλοντική ανάπτυξη της παραγωγικότητας και χρηματοδοτήθηκε από χρέη. Η αύξηση της ζήτησης ώθησε τους μισθούς πολύ πάνω από τα επίπεδα παραγωγικότητας και προκάλεσε σοβαρή απώλεια ανταγωνιστικότητας. Από το 2000 έως το 2007, το μέγεθος της γενικής κυβέρνησης αυξήθηκε κατά 3,3% σε 44,4% του ΑΕΠ και η αύξηση αυτή εξηγείται από τις αυξανόμενες κοινωνικές δαπάνες. Η χαμηλή ανάπτυξη και τα επίμονα ελλείμματα συνεπάγονταν την αύξηση του δημόσιου χρέους. Σε μόλις επτά χρόνια ο λόγος του χρέους προς το ΑΕΠ αυξήθηκε από 48% σε 68,3% του ΑΕΠ (Portugal, 2015).

Παρά τις ενδείξεις ότι η Πορτογαλία θα μπορούσε πολιτικά να υποστεί δημοσιονομική εξυγίανση τα επόμενα χρόνια, οι αγορές δεν ήταν πεπεισμένες. Οι αποδόσεις των ομολόγων δευτερογενούς αγοράς για το δημόσιο χρέος της Πορτογαλίας δεν βελτιώθηκαν. Σύντομα κατέστη σαφές ότι η πρόοδος σε εθνικό επίπεδο θα μπορούσε να εξουδετερωθεί από ένα επιδεινούμενο περιβάλλον σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ένας φαύλος κύκλος μεταδοτικών αρνητικών κραδασμών εξαπλώθηκε σε όλη την Ευρώπη. Το αποτέλεσμα ήταν μια αυξανόμενη συναίνεση ότι ένα πορτογαλικό σχέδιο διάσωσης ήταν αναπόφευκτο. Εκτός από τις οικονομικές αδυναμίες της Πορτογαλίας και τη συντηρητική της προσέγγιση, οι δείκτες για το δημόσιο χρέος της Πορτογαλίας συνέχισαν να αυξάνονται. Το τελευταίο χτύπημα ήταν στα τέλη Μαρτίου και στις αρχές Απριλίου του 2011, όταν οι οίκοι πιστοληπτικής αξιολόγησης μείωσαν την βαθμολογία της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας. Οι αποδόσεις αυξήθηκαν και ο δανεισμός έγινε μη βιώσιμος. Η Πορτογαλία αναγκάστηκε να ζητήσει βοήθεια από τους διεθνείς δανειστές τελευταίας ανάγκης λίγες μόνο ημέρες αργότερα (Gurmani, 2016).

Η έλλειψη διαφάνειας επίσης στα δημόσια οικονομικά, φαίνεται να επίσης να έπαιξε κάποιο ρόλο στην οικονομική κρίση. Το αρχιπέλαγος της Μαδέρας και των Αζορών έχει ένα ειδικό αυτόνομο καθεστώς, συμπεριλαμβανομένου του

συνταγματικού δικαιώματος για όλα τα φορολογικά έσοδα που παράγονται στην επικράτειά τους, ενώ οι περιφερειακές και τοπικές κυβερνήσεις λαμβάνουν έσοδα από τον κρατικό προϋπολογισμό. Αυτή η φορολογική ρύθμιση ενσωματώθηκε στο Σύνταγμα του 1976 και παραμένει μέχρι σήμερα, παρά τις σημαντικές τροποποιήσεις σε άλλα σημεία του Συντάγματος. Ως εκ τούτου, η Πορτογαλία είναι ένα ενιαίο κράτος, αλλά παραδόξως, έχει δύο μικρότερα κράτη (αυτόνομες περιοχές) εντός των συνόρων της, με περισσότερες φορολογικές εξουσίες και φορολογικά έσοδα. Δεδομένου ότι είναι τυπικά ένα ενιαίο κράτος, η EUROSTAT δεν παρέχει ξεχωριστά στατιστικά στοιχεία για τις περιφέρειες αυτές. Αναμειγνύονται με τις δημοσιονομικές στατιστικές των τοπικών κυβερνήσεων, γεγονός το οποίο συμβάλλει στην έλλειψη διαφάνειας στους δημόσιους λογαριασμούς και στις δικαστικές διαδικασίες (Gurnani, 2016).

2.3. ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τους πρώτους μήνες του 2010, η ελληνική οικονομία αναδείχθηκε ως το πρώτο θύμα μιας χρηματοπιστωτικής κρίσης που απειλεί να αποσταθεροποιήσει τη ζώνη του ευρώ και θέτει σε κίνδυνο την εύθραυστη ανάκαμψη της ευρωπαϊκής οικονομίας από την ύφεση του 2009. Η ελληνική δημοσιονομική κατάσταση έγινε το κέντρο της διεθνούς προσοχής μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου 2009. Το δημοσιονομικό έλλειμμα της Ελλάδας επιδεινώθηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης, όπως και σε πολλές άλλες οικονομίες της ζώνης του ευρώ και του υπόλοιπου κόσμου. Επιπλέον, μετά από πολλά χρόνια σημαντικής οικονομικής ανάπτυξης, το 2009 η ελληνική οικονομία εισήλθε σε μια παρατεταμένη ύφεση, το τέλος της οποίας δεν είναι ακόμα ορατό (Alogoskoufis, 2011).

Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση έπληξε την ελληνική οικονομία, σύμφωνα με τον Alogoskoufi (2011) στην Αχίλλειο φτέρνα της, δηλαδή στην αναχρηματοδότηση του υψηλού δημόσιου χρέους, το οποίο συγκεντρώθηκε κυρίως κατά τη δεκαετία του 1980. Παρόλο που τα βασικά στοιχεία της ελληνικής οικονομίας είχαν βελτιωθεί

σημαντικά τα επόμενα είκοσι χρόνια έως το 2008, κατά την προετοιμασία για ένταξη στη ζώνη του ευρώ, αλλά κυρίως μετά την ένταξη της Ελλάδας, τα δημόσια οικονομικά και η διεθνής ανταγωνιστικότητα παρέμειναν ως επίμονα και σημαντικά προβλήματα καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. Παρόλο που υπήρχαν σύντομες περιόδους σημαντικής βελτίωσης της δημοσιονομικής κατάστασης, σημειώθηκαν πολλές περιπτώσεις υποτροπής, ιδίως σε περιόδους εκλογών. Μετά από μια απότομη άνοδο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, το δημόσιο χρέος σταθεροποιήθηκε στο 100% περίπου του ΑΕΠ από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η Ελλάδα δεν είχε κανένα πρόβλημα να αναχρηματοδοτήσει το χρέος της μέχρι το τέλος του 2009. Ωστόσο, υπό τις συνθήκες της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης, η αναχρηματοδότηση του χρέους άρχισε να γίνεται πρόβλημα και το πρόβλημα εξαπλώθηκε στα γερμανικά επιτόκια αναφοράς. Το πρόβλημα έγινε πολύ πιο σοβαρό μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου 2009, όταν η Ελλάδα βρισκόταν στο επίκεντρο ενός κύματος επικρίσεων του διεθνούς τύπου, των διεθνών οργανισμών, των οργανισμών αξιολόγησης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Koureta & Vlamis, 2010).

Παρά το γεγονός ότι η δημοσιονομική κατάσταση το 2009 επιδεινώθηκε σε όλο τον κόσμο, σε πολλές χώρες πολύ περισσότερο από ό,τι στην Ελλάδα, η χώρα βρέθηκε στο επίκεντρο μιας κρίσης εμπιστοσύνης. Αυτό συνέβη για τρεις λόγους: ο πρώτος και σημαντικότερος ήταν τα υψηλά επίπεδα του δημόσιου χρέους της Ελλάδας. Το δημόσιο χρέος της Ελλάδας σταθεροποιήθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 στο 100% του ΑΕΠ, έναντι 70% για τον μέσο όρο της ζώνης του ευρώ. Ο δεύτερος λόγος ήταν η ξαφνική ανακοίνωση της δραματικής επιδείνωσης του προβλεπόμενου ελλείμματος για το 2009 από τη νέα κυβέρνηση που εκλέχτηκε τον Οκτώβριο του 2009. Το γεγονός αυτό έπληξε τις αγορές και συνέβαλε στην κρίση εμπιστοσύνης, καθώς η προηγούμενη κυβέρνηση επέμενε καθ' όλη τη διάρκεια του 2009, σε ένα πολύ μικρότερο έλλειμμα. Ο τρίτος λόγος σχετίζεται με την καθυστέρηση της νέας κυβέρνησης να αντιμετωπίσει την δημοσιονομική κατάσταση και τις ελλείψεις του αρχικά εγκριθέντος δημοσιονομικού προγράμματος, το οποίο φαίνεται να οδήγησε σε περαιτέρω διεύρυνση, παρά συρρίκνωση, του δημοσιονομικού ελλείμματος (Koureta & Vlamis, 2010).

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η Ελλάδα αντιμετώπισε μια σοβαρή κρίση εμπιστοσύνης, μια σταθερή κερδοσκοπική επίθεση στα ομόλογα της και την ενδεχόμενη δημιουργία ενός ειδικού Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Στήριξης με τη συμμετοχή του ΔΝΤ. Από τα τέλη του Απριλίου του 2010, η Ελλάδα έχει αποκλειστεί από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές. Η χώρα βρέθηκε στη μέση μιας διπλής κρίσης εμπιστοσύνης. Έχασε την εμπιστοσύνη των διεθνών επενδυτών και έτσι δεν μπόρεσε να δανειστεί σε διεθνές επίπεδο και έχασε την εμπιστοσύνη των εγχώριων καταναλωτών και επενδυτών, και έτσι εισήλθε σε μια πρωτοφανή βαθιά και μακρά ύφεση που έκανε τις δημοσιονομικές δυσκολίες ακόμα χειρότερες. Στα τέλη του Απριλίου του 2010, οι χώρες της ευρωζώνης συμφώνησαν να παράσχουν στην Ελλάδα διμερή δάνεια ύψους 80 δισ. €, συντονισμένα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με πρόσθετο ποσό μέχρι 30 δισ. € από το ΔΝΤ. Πραγματοποιήθηκε μια κυλιόμενη τριμηνιαία διαδικασία επανεξέτασης των ελληνικών προσπαθειών για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κατάστασης πριν από την καταβολή των δόσεων. Οι χώρες της ζώνης του ευρώ συνέβαλλαν στη δέσμη δανείων σύμφωνα με το ποσοστό των συνεισφορών τους στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Τα επιτόκια καθορίστηκαν σε περίπου 5%, υψηλότερα από το κόστος αύξησης των κεφαλαίων στις αγορές. Ταυτόχρονα, αποφασίστηκε η δημιουργία του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF), που θα μπορούσε να εκδώσει ομόλογα ή άλλα χρεόγραφα στην αγορά και να αυξήσει τα κεφάλαια που απαιτούνται για την παροχή δανείων σε χώρες που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες. Τα θέματα υποστηρίχθηκαν από τις εγγυήσεις που έδωσαν τα κράτη μέλη της ζώνης του € και ανήλθαν σε περίπου 440 δισ. € (Galelianos, 2015).

2.4.ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

Όπως αναφέραμε και σε προηγούμενη παράγραφο η Πορτογαλία είχε θετικές οικονομικές επιδόσεις το 2007, και η πορτογαλική οικονομία συνέχισε να αυξάνεται θετικά κατά το μεγαλύτερο μέρος του 2008. Πράγματι, το ΑΕΠ υποχώρησε μόνο το

τελευταίο τρίμηνο του 2008, αλλά ακόμα και τότε το κύριο έλλειμμα προήλθε από τις εξαγωγές, καθώς η εσωτερική ζήτηση παρέμεινε ανοδική. Η ανθεκτικότητα του τομέα των ακινήτων αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για την καλύτερη επίτευξη των επιδόσεων της πορτογαλικής οικονομίας το 2008 (Portugal, 2016).

Τον Οκτώβριο του 2007, δύο μήνες μετά την εκδήλωση της κρίσης της παγκόσμιας ύφεσης, το ΔΝΤ προέβλεψε ότι η πορτογαλική οικονομία θα αναπτυχτεί θετικά κατά 2% περίπου κατά την περίοδο πρόβλεψης (2008-10) και η αναθεωρημένη έκδοση των προβλέψεων που δημοσιεύθηκε τον Απρίλιο του 2008 παρουσίασε μόνο μια μικρή αναθεώρηση προς τα κάτω αυτών των προβλέψεων. Μόνο το τελευταίο τρίμηνο του 2008 (Οκτώβριος) το ΔΝΤ αναγνώρισε ότι η πορτογαλική οικονομία θα μπορούσε να σταματήσει τη θετική ανάπτυξη το 2009, και χρειάστηκε μέχρι τον Απρίλιο του 2009 ώστε να προβλεφθεί η οικονομική ύφεση. Συγκριτικά, τον Οκτώβριο του 2008 το ΔΝΤ είχε ήδη προβλέψει ύφεση σε ορισμένες προηγμένες οικονομίες, συγκεκριμένα την Ισλανδία, την Ιρλανδία, την Ιταλία, την Ισπανία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Με λίγα λόγια, η πορτογαλική οικονομία είχε πιο αργό ρυθμό ανάπτυξης, σε σχέση με άλλες οικονομίες, ώστε να είναι εμφανή τα σημάδια της οικονομικής ύφεσης, καθώς δύο από τις σημαντικότερες πηγές της παγκόσμιας «μόλυνσης» της ύφεσης, σε αυτήν την αρχική περίοδο (διαταραχές στο τραπεζικό σύστημα και καταρρεύσεις στον τομέα των ακινήτων) ήταν λιγότερο έντονες. Κατά συνέπεια, η εγχώρια αναγνώριση των πραγματικών επιπτώσεων της κρίσης στην πορτογαλική οικονομία υστερούσε σημαντικά από άλλες ευάλωτες χώρες όπως η Ισπανία και η Ελλάδα (Portugal, 2016).

Η πορτογαλική κυβέρνηση ανταποκρίθηκε ταχέως στα αιτήματα της ΕΕ και έλαβε γρήγορα αποφάσεις σε έκτακτη συνεδρίαση που πραγματοποιήθηκε στις 12 και 13 Οκτωβρίου, μόλις τέσσερις ημέρες μετά τη συνεδρίαση του ECOFIN της 7ης Οκτωβρίου, στην οποία οι ευρωπαίοι ηγέτες καθιέρωσαν μια πορεία δράσης για την αντιμετώπιση των οικονομικών δυσκολιών της ΕΕ. Οι αποφάσεις της πορτογαλικής κυβέρνησης περιελάμβαναν αύξηση των κρατικών εγγυήσεων για τραπεζικές καταθέσεις από 25.000 € σε 100.000 € και μια διευκόλυνση 20 δις €, η οποία χρησιμοποιήθηκε στις εγγυήσεις προς τις πορτογαλικές τράπεζες. Το Νοέμβριο του

2008, σε ένα περιβάλλον αυξανόμενης επιτήρησης των επιδόσεων του τραπεζικού τομέα, η κυβέρνηση αποφάσισε να εθνικοποιήσει την BPN, μια μεσαία τράπεζα που αντιμετώπιζε σημαντικούς περιορισμούς ρευστότητας και στην οποία, η Τράπεζα της Πορτογαλίας διαπίστωσε ορισμένες παρατυπίες. Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση άνοιξε μια διευκόλυνση ύψους 4 δις € για την αγορά προνομιούχων μετοχών των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, προκειμένου να διασφαλίσει ότι θα επιτευχθούν οι ελάχιστες κεφαλαιακές απαιτήσεις. Επιπλέον, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού σχεδίου για την ανάκαμψη της οικονομίας, η πορτογαλική κυβέρνηση, τον Δεκέμβριο του 2008, παρουσίασε τη δική της πρωτοβουλία για επενδύσεις και απασχόληση (IEI), η οποία συνίστατο σε ένα σχέδιο εκσυγχρονισμού κτιρίων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενίσχυση της οικονομικής δραστηριότητας και των εξαγωγών, αύξηση της κοινωνικής προστασίας και της απασχόλησης και προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και της ενεργειακής απόδοσης. Ο συνδυασμένος αντίκτυπος αυτών των μέτρων τόνωσης στους δημόσιους λογαριασμούς εκτιμήθηκε για πρώτη φορά σε 1,3 δις € (ή 0,8% του ΑΕΠ) (Pereira & Wemans, 2015).

Όπως πρότεινε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τα μέτρα αυτά σχεδιάστηκαν για να προωθήσουν προσωρινά την οικονομική ανάπτυξη, προκειμένου να αποφευχθεί μια βαθύτερη και παρατεταμένη ύφεση στη χώρα. Αν και προοριζόταν να είναι προσωρινά, ορισμένα από τα μέτρα αυτά διατηρήθηκαν το 2010 και ένα σημαντικό μέρος των δημοσιονομικών κινήτρων αναβλήθηκε ουσιαστικά σε εκείνο το έτος. Εκτός από το διακριτικό δημοσιονομικό κίνητρο που έδωσε η ΕΕ, υπήρξε μια σημαντική δημοσιονομική ώθηση που περιέχεται στον προϋπολογισμό του 2009 που παρουσιάστηκε στο κοινοβούλιο τον Οκτώβριο του 2008. Προβλέποντας εκλογές μέχρι το τέλος του 2009, η κυβέρνηση συμφώνησε σε αύξηση μισθών για τους δημόσιους υπαλλήλους κατά 2,9% τη στιγμή που γνώριζε ήδη ότι η οικονομία ήταν σε στασιμότητα. Ήταν η πρώτη αύξηση των αμοιβών για τους δημόσιους υπαλλήλους μετά από αρκετά χρόνια παγώματος μισθών. Η κυβέρνηση αύξησε τον κανονικό συντελεστή ΦΠΑ κατά 1 ποσοστιαία μονάδα τον Ιούλιο του 2009 (Pereira & Wemans, 2015).

Ο συνδυασμός των δημοσιονομικών κινήτρων με γνώμονα την ΕΕ και άλλων διακριτικών πολιτικών οδήγησε σε σημαντική αύξηση του δημόσιου ελλείμματος. Προφανώς, η κυκλική συνιστώσα του ισοζυγίου του προϋπολογισμού το 2009, η οποία μετρά την αυτόματη σταθεροποιητική επίδραση της ύφεσης, αντιπροσώπευε μόνο το 1% του ΑΕΠ, ενώ το δομικό στοιχείο αντιπροσώπευε το -9,1% του ΑΕΠ. Ωστόσο, μια πιο λεπτομερής ανάλυση δείχνει ότι το κράτος (το οποίο ήταν κυρίως υπεύθυνο για το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης) είχε πτώση των εσόδων κατά 15% το 2009 και αύξηση των δαπανών κατά 6% υποδηλώνοντας ότι η κυκλική (ή μη διακριτική) συνιστώσα του δημοσιονομικού υπολοίπου θα έπρεπε να είναι μεγαλύτερη από το ένα δέκατο. Εντούτοις, ένα σημαντικό έλλειμμα γενικής κυβέρνησης, ίσο με -10,1%, ίσως συνέβαλε σε μια λιγότερο σοβαρή ύφεση, αλλά επίσης κλιμάκωσε το δημόσιο χρέος το 2009 (Pereira & Wemans, 2015).

Στα τέλη του 2009 το Σοσιαλιστικό Κόμμα κέρδισε και πάλι τις εκλογές, αλλά μόνο με τη στήριξη της μειοψηφίας στο κοινοβούλιο. Παρόλο που υπήρχε πολιτική πλειοψηφία των αριστερών κομμάτων στο κοινοβούλιο, το γεγονός ότι οι Σοσιαλιστές αρνήθηκαν να σχηματίσουν συνασπισμό με τα κόμματα αυτά, επειδή ήταν πολύ απομακρυσμένα από το ιδεολογικό φάσμα, οδήγησαν σε μια μειοψηφική κυβέρνηση με τον ίδιο πρωθυπουργό από τους Σοσιαλιστές. Μια περαιτέρω πολιτική αποτυχία εκείνη τη στιγμή, ήταν η αδυναμία ή η απροθυμία του Πορτογάλου Προέδρου της Δημοκρατίας να επιμείνει σε μια κυβέρνηση συνασπισμού με πλειοψηφική υποστήριξη στο κοινοβούλιο. Παρόλο που η Πορτογαλία έχει κοινοβουλευτικό σύστημα, ο Πρόεδρος διατηρεί ορισμένες σχετικές εξουσίες, συμπεριλαμβανομένης της ικανότητας να διαλύσει το κοινοβούλιο σε εξαιρετικές περιστάσεις. Ωστόσο, ο ίδιος ο Πρόεδρος επιθυμούσε την επανεκλογή σε περίπου ένα χρόνο (Ιανουάριος 2011) και δεν ήθελε να δημιουργήσει πολιτική κρίση προκαλώντας νέες γενικές εκλογές (Gurnani, 2016).

Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 2009, ο Υπουργός Οικονομικών ανακοίνωσε την ανάγκη συμπληρωματικού προϋπολογισμού, που να επιτρέπει την αύξηση του καθαρού δανεισμού που συνδέεται με την ανοδική αναθεώρηση του δημοσίου ελλείμματος για το 2009. Ο προϋπολογισμός που εγκρίθηκε τον Δεκέμβριο,

δημοσιεύθηκε μόλις τον Απρίλιο 2010, λόγω των καθυστερημένων εκλογών. Αυτό σήμαινε ότι για τους πρώτους τέσσερις μήνες του οικονομικού έτους, ο προϋπολογισμός εφαρμόστηκε με τις ίδιες πιστώσεις με τον προϋπολογισμό του 2009. Έτσι καθυστέρησε η δυνατότητα δημοσιονομικής εξυγίανσης. Επιπλέον, με μια μειοψηφική κυβέρνηση που ασκεί καθήκοντα, διάφορα ενεργά λόμπι είναι εύκολο να πιέζουν για αυξήσεις των δαπανών και είναι πιο εύκολη η απόκτηση παραχωρήσεων και ψήφισης ευνοϊκής νομοθεσίας (Gurnani, 2016).

Οι αυτόνομες περιφέρειες των Αζορών και της Μαδέρας άσκησαν πιέσεις για έναν πιο ευνοϊκότερο νόμο για την περιφερειακή οικονομία και μπόρεσαν να περάσουν το νομοσχέδιο στο κοινοβούλιο, ακόμη και ενάντια στη βούληση της κυβέρνησης και υπό την απειλή της παραίτησης του Υπουργού Οικονομικών. Οι μέθοδοι δοκιμών που αποσκοπούσαν στην καλύτερη στοχοθέτηση των κοινωνικών παροχών, χαλάρωσαν και η αντιπολίτευση πέτυχε να περιορίσει το είδος των επιδομάτων που υπόκεινται σε δοκιμές μέσων, με αποτέλεσμα να μειώνεται ο επιλεκτικός αντίκτυπος των μέτρων διανομής. Κατά τη διάρκεια του 2010, η κυβέρνηση παρουσίασε διαδοχικά μέτρα για την αντιμετώπιση του μεγάλου ελλείμματος. Στα μέσα του έτους συνεχίστηκε το πάγωμα των μισθών του δημόσιου τομέα και επιβλήθηκε νέα μείωση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων (μείωση κατά 5%). Η κυβέρνηση αύξησε όλους τους συντελεστές ΦΠΑ κατά μία ακόμη ποσοστιαία μονάδα και στις κλίμακες φόρου εισοδήματος φυσικών προσώπων δημιούργησε ένα επιπλέον ανώτατο όριο που να ισχύει για τους υψηλόμισθους (Pedroso 2014).

Κατά την έναρξη του 2010, η πορτογαλική οικονομία άρχισε να ανακάμπτει από το προηγούμενο δύσκολο έτος, με τις εξαγωγές να ανακάμπτουν με ταχύτερο ρυθμό από ό, τι αναμενόταν και οι δημόσιες δαπάνες άρχισαν να στηρίζουν τις επενδύσεις και τα εισοδήματα των νοικοκυριών. Ωστόσο, τα υψηλά δημόσια και εξωτερικά χρέη και οι χαμηλές προοπτικές ανάπτυξης έθεσαν σύντομα τη χώρα στο ραντάρ των χρηματοπιστωτικών αγορών που πίεζαν για μια απότομη διαδικασία απομόχλευσης. Σύντομα το πορτογαλικό χρέος βγήκε εκτός ελέγχου. Η καθοδική πορεία προκλήθηκε από την καταβολή υψηλών ασφαλίσεων για δανεισμό, γεγονός

που με τη σειρά του αύξησε σημαντικά το κόστος εξυπηρέτησης του δημόσιου χρέους, γεγονός που εν μέρει ενίσχυσε τις αμφιβολίες σχετικά με την ικανότητα της χώρας να συμβαδίσει με τις αποπληρωμές της (κίνδυνος αθέτησης), το ασφάλιστρο κινδύνου (Pedroso 2014).

Επιπλέον, η διάβρωση της εμπιστοσύνης στην αγορά, δεν περιοριζόταν μόνο στις αγορές κρατικών χρεωστικών τίτλων, αλλά επηρέαζε την ικανότητα των πορτογαλικών τραπεζών να εξασφαλίσουν χρηματοδότηση στην αγορά, η οποία οδήγησε αμέσως σε κλείσιμο των κεφαλαιαγορών στις πορτογαλικές τράπεζες, καθιστώντας τις όλο και πιο εξαρτημένες από την ΕΚΤ, καθώς δεν μπόρεσαν να αποκαταστήσουν την αξιοπιστία τους για να επιστρέψουν στη συνήθη δραστηριότητα της διατραπεζικής αγοράς. Αυτές οι οικονομικές εξελίξεις, ανάγκασαν την κυβέρνηση να απομακρύνει γρήγορα τα δημοσιονομικά κίνητρα και να παρουσιάσει μια αξιόπιστη πορεία δημοσιονομικής εξυγίανσης (Gurmani, 2016).

Ο προϋπολογισμός του 2011, ο οποίος υποβλήθηκε τον Οκτώβριο του 2010, ήταν ο πρώτος προϋπολογισμός με σαφή στόχο δημοσιονομικής εξυγίανσης. Ο νέος στόχος για το έλλειμμα του 2011 μειώθηκε από 7,3% του ΑΕΠ σε 4,6% (πτώση 2,7% στις προηγούμενες προβλέψεις). Τα κυριότερα μέτρα εξυγίανσης που περιλαμβάνονταν στην πλευρά των δαπανών ήταν η προοδευτική μείωση των μισθών για τους δημόσιους υπαλλήλους με μισθούς άνω των 1500 ευρώ (η πρώτη μείωση των μισθών τους σε 37 χρόνια δημοκρατίας) και μείωση των δαπανών κοινωνικής προστασίας. Όσον αφορά τα έσοδα, προτάθηκε η μείωση των φορολογικών οφελών και η αύξηση του κανονικού συντελεστή ΦΠΑ από 21 σε 23%. Δεδομένου ότι οι σοσιαλιστές ήταν σε μειοψηφική κυβέρνηση, διεξήχθησαν μακρές διαπραγματεύσεις με το κυριότερο κόμμα της αντιπολίτευσης, οι οποίες τελικά οδήγησαν σε επίσημη συμφωνία. Η συμφωνία περιλάμβανε την ανάγκη δημιουργίας μιας ανεξάρτητης επιτροπής για την ανάλυση των συμπράξεων δημόσιου-ιδιωτικού τομέα, τη δέσμευση για μείωση των δημόσιων δαπανών και τη μείωση των φορολογικών οφελών χαμηλότερη από αυτή που ζήτησε η κυβέρνηση (Portugal, 2015).

Ο Μάρτιος ήταν ο καθοριστικός μήνας. Στις 2 Μαρτίου ο Πρωθυπουργός και ο Υπουργός Οικονομικών πήγαν στο Βερολίνο για ιδιωτική συνάντηση με τη Γερμανίδα καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ. Στόχος ήταν να ηρεμήσουν οι κεφαλαιαγορές και να αναφέρουν τα μέτρα λιτότητας που πρέπει να συμπεριληφθούν στο Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) με αντάλλαγμα την ευρεία υποστήριξη από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ). Ο Πρωθυπουργός και ο Υπουργός Οικονομικών έτσι πρότειναν ορισμένα ισχυρά μέτρα λιτότητας, τα οποία θα πρέπει να συμπεριληφθούν αργότερα στο πορτογαλικό ΣΣΑ με διπλό στόχο. Από τη μια πλευρά, η κυβέρνηση προσπάθησε να στείλει μηνύματα στις αγορές που η χώρα επιθυμούσε να επιτύχει στη δημοσιονομική εξυγίανση και, αφετέρου, να επιτύχει κάποια διαπραγματευτική επιρροή σε σημαντικές συναντήσεις της ΕΕ που θα ακολουθούσαν. Στις 11 Μαρτίου, η κυβέρνηση σε συνέντευξη Τύπου, ανακοίνωσε μια μεγάλη σειρά μέτρων λιτότητας. Την ίδια ημέρα, χωρίς να συμβουλευτεί τον Πρόεδρο, ο πρωθυπουργός παρουσίασε τα μέτρα αυτά κατά τη συνεδρίαση του Eurogroup στις Βρυξέλλες. Την επόμενη μέρα ο ηγέτης του βασικού κόμματος της αντιπολίτευσης ανακοίνωσε ότι δεν θα υποστηρίξει το λεγόμενο «ΣΣΑ-IV». Στις 15 Μαρτίου, η Moody's υποβάθμισε την πιστοληπτική διαβάθμιση του κρατικού χρέους της Πορτογαλίας από A1 σε A3. Η κυβέρνηση υπέβαλε επίσημα το ΣΣΑ στο κοινοβούλιο την 21^η Μαρτίου, όπου αντιτάχθηκαν όλα τα άλλα μη κυβερνητικά κόμματα από τα αριστερά και τα δεξιά. Αυτά τα κόμματα προώθησαν σειρά τροπολογιών κατά του ΣΣΑ, τις οποίες ενέκριναν με τις συνδυασμένες ψήφους των κομμάτων της αντιπολίτευσης στις 23 Μαρτίου, με αποτέλεσμα την παραίτηση του πρωθυπουργού την ίδια ημέρα (Portugal, 2015).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

3.1.ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας με τις ευρωπαϊκούς θεσμούς για την διάσωση της Ελλάδας, η ελληνική κυβέρνηση συμφώνησε να ακολουθήσει ένα δραστικό πενταετές πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Τα αρχικά μέτρα αποσκοπούσαν στη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος κατά πέντε εκατοστιαίες μονάδες του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος το 2010 και σε άλλα τέσσερα σημεία το 2011. Η Ελλάδα οφείλει να μειώσει τα δημοσιονομικά ελλείμματα κάτω από το 3% του ΑΕΠ έως το 2014. Το ελληνικό πρόγραμμα είχε δύο κύριους στόχους: αφενός να αποκαταστήσει τη βιωσιμότητα της ελληνικής δημοσιονομικής κατάστασης και αφετέρου να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας (Pitsoulis & Schwuchow, 2017).

Το αρχικό πρόγραμμα προσαρμογής αναθεωρήθηκε ήδη δύο φορές, ενόψει της ανεπαρκούς δημοσιονομικής προσαρμογής και μια ακόμα λόγω των δημοσιονομικών λογαριασμών της Ελλάδας. Η πρώτη αναθεώρηση ακολούθησε την απόφαση το φθινόπωρο του 2010 να συμπεριληφθούν οι δημόσιες επιχειρήσεις στους λογαριασμούς της γενικής κυβέρνησης, ενώ η δεύτερη αναθεώρηση, την άνοιξη του 2011, κατέστη αναγκαία λόγω της αποτυχίας του προϋπολογισμού του 2010 να επιτύχει τους στόχους του προγράμματος. Ωστόσο, τα αναθεωρημένα προγράμματα έχουν παρόμοια δομή με το αρχικό πρόγραμμα και βασίζονται σε παρόμοιες πολιτικές. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα δραστικής αλλά βαθμιαίας δημοσιονομικής προσαρμογής και μεταρρυθμίσεων για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας (Podaras, 2012).

Ο στόχος του προγράμματος ήταν να εξαλειφθεί το έλλειμμα και να επιτευχθεί πρωτογενές πλεόνασμα, προκειμένου να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα των δημόσιων οικονομικών και, τελικά η βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους. Το εξαιρετικό μέγεθος του δημοσιονομικού ελλείμματος οδήγησε στην εφαρμογή του προγράμματος δημοσιονομικής λιτότητας. Το Μνημόνιο αποτελούνταν από μέτρα μείωσης των δαπανών (μείωση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων, συμπεριλαμβανομένης της αντικατάστασης του 13ου και 14ου μισθού με ένα πολύ χαμηλότερο συμπλήρωμα, μείωση των παροχών και των συντάξεων, την αύξηση του ΦΠΑ και άλλων έμμεσων φόρων στα καύσιμα, τον καπνό και τα πολυτελή αγαθά), με στόχο τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος στο 11,2% του ΑΕΠ μέχρι το 2013 (Alogoskoufis, 2011).

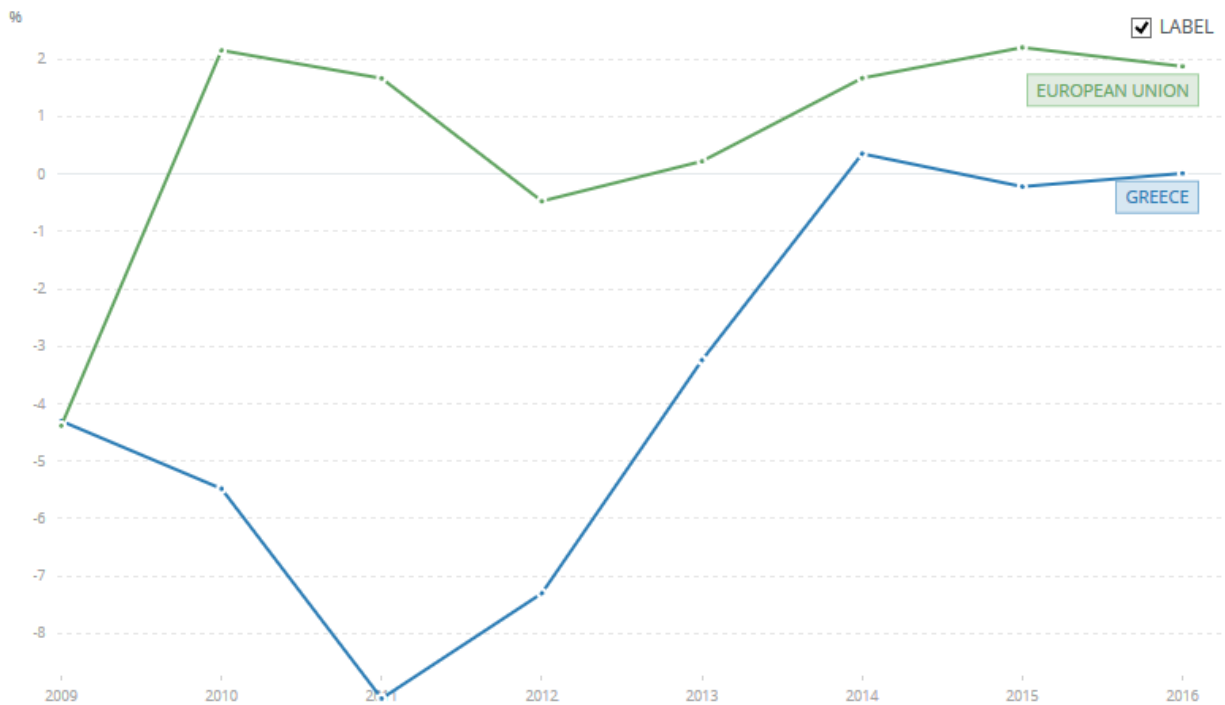
Την ίδια στιγμή, το μνημόνιο απαιτούσε μια εξαιρετική σειρά από σημαντικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, μεταξύ άλλων η επανεκτίμηση και επανασχεδιασμός της συνολικής λειτουργικής δομής του δημόσιου τομέα και των συστημάτων αμοιβών, η αναμόρφωση των εθνικών συστημάτων συντάξεων και υγείας, μεγάλες παρεμβάσεις στην ιδιωτική οικονομία, όπως είναι η συνολική μεταρρύθμιση των κλειστών επαγγελματιών και η αγορά εργασίας. Ωστόσο, τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν όπως αναμενόταν. Η έκταση και η ταχύτητα των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων επέκτειναν τους πόρους του κρατικού μηχανισμού. Οι παραδοσιακά κακές κρατικές επιδόσεις (ακόμη και πριν από την κρίση) στο σχεδιασμό και την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, περιορίστηκαν περαιτέρω από επιθετικές πολιτικές δημοσιονομικής προσαρμογής, οι οποίες μείωσαν τους προϋπολογισμούς και οδήγησαν πολλούς δημόσιους υπαλλήλους σε πρόωρη συνταξιοδότηση, αφήνοντας τις δημόσιες υπηρεσίες με σημαντικές ελλείψεις προσωπικού (Alogoskoufis, 2011).

Την ίδια στιγμή, η επιθετικότητα της δημοσιονομικής προσαρμογής οδήγησε την ελληνική οικονομία σε βαθιά ύφεση, η οποία με τη σειρά της, υπονόμωσε τις προσπάθειες δημοσιονομικής εξυγίανσης της κυβέρνησης, δεδομένου ότι τα φορολογικά έσοδα έπεσαν κατακόρυφα, ενώ οι δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας, ιδιαίτερα εκείνες που σχετίζονται με τα επιδόματα ανεργίας, αυξήθηκαν. Προκειμένου να καλύψει τις αποκλίσεις των δημοσιονομικών στόχων, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να εισάγει νέα μέτρα λιτότητας, τα οποία όμως βάθυναν ακόμα περισσότερο την

ύφεση, υπονομεύοντας έτσι τις περαιτέρω προσπάθειες για τη μείωση του ελλείμματος. Αυτός ο φαύλος κύκλος βύθισε τη χώρα σε μια καθοδική οικονομική πορεία (Robbins, 2015).

Ως αποτέλεσμα, παρά τις έγκαιρες προβλέψεις για γρήγορη επίλυση της κρίσης και την επιστροφή στις αγορές το συντομότερο το 2013, σύντομα έγινε προφανές ότι η κρίση θα είναι μακράς διαρκείας, όπως και ότι η χώρα εισήλθε σε μια βαθιά ύφεση. Κατά συνέπεια, οι αρχές της Ευρώπης αποδέχθηκαν την ανάγκη μιας δεύτερης συμφωνίας διάσωσης με πρόσθετα κεφάλαια, καθώς και τη μείωση του ελληνικού χρέους σε βιώσιμα επίπεδα. Το αποτέλεσμα ήταν η λήψη ενός νέου δανείου 130 δις, τον Φεβρουάριο του 2012, το οποίο περιελάμβανε μια συμφωνία αναδιάρθρωσης του χρέους (τη λεγόμενη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα ή PSI), η οποία μείωσε το ιδιωτικό ελληνικό χρέος κατά 106 δις €. Ωστόσο, η νέα συμφωνία ήρθε με ένα νέο μνημόνιο, το οποίο υπαγόρευσε ένα νέο γύρο μέτρων λιτότητας, περιλαμβανομένης της κατάργησης των περισσότερων φοροαπαλλαγών, ένα νέο γύρο μειώσεων των μισθών, των συντάξεων και των παροχών και περισσότερες περικοπές σε πολλούς τομείς των δημόσιων δαπανών, ενώ ο κατώτατος μισθός μειώθηκε κατά 22%. Το πακέτο των παρεμβάσεων λιτότητας που συμφωνήθηκε τελικά, άξιζε 13,5 δισεκατομμύρια € για την περίοδο 2013-14, με τα 9,4 δις € να προορίζονται για το 2013 (Galelianos, 2015).

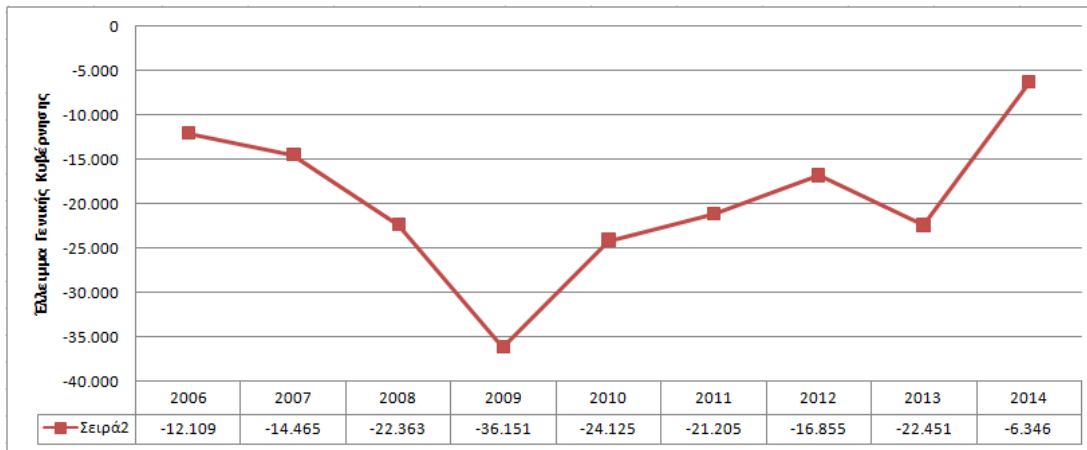
Παρά το γεγονός ότι η πρόοδος στο δημοσιονομικό μέτωπο ήταν αξιοσημείωτη, με το δημοσιονομικό έλλειμμα να μειώνεται κατά περισσότερο από δέκα ποσοστιαίες μονάδες σε περίοδο τεσσάρων ετών, στο 2,1% του ΑΕΠ στο τέλος του 2013, οι αρνητικές οικονομικές συνέπειες αυτής της πολιτικής ήταν άνευ προηγουμένου. Το σύνολο της οικονομίας κατέρρευσε με αποτέλεσμα μια σωρευτική απώλεια στο περίπου 25% του ΑΕΠ από το 2008. Κατά συνέπεια, το κατά κεφαλήν πραγματικό ΑΕΠ μειώθηκε κατά περισσότερο από 20% μεταξύ του 2008 και του 2012 (ΕΛΣΤΑΤ, 2017) (Εικόνα 3.1.).

Εικόνα 3.1. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Ελλάδα και την ΕΕ, 2009-2016

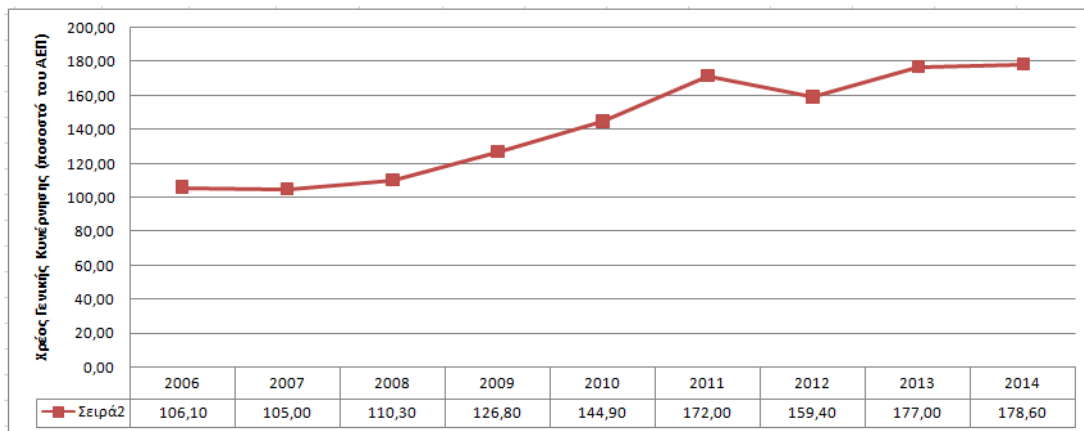
Πηγή: The World Bank

Το 2008 το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης, ξεπέρασε το 4% του ΑΕΠ, και έτσι η χώρα εισήλθε σε Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος. Η επιδείνωση του οικονομικού κλίματος και των δημοσιονομικών οικονομικών συνεχίστηκε ραγδαία, όπου το 2009 το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης έφτασε στο 15,7% του ΑΕΠ και το πρωτογενές έλλειμμα στο 10,5% του ΑΕΠ (Εικόνα 3.2.). Επιπρόσθετα το χρέος της γενικής κυβέρνησης κατά το έτος 2009 έφτασε στο 126,8% του ΑΕΠ, ακολουθώντας ανοδική τροχιά μέχρι και το 2014, καταγράφοντας μικρή μόνο πτώση το 2012 (Εικόνα 3.3.) (Galelianos, 2015).

Εικόνα 3.2. Πορεία Ελλείμματος Γενικής Κυβέρνησης, 2006 – 2014 (σε δισ. €)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Εικόνα 3.3. Πορεία Χρέους Γενικής Κυβέρνησης, 2006 – 2014 (σε δισ. €), ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Τον Ιούλιο του 2015, στο τέλος μιας σειράς δύσκολων διαπραγματεύσεων με την κυβέρνηση που αναδείχθηκε μετά τις ελληνικές γενικές εκλογές τον Ιανουάριο του 2015, επετεύχθη συμφωνία για ένα τρίτο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής με ένα νέο δάνειο από τις χώρες της ζώνης του ευρώ, ύψους 86 δισ. €, τα οποία διατέθηκαν μέσω του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ). Μια πρώτη εκταμίευση ύψους 16 δισ. € πραγματοποιήθηκε μεταξύ Αυγούστου και Δεκεμβρίου του

2015. Μεταξύ της πολιτικής συμφωνίας που επετεύχθη στις 12 και 13 Ιουλίου 2015 και της πρώτης εκταμίευσης από τον ΕΜΣ, η Ελλάδα έλαβε δάνειο ύψους 7,16 δισ. € από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας, ο οποίος είχε επίσης χρησιμοποιηθεί και για την υποστήριξη της Ιρλανδίας και της Πορτογαλίας. Δεδομένου ότι ο μηχανισμός αυτός παρέχει εγγύηση δανεισμού από τον προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η απόφαση του Συμβουλίου για τη χορήγηση του δανείου συνοδεύτηκε από κοινή δήλωση της Επιτροπής και του Συμβουλίου σύμφωνα με την οποία τα κράτη μέλη της ΕΕ που δεν ανήκουν στη ζώνη του ευρώ δεν θα υποστούν έξοδα λόγω της χρήσης αυτού του μέσου και της δημιουργίας του μηχανισμού διασφάλισης. Το δάνειο γεφύρωσης επιστράφηκε με το προϊόν της πρώτης εκταμίευσης του δανείου του ΕΜΣ τον Αύγουστο του 2015 (Colasanti, 2016). Τα στοιχεία των τριών προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής συνοψίζονται στον Πίνακα 3.1 (σε δις €).

	Ευρωζώνη	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο	Σύνολο	Σωρευτικό Άθροισμα
Πρώτο Πρόγραμμα Δημοσιονομικής Προσαρμογής	52,9	20,1	73,0	70,3
Δεύτερο Πρόγραμμα Δημοσιονομικής Προσαρμογής	130,9	12,0	142,9	215,9
Τρίτο Πρόγραμμα Δημοσιονομικής Προσαρμογής	86,0	-	86,0	301,9
Επιστροφές κατά τη διάρκεια του δεύτερου προγράμματος	-	-13,1	-13,1	288,8
Επιστροφές κατά τη διάρκεια του τρίτου προγράμματος	-	-10,4	-10,4	

Πίνακας 3.1. Προγράμματα Δημοσιονομικής Προσαρμογής στην Ελλάδα σε δις

Πηγή: Colasanti, 2016

Σε πολλούς ερευνητές, προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τα προβλήματα που προέκυψαν από μια σχετικά μικρή χώρα - λιγότερο από το 2% του ΑΕΠ της ΕΕ - έχουν κυριαρχήσει στην ευρωπαϊκή οικονομική πολιτική εδώ και πολλά χρόνια. Αυτή η έκπληξη είναι κατανοητή, ακόμη και αν το μερίδιο του ελληνικού δημόσιου χρέους στο συνολικό δημόσιο χρέος της ΕΕ το 2010 ήταν πολύ υψηλότερο από το μερίδιο του ΑΕΠ της στο συνολικό ΑΕΠ της ΕΕ (4% του δημόσιου χρέους της ευρωζώνης), όμως δεν δικαιολογείται. Σύμφωνα με τον Colasanti (2016) δεν υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ του μεγέθους μιας επιχείρησης, μιας τράπεζας ή μιας χώρας και των συνεπειών ενός «οικονομικού ατυχήματος» που θα μπορούσε να προκαλέσει. Η Lehman Brothers δεν ήταν μια πολύ μεγάλη τράπεζα. Για τους ίδιους λόγους που η χρεοκοπία μιας μη πολύ μεγάλης τράπεζας επηρέασε ολόκληρο το χρηματοπιστωτικό σύστημα, υπήρχε φόβος ότι η αθέτηση των υποχρεώσεων μιας σχετικά μικρής χώρας, θα μπορούσε να μετατραπεί σε σειρά κρίσεων δημόσιων οικονομικών και σε άλλες χώρες της ζώνης του ευρώ και τη συστημική αποτυχία ολόκληρου του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος. Σε κάθε περίπτωση, το μέγεθος της χρηματοδοτικής στήριξης που δόθηκε στην Ελλάδα είναι μεγάλο και μεγαλύτερο από αυτό που παρασχέθηκε σε άλλες χώρες. Τα δάνεια ύψους 302 δις € στα τρία προγράμματα - ή ακόμη και τα καθαρά δάνεια ύψους 278 δις €, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι κατά το δεύτερο και το τρίτο πρόγραμμα η Ελλάδα θα έχει αποδώσει 23,5 δις € στο ΔΝΤ - αντιπροσωπεύουν ένα ποσό το οποίο είναι πάνω από το διπλάσιο ετήσιο προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2015 και μεγαλύτερο από το 120% του ΑΕγχΠ της Ελλάδας για το 2010, προτού αρχίσει να συρρικνώνεται δραματικά. Συγκριτικά, η χρηματοδοτική στήριξη που χορηγήθηκε στην Ιρλανδία ανερχόταν στο 41% του ΑΕΠ της, στην Πορτογαλία 43% και στην Κύπρο 55% (Pitsoulis & Schwuchow, 2017). Ο κύριος λόγος για το εξαιρετικό μέγεθος της τρέχουσας παρέμβασης στην Ελλάδα είναι το γεγονός ότι η προηγούμενη στήριξη που δόθηκε στη χώρα επεκτάθηκε, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η κρίση του ισοζυγίου πληρωμών. Στην περίπτωση της Ελλάδας, οι σημαντικές αυξήσεις του δημόσιου και του ιδιωτικού χρέους οδήγησαν για πολλά χρόνια σε ένα επίπεδο εγχώριας ζήτησης που ήταν πάνω 10% υψηλότερο από το ΑΕγχΠ της. Αυτό με τη σειρά του αντανάκλαται σε μεγάλα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών. Μεταξύ του

2000 και του 2009, το σωρευτικό αρνητικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της χώρας ανήλθε σε περισσότερα από 230 δισ. €, ποσοστό σχεδόν ίσο με το ΑΕΠ του 2009. Αυτό το τεράστιο σωρευτικό έλλειμμα χρηματοδοτήθηκε από το εξωτερικό χρέος το οποίο προέβλεπε σημαντικό κόστος σε ετήσια βάση για εκροές από τη χώρα (Colasanti, 2016).

3.2. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

Μετά την παραίτηση του πρωθυπουργού της Πορτογαλίας, ο Πρόεδρος κήρυξε γενικές εκλογές για τις 5 Ιουνίου 2011. Ωστόσο, δύο μήνες ήταν πάρα πολύς χρόνος για την Πορτογαλία να εξασθενήσει με μια προσωρινή κυβέρνηση. Υπήρξε ανάγκη δανεισμού στις κεφαλαιαγορές και τα πορτογαλικά ομόλογα αυξήθηκαν έναντι των γερμανικών ομολόγων. Στις 8 Απριλίου, οι υπουργοί του Eurogroup και του ECOFIN εξέδωσαν δήλωση που επεκτείνει τη χρηματοδοτική στήριξη στην Πορτογαλία βάσει συμφώνου χρηματοοικονομικής στήριξης (μνημόνιο). Ένα δάνειο ύψους 78 δισ. € συμφωνήθηκε με ένα ίσο τριμερές τμήμα μεταξύ του ΔΝΤ, του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοοικονομικής Καταλληλότητας (EFSF) και του ΕΜΣ. Αν και οι κυριότερες διαπραγματεύσεις έγιναν μεταξύ της κυβέρνησης της πορτογαλικής μειοψηφίας και της «τρίοικας» του ΔΝΤ, της ΕΚ και της ΕΚΤ, τα κυριότερα δεξιά κόμματα έδωσαν την επίσημη συμφωνία τους στο μνημόνιο συνεργασίας. Συγκεκριμένα, πριν ο πρωθυπουργός αποχωρήσει, τα κόμματα της δεξιάς ήταν αντίθετα με οποιαδήποτε περαιτέρω μέτρα λιτότητας (π.χ. φορολογικές αυξήσεις), αλλά μόλις παραιτήθηκε και πριν από τις γενικές εκλογές, δέχτηκαν όλα όσα είχαν αντιπαχθεί και μάλιστα αποδέχτηκαν περαιτέρω μέτρα λιτότητας (Afonso et al, 2015).

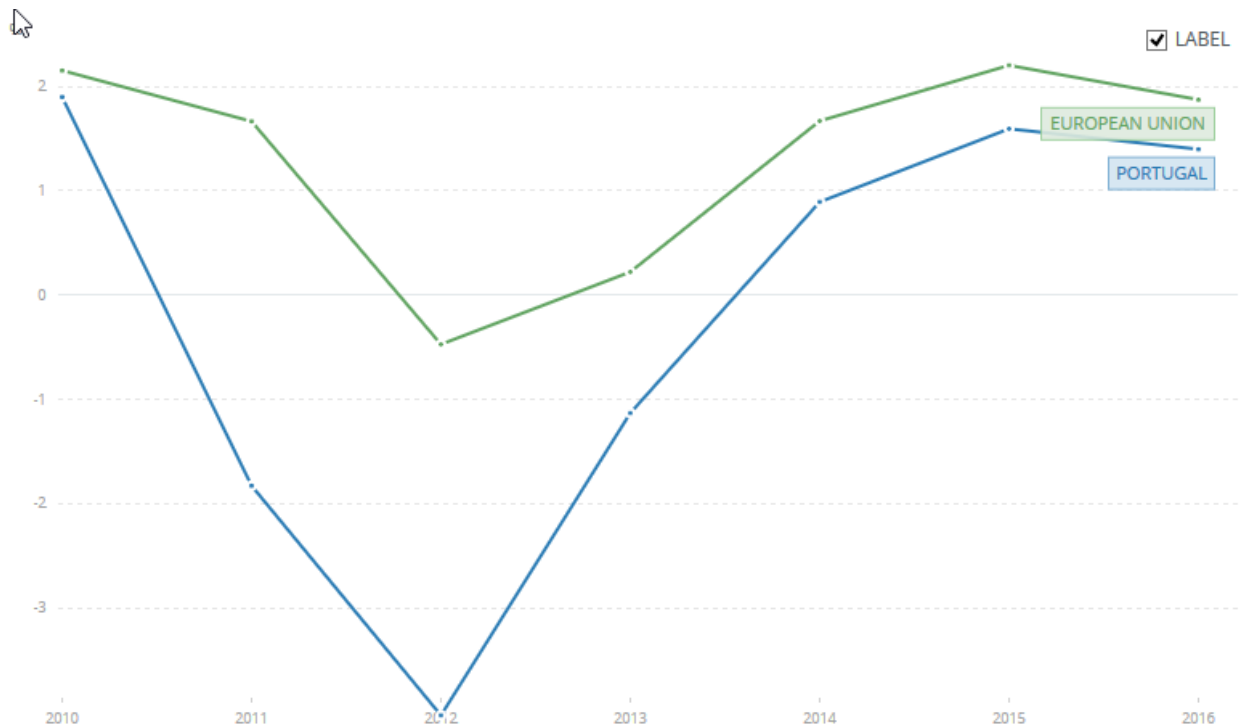
Η έλλειψη πολιτικής συνεργασίας ήταν σαφής σε αυτή την ενδιάμεση περίοδο (Απρίλιος-Μάιος), όταν εγκρίθηκε στις 6 Απριλίου μια νέα και σημαντική αλλαγή στον νόμο πλαίσιο προϋπολογισμού (LEO) με μόνο τις ψήφους της μειοψηφίας του σοσιαλιστικού κόμματος. Παρ 'όλα αυτά, εισήχθησαν μια σειρά από σημαντικές

αλλαγές. Καθιερώθηκε ένα σχετικά ανεξάρτητο Συμβούλιο Δημοσιονομικής Πολιτικής (ΚΑΠ), του οποίου τα κύρια καθήκοντα ήταν να αναπτύξει τις δικές του μακροοικονομικές προβλέψεις, να αναλύσει τη διατηρησιμότητα των δημόσιων οικονομικών (συμπεριλαμβανομένων των συντάξεων), να επαληθεύσει εάν παραβιάζονται ή όχι οι δημοσιονομικοί κανόνες που ορίζονται από το νόμο, και να ελέγξει εάν ξεπεράστηκαν ή όχι τα όρια του χρέους των περιφερειακών και τοπικών κυβερνήσεων (Pereira & Wemans, 2012).

Ο LEO ορίζει δημοσιονομικούς κανόνες όχι μόνο για τη γενική κυβέρνηση (συμπεριλαμβανομένου του διαρθρωτικού ισοζυγίου), αλλά και για την κεντρική κυβέρνηση και την κοινωνική ασφάλιση. Δεδομένου ότι οι περιφερειακές και τοπικές κυβερνήσεις, έχουν αυτονομία από τα όρια του κρατικού προϋπολογισμού, ο LEO επέβαλε όρια μόνο για το χρέος. Επίσης, όρισε ότι τα πολυετή όρια θα ισχύουν για τις δαπάνες της κεντρικής κυβέρνησης που χρηματοδοτούνταν από τα γενικά έσοδα, με οριακά όρια στα προγράμματα δαπανών και στις ομάδες προγραμμάτων. Ο πιο φιλόδοξος στόχος που επιδιώκει ο LEO είναι η σταδιακή εφαρμογή μηδενικού προϋπολογισμού όχι μόνο σε επίπεδο δημόσιας διοίκησης αλλά και σε δημόσιες επιχειρήσεις που έχουν ελλείμματα (Pereira & Wemans, 2012).

Το πακέτο διάσωσης του Μαΐου του 2011 εφαρμόστηκε ως επί το πλείστον από τη νέα κυβέρνηση με πλειοψηφική υποστήριξη στο κοινοβούλιο που προέκυψε από τις βουλευτικές εκλογές της 5ης Ιουνίου. Ως γενικό έγγραφο εξυγίανσης, διαθέτει λεπτομερή, ποσοτικά και χρονικά προσδιορισμένο σύνολο μέτρων που πρέπει να λάβει η πορτογαλική κυβέρνηση. Οι στόχοι καθορίζονται ανά τρίμηνο και μετά από κάθε τρίμηνο γίνεται αξιολόγηση της προόδου που σημειώθηκε. Με επίκεντρο τον πρώτο τύπο μέτρων, το μνημόνιο συνεργασίας, καθόρισε μια πορεία εξυγίανσης μέχρι το 2013, όπου το έλλειμμα θα πρέπει να μην υπερβαίνει το 5,9% του ΑΕΠ το 2011, 4,5% το 2012 και 3% το 2013 (Pereira & Wemans, 2012).

Εικόνα 3.4. Ετήσια (%) ανάπτυξη ΑΕΠ στην Πορτογαλία και την ΕΕ, 2010-2016

Πηγή: The World Bank

Η ιδέα πίσω από το μνημόνιο ήταν επίσης να εισαχθούν μέτρα που θα αυξήσουν την ανταγωνιστικότητα σε μακροπρόθεσμη βάση. Μεταξύ αυτών των πιο σημαντικών διαρθρωτικών μέτρων, που στοχεύουν κυρίως στη μείωση των δυσκαμψιών στη στέγαση και στις αγορές εργασίας, σημειώνεται σημαντική μείωση της συνεισφοράς των εργοδοτών στην κοινωνική ασφάλιση. Μολονότι το πρόγραμμα λιτότητας σχεδιάστηκε για να εμποδίσει μερικά από τα σημαντικότερα διαρθρωτικά προβλήματα μακροπρόθεσμα (για την ενίσχυση της εσωτερικής αποτελεσματικότητας και την ελευθέρωση των τομέων), υπήρξαν μερικά έκτακτα μέτρα (π.χ. ιδιωτικοποιήσεις) που είχαν βραχυπρόθεσμο αντίκτυπο στη μείωση του χρέους, αλλά από την άλλη μείωσαν τα περιουσιακά στοιχεία του δημόσιου τομέα που σε μερικές περιπτώσεις προκάλεσαν μειωμένο μερίσματα (δημόσιο εισόδημα). Άλλα μέτρα που ενέκρινε η κυβέρνηση το 2011 για να συμβάλουν στην επίτευξη του στόχου για το έλλειμμα του 5,9% του ΑΕΠ είχαν άμεσο αντίκτυπο στο έλλειμμα, όπως η

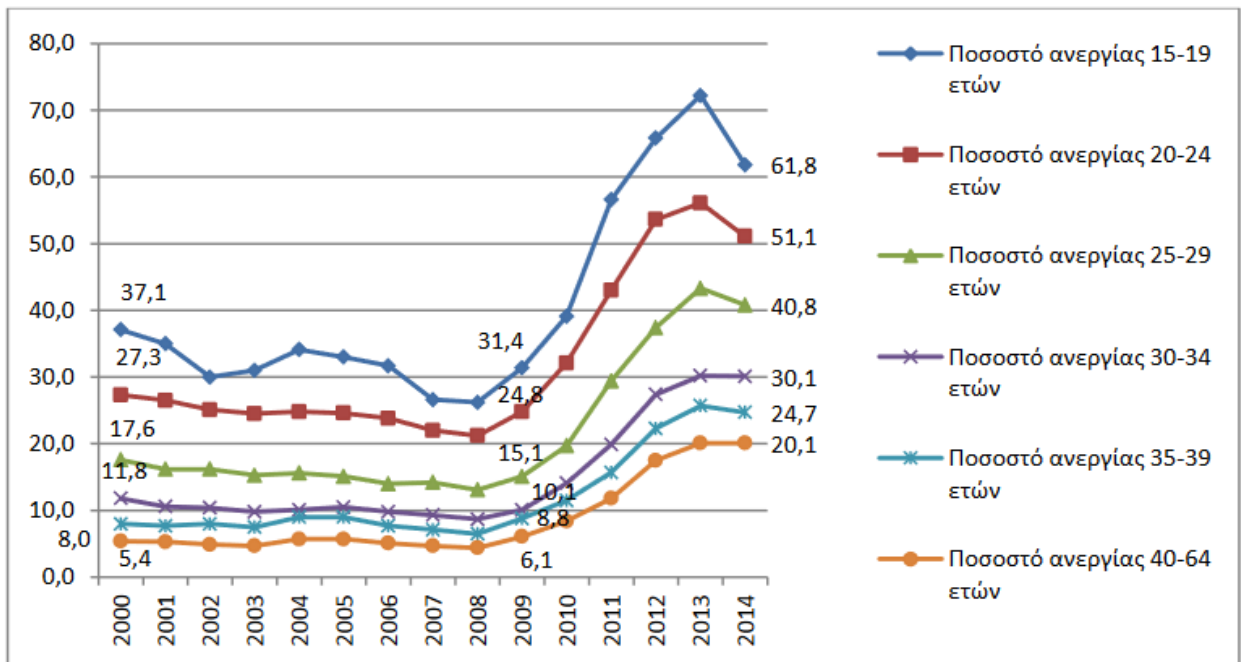
ενσωμάτωση των συνταξιοδοτικών ταμείων στον τραπεζικό τομέα και στους λογαριασμούς κοινωνικής ασφάλισης (Rocha & Stoleroff, 2014).

3.3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στην Ελλάδα οι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης έπληξαν ιδιαίτερα τον ιδιωτικό τομέα. Οι ελληνικές μικρομεσαίες επιχειρήσεις φαίνεται να έχουν σηκώσει το βάρος της οικονομικής κρίσης τα τελευταία χρόνια. Εκτός από την μείωση της απασχόλησης κατά 27% μεταξύ των ετών 2009-2013, σχεδόν μία στις τέσσερις (πάνω από 205.000) μικρομεσαίες επιχειρήσεις έκλεισαν το 2009, μειώνοντας το συνολικό ύψος των εργασιών, το οποίο μετράται σε προστιθέμενη αξία, κατά το ένα τρίτο από τα επίπεδα του 2008. Ενώ η πτωτική τάση επιβραδύνθηκε το 2013, αποτελεί μια κατάσταση η οποία δεν έχει πλήρως αντιστραφεί ακόμα και σήμερα (Ozturk, 2015). Ο κατασκευαστικός τομέας ήταν αυτός ο οποίος επηρεάστηκε περισσότερο από την οικονομική ύφεση, και εκπροσωπεί σχεδόν το ένα τρίτο της συνολικής διαφυγής της απασχόλησης στις ΜΜΕ. Συγκεκριμένα το σύνολο των κατασκευαστικών ΜΜΕ και ο ενοποιημένος κύκλος εργασιών τους μειώθηκε σχεδόν στο μισό κατά την χρονική αυτή περίοδο (SBA, 2014).

Μία εκ των σημαντικότερων επιπτώσεων της κρίσης στην Ελλάδα ήταν η αύξηση της ανεργίας, ειδικότερα των νέων, σε επίπεδα πρωτόγνωρα για τη χώρα, με σημαντικές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις. Στον επιστημονικό, αλλά και γενικότερα στο δημόσιο διάλογο, γίνεται ειδική αναφορά στην αύξηση της ανεργίας των νέων, όπου το 2014 προσέγγισε το 60%. Είναι γεγονός ότι η ανεργία των νέων στην Ελλάδα της κρίσης κατέγραψε πρωτόγνωρη άνοδο: το 2013 επτά στους δέκα νέους ηλικίας 15-19 ετών που ήταν διαθέσιμοι προς εργασία ήταν άνεργοι. Όπως προκύπτει από το γράφημα 1, τα ποσοστά ανεργίας των νέων ηλικίας 15-19 ετών και 20-24 είναι υψηλότερα από αυτά των άλλων ηλικιακών ομάδων, τόσο κατά τη διάρκεια της κρίσης, όσο και πριν από αυτήν. Μεταξύ των ετών 2009-2014, το ποσοστό ανεργίας των νέων ηλικίας 15-19 ετών αυξήθηκε από 31,4% σε 61,8%, ενώ

αυτό των νέων 20-24 ετών αυξήθηκε από 24,8% σε 51,1%. Σε χαμηλότερα επίπεδα κινήθηκε το ποσοστό ανεργίας των μελών του εργατικού δυναμικού ηλικίας 25-29 ετών, παρά την αύξησή του από 15,1% σε 40,8%, την περίοδο 2009-2014. Ανάλογα εξελίχθηκαν και τα ποσοστά ανεργίας των μελών του εργατικού δυναμικού 30-34 ετών και 35-39 ετών, τα οποία, μεταξύ των ετών 2009-2014, αυξήθηκαν από 10,1% σε 30,1% και από 8,8% σε 24,7% αντίστοιχα. Τέλος, το ποσοστό ανεργίας για τα μέλη του εργατικού δυναμικού ηλικίας 40-64 ετών αυξήθηκε από 6,1% (2009) σε 20,1% (2014) (Εικόνα 3.5.) (Φιλίνης, 2015).

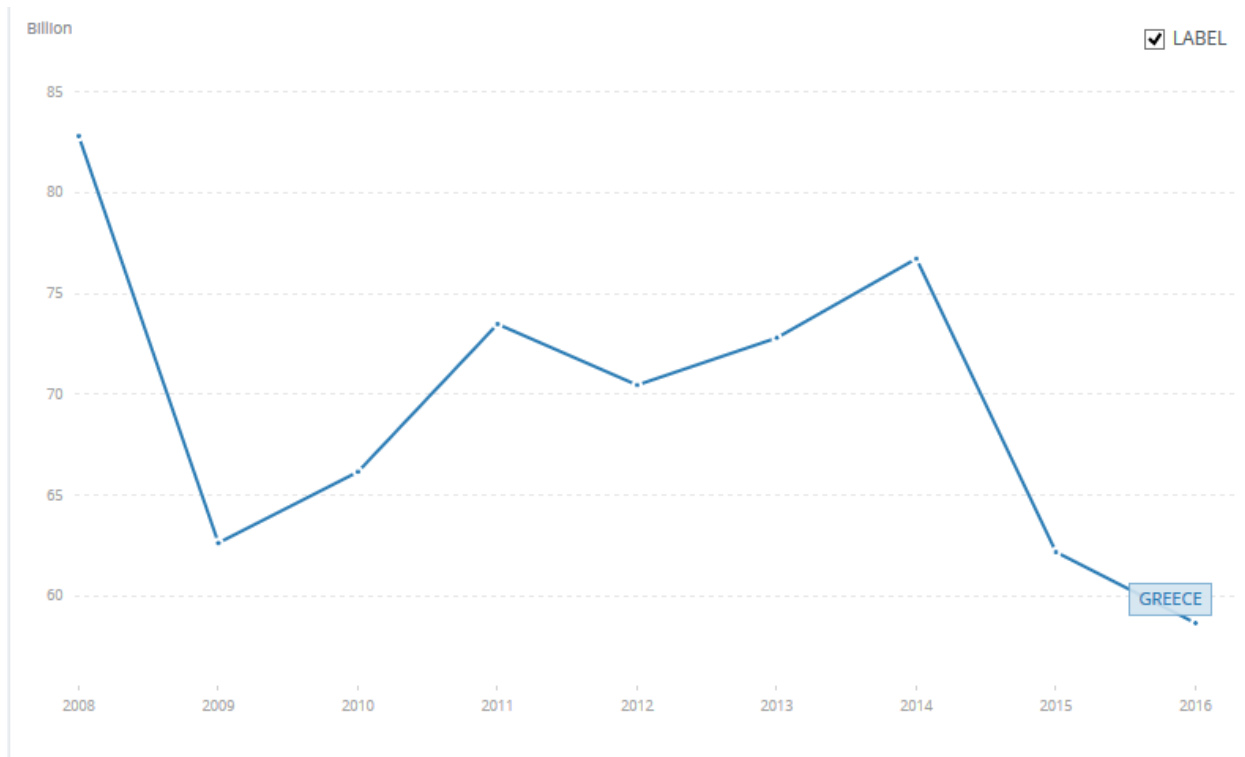

Εικόνα 3.5. Διαχρονική εξέλιξη ποσοστών ανεργίας στην Ελλάδα, ανά ηλικιακή κατηγορία, 2000-2014

Πηγή: Φιλίνης, 2015

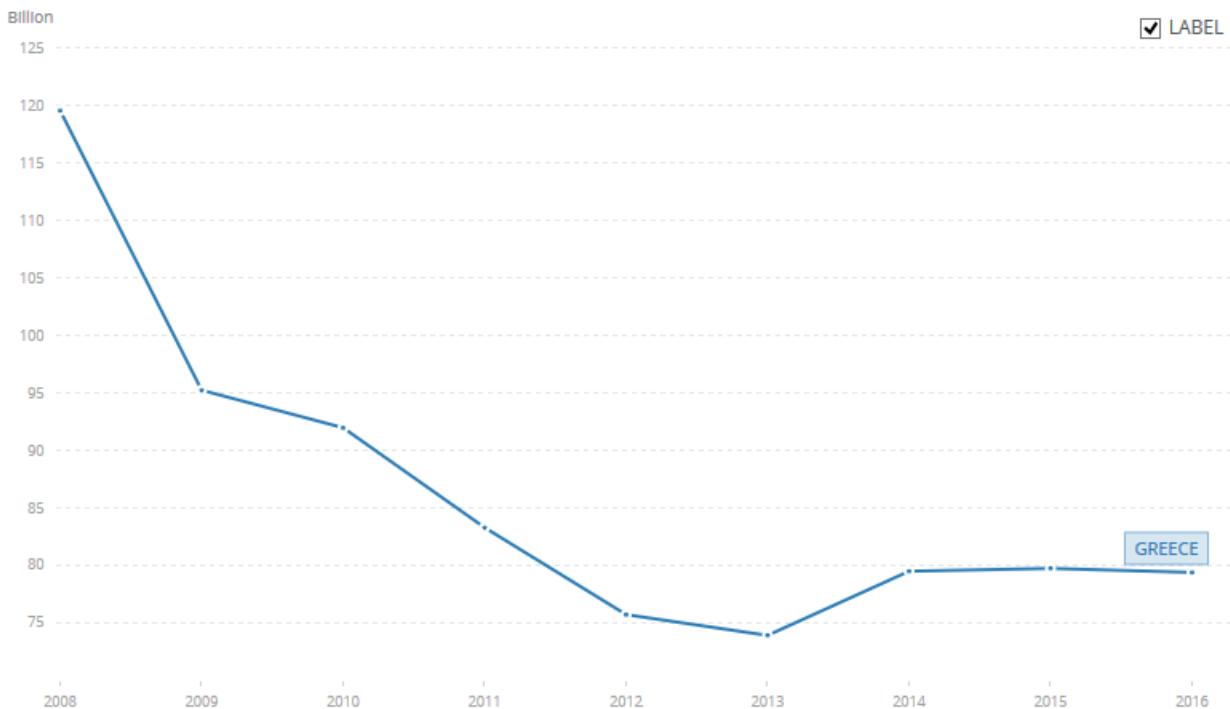
Η οικονομική κρίση επηρέασε ιδιαίτερα τις εισαγωγές και τις εξαγωγές στην Ελλάδα. Σύμφωνα με πιο πρόσφατη έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η Ελλάδα έχει ένα ιστορικό ρεκόρ παρατεταμένων εμπορικών ελλειμμάτων και χαμηλής διαφάνειας. Η Ελλάδα έχει αρνητικό εμπορικό ισοζύγιο της τάξης του 10% του ΑΕΠ μεταξύ του 1995 και στα τέλη της δεκαετίας του 2000 και κορυφώθηκε στο 14,5% το

2008. Από τότε, το χάσμα έχει κλείσει. Ωστόσο, ο αυξανόμενος δείκτης εξαγωγών προς ΑΕΠ αντανακλά την επίδραση της πτώσης του ΑΕΠ (Bower et al, 2014). Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, η Ελλάδα έχει επίσης μια κλειστή οικονομία σε σχέση με τις υπόλοιπες στην ΕΕ. Οι εξαγωγές στη χώρα έχουν επιδεινωθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Το 2009, η οικονομία επηρεάστηκε ιδιαίτερα λόγω της πτώσης των εξαγωγών, οι οποίες μειώθηκαν από 29,14 δις € το 2008, σε 18,64 δις € το 2009. Η χώρα, όσον αφορά τον όγκο των εξαγωγών, κατέλαβε την 65η θέση στον κόσμο και έτσι ήταν πολύ χαμηλότερη από την κατάταξη της ΕΕ. Η συνολική αξία των εξαγωγών-αποστολών κατά τον Ιανουάριο του 2014 ανήλθε σε 2128,8 εκ. ευρώ έναντι 2224,5 εκ. ευρώ τον Ιανουάριο του 2013, σημειώνοντας πτώση της τάξης του 4,3%. Σε ότι αφορά τις εισαγωγές η συνολική αξία τους, τον Ιανουάριο 2014 ανήλθε σε 3752,5 εκ. € έναντι 4142,6 εκ. € τον Ιανουάριο του 2013, σημειώνοντας πτώση 9,4%. Η αντίστοιχη μεταβολή χωρίς τα πετρελαιοειδή παρουσίασε μείωση κατά 3,3%. Η συνολική αξία των εισαγωγών για το χρονικό διάστημα 12 μηνών Φεβρουαρίου 2013 - Ιανουαρίου 2014 μειώθηκε κατά 6,5% σε σύγκριση με το αντίστοιχο χρονικό διάστημα 12 μηνών Φεβρουαρίου 2012 - Ιανουαρίου 2013 (Bower et al, 2014) (Εικόνα 3.6, 3.7).

Εικόνα 3.6. Διαχρονική εξέλιξη εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην Ελλάδα, σε δισ €, 2008-2016

Πηγή: The World Bank

Εικόνα 3.7. Διαχρονική εξέλιξη εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην Ελλάδα, σε δισ €, 2008-2016

Πηγή: The World Bank

3.4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΥΦΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

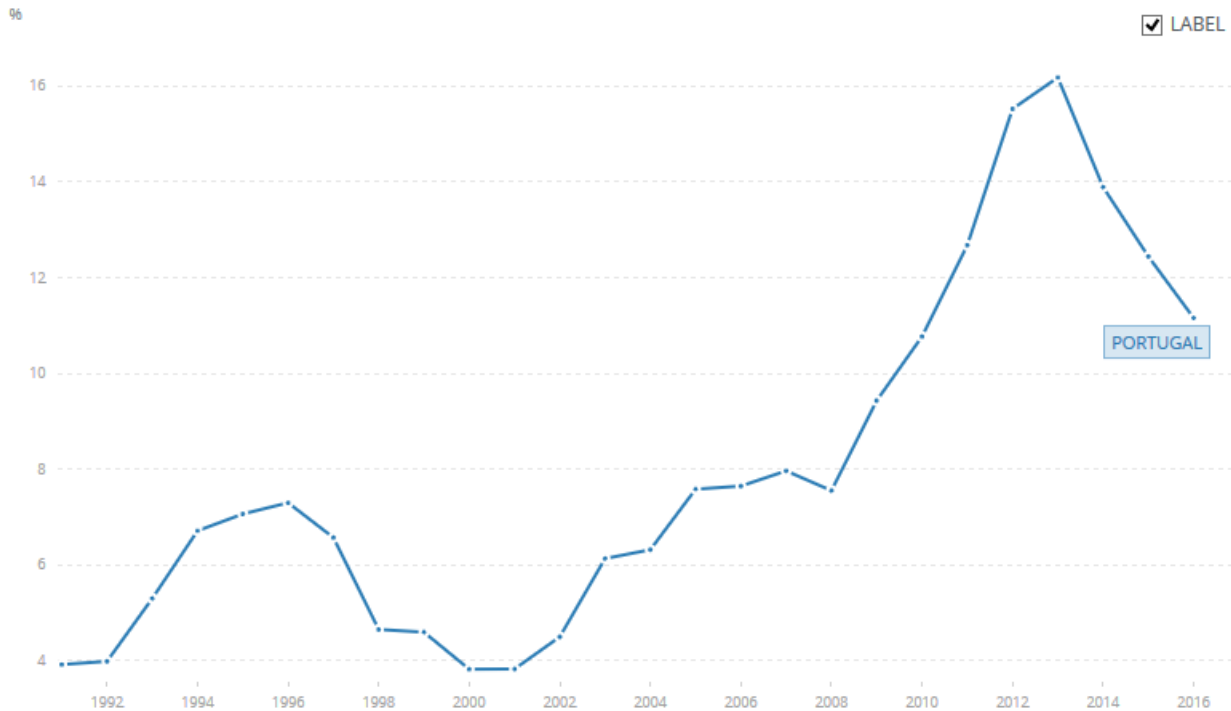
Βραχυπρόθεσμα, το πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής στην Πορτογαλία, είχε αρνητικές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Για παράδειγμα, ως αποτέλεσμα αυτών των μέτρων που λήφθηκαν, η Πορτογαλία γνώρισε βαθιά ύφεση, όπως αποδεικνύεται από τα ποσοστά ανεργίας και τα ονομαστικά επίπεδα των μισθών. Ταυτόχρονα, παρά τη σημαντική δημοσιονομική εξυγίανση, τα επίπεδα του χρέους της Πορτογαλίας προς το ΑΕΠ συνέχισαν να αυξάνονται κατά τη διάρκεια του προγράμματος, με αποτέλεσμα μια βαθύτερη οικονομική συρρίκνωση από την αναμενόμενη. Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι ένας από τους στόχους του προγράμματος ήταν η άμβλυση των αρνητικών κοινωνικών επιπτώσεών του, το

γεγονός είναι ότι οι προϋπολογισμοί για την υγειονομική περίθαλψη, την εκπαίδευση και την κοινωνική ασφάλιση μειώθηκαν ταυτόχρονα με τα ποσοστά ανεργίας που σημείωσαν επίπεδα ρεκόρ, παράλληλα με την συρρίκνωση των εισοδημάτων των νοικοκυριών. Σύμφωνα με τον Zartaloudi (2014), οι κοινωνικές δαπάνες μειώθηκαν ταυτόχρονα με την άνοδο της κοινωνικής ανάγκης και αυτό είχε δραματικές συνέπειες για τις ευάλωτες ομάδες. Όσον αφορά την περίθαλψη, η αύξηση των τελών υγειονομικής περίθαλψης, με την τιμαριθμική αναπροσαρμογή των τελών στον πληθωρισμό, οδήγησε στην εξυπηρέτηση λιγότερων ασθενών το 2012. Επιπλέον, οι περικοπές δαπανών που επιβλήθηκαν, λόγω των μέτρων λιτότητας, μείωσαν τη χρηματοδότηση των κοινωνικών προγραμμάτων που σχετίζονταν με την αποποινικοποίηση των ναρκωτικών, συμπεριλαμβανομένων των εγκαταστάσεων επεξεργασίας και ανταλλαγών βελόνων (Sakellarides et al, 2014).

Οι δαπάνες στον τομέα της εκπαίδευσης, παρουσίασαν επίσης μείωση κατά 23% μεταξύ των ετών 2010 και 2012, συνοδευόμενες από αύξηση του μεγέθους των τάξεων. Η κατάρρευση της εγχώριας ζήτησης - που επιδεινώθηκε από την έλλειψη πιστώσεων και από τα μέτρα λιτότητας, όπως η αύξηση των συντελεστών του φόρου προστιθέμενης αξίας - επηρέασε σημαντικά τις μικρές επιχειρήσεις στην Πορτογαλία. Οι ανισοροπίες αυξήθηκαν κατά 41% το 2012. Οι μικρές επιχειρήσεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την πορτογαλική οικονομία: οι επιχειρήσεις που απασχολούν λιγότερους από δέκα εργαζομένους, αντιπροσωπεύουν το 43% των θέσεων εργασίας του ιδιωτικού τομέα σε σύγκριση με 29% για τον μέσο όρο της ΕΕ. Οι περικοπές τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα, οδήγησαν σε αύξηση του ποσοστού ανεργίας σε 12,9% το 2011, 15,8% το 2012 και 16,4% το 2013 από 12,0% το 2010. Στην πραγματικότητα, τόσο το 2012 όσο και το 2013, το ποσοστό ανεργίας της Πορτογαλίας ήταν το τρίτο υψηλότερο στην Ευρωζώνη μετά την Ελλάδα και την Ισπανία (Pedroso, 2014).

Η απασχόληση και η μακροχρόνια ανεργία επηρεάστηκαν ιδιαίτερα. Η ανεργία των νέων αυξήθηκε από 13,3% το δεύτερο τέταρτο του 2008 σε 34,3% το ίδιο τρίμηνο του 2013. Εν τω μεταξύ, το μέσο ποσοστό ανεργίας μεταξύ όλων των ηλικιακών ομάδων είναι περίπου 17%, το οποίο, όπως και για την ανεργία των νέων, ήταν

πρωτοφανές για μια χώρα που παραδοσιακά είχε χαμηλά ποσοστά ανεργίας (Εικόνα 3.8). Οι αιτούντες εργασία έφυγαν από τη χώρα, αυξάνοντας την καθαρή μετανάστευση, αν και σε χαμηλά επίπεδα σε απόλυτη βάση (Pedroso, 2014).

Εικόνα 3.8. Διαχρονική πορεία ανεργίας στην Πορτογαλία ως % του συνολικού εργατικού δυναμικού, 1991-2016

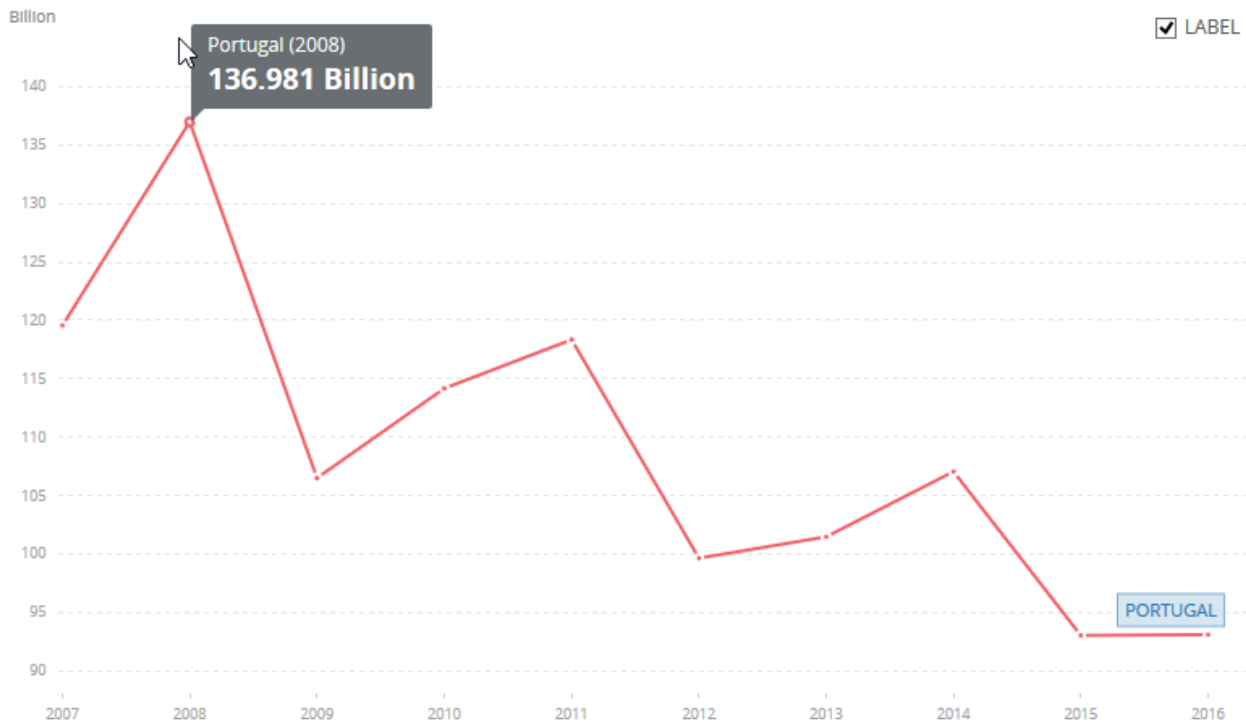
Πηγή: The World Bank

Ταυτόχρονα, μειώθηκαν τα επιδόματα ανεργίας και η μέγιστη περίοδος κατά την οποία θα μπορούσαν να ζητηθούν παροχές μειώθηκε σχεδόν στο ήμισυ, σε 18 μήνες (Carneiro et al, 2014). Από το 2013, μόνο το 44% των ανέργων έλαβαν επιδόματα ανεργίας. Επιπλέον, ο αριθμός των δικαιούχων του βασικού προγράμματος εγγυημένου ελάχιστου εισοδήματος, μειώθηκε σχεδόν κατά 44% μεταξύ του Ιανουαρίου του 2010 και του Μαρτίου του 2014 (Gurnani, 2016).

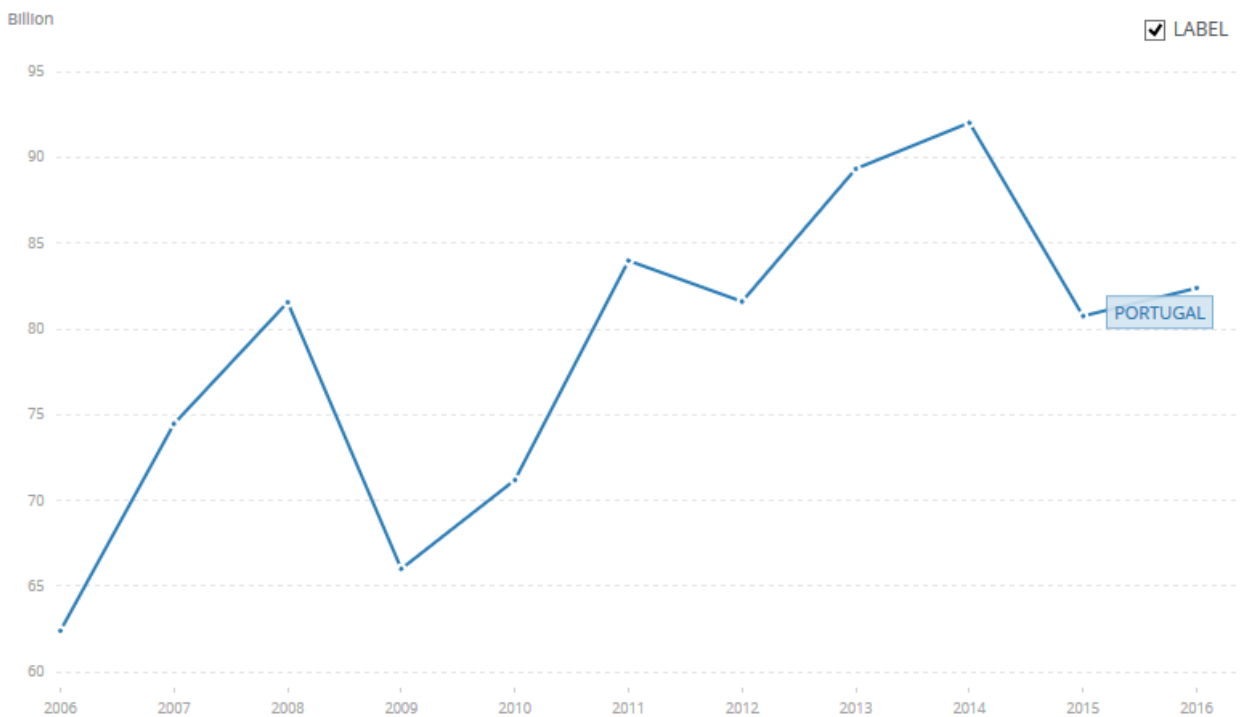
Το πακέτο των μέτρων λιτότητας - συμπεριλαμβανομένης της αύξησης των φόρων, της μείωσης των φορολογικών οφελών και των κινήτρων, και της αύξησης των τελών για τις υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης - προκάλεσε σημαντική συρρίκνωση του κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ και του διαθέσιμου εισοδήματος. Στην πραγματικότητα, το κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ μειώθηκε περισσότερο στην Πορτογαλία μεταξύ των ετών 2000 και 2012, από ό, τι στις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης (Gurnani, 2016).

Η οικονομική ύφεση είχε επίσης σημαντικές επιπτώσεις στις εισαγωγές και τις εξαγωγές. Η Πορτογαλία έχει μακρά ιστορία εξωτερικού ελλείμματος και το πορτογαλικό εμπορικό ισοζύγιο ήταν έντονα αρνητικό από την προετοιμασία για την ένταξη της χώρας στο ευρώ. Όπως και σε άλλα μέρη του κόσμου, τόσο οι εξαγωγές όσο και οι εισαγωγές μειώθηκαν απότομα κατά την έλευση της οικονομικής ύφεσης. Οι εισαγωγές συνέχισαν να σημειώνουν πτώση το 2009 - μια τάση που άρχισε να αλλάζει μετά την εισαγωγή του πακέτου κινήτρων. Ωστόσο, τα μέτρα λιτότητας που εισήχθησαν, οδήγησαν σε σταθερά μειούμενα ποσοστά ιδιωτικής και δημόσιας κατανάλωσης και επενδύσεων. Η συρρίκνωση της εσωτερικής ζήτησης είχε αναπόφευκτα αρνητικό αντίκτυπο στις εισαγωγές και επεσήμανε την ανάγκη στρατηγικών προσανατολισμών στις εξαγωγές. Πράγματι, από τις αρχές του 2010 υπήρξαν αντίθετες τάσεις στις εξαγωγές και τις εισαγωγές: οι εξαγωγές αυξάνονταν, αν και παρουσίασαν τάση επιβράδυνσης μετά το 2012 (Εικόνα 3.9, 3.10).

Εικόνα 3.9. Διαχρονική εξέλιξη εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην Πορτογαλία (σε δις €), 2007-2016

Πηγή: The World Bank

Εικόνα 3.10. Διαχρονική εξέλιξη εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην Πορτογαλία (σε δις €), 2007-2016

Πηγή: The World Bank

Η επίδραση της αρνητικής τάσης στις εισαγωγές και της θετικής εξέλιξης των εξαγωγών, οδήγησε σε μείωση στο εξωτερικό έλλειμμα. Από τη μία πλευρά, η βελτίωση της εγχώριας οικονομίας που προκύπτει από τη μείωση του εμπορικού ελλείμματος οφείλεται λιγότερο στην αύξηση των εξαγωγών, παρά στις άμεσες επιπτώσεις της συρρίκνωσης της κατανάλωσης και των επενδύσεων. Επομένως, η βελτίωση της εγχώριας ζήτησης μπορεί γρήγορα να οδηγήσει στην επιστροφή των εξωτερικών ανισοροπιών. Παράλληλα, δεδομένης της σημερινής κατάστασης στην Ευρώπη, η βιωσιμότητα της ανάπτυξης των εξαγωγών είναι αμφισβητήσιμη - ακόμη και βραχυπρόθεσμα (Silva & Silveira, 2017).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο : ΣΗΜΕΙΑ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΗΣ

4.1. ΔΙΑΦΟΡΕΣ & ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΛΛΑΔΑΣ - ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑΣ

Μετά την κατάρρευση των τραπεζών στις Ηνωμένες Πολιτείες (2007-08), τα ευρωπαϊκά κράτη αποφάσισαν να παρεμβαίνουν σε μεγάλο βαθμό στις οικονομίες τους για να ελαχιστοποιήσουν τον αντίκτυπο της οικονομικής ύφεσης και να διατηρήσουν την ανάπτυξη μέσω των δημόσιων επενδύσεων. Παρόλο που ορισμένες χώρες είχαν ήδη πολύ μεγάλα δημόσια χρέη (Ιταλία, Βέλγιο, Ελλάδα), σε άλλες η αναλογία του δημόσιου χρέους προς το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) ήταν αρκετά κοντά ή χαμηλότερη από τον μέσο όρο της ΕΕ πριν την ύφεση. Ως επακόλουθο αυτής της αντίδρασης στην κρίση, οι ήδη υφιστάμενες ανισορροπίες στα δημόσια οικονομικά κάθε χώρας ήταν υπερβολικές και αυτό οδήγησε στην εμφάνιση της κρίσης του δημόσιου χρέους στη Νότια Ευρώπη (Blyth, 2013).

Το 2010 η Ελλάδα έγινε η πρώτη χώρα η οποία ζήτησε οικονομική βοήθεια από την ΕΕ και σύντομα και η Πορτογαλία αναγνωρίστηκε ως επένδυση υψηλού κινδύνου, με αποτέλεσμα τη μείωση της ζήτησης κρατικών ομολόγων και τη δραματική άνοδο των προσφερόμενων επιτοκίων. Αν και οι ρίζες και η μεταγενέστερη εξέλιξη των χρηματοοικονομικών της Πορτογαλίας και της Ελλάδας δεν είναι εντελώς ισοδύναμα μεταξύ τους, είναι γεγονός ότι οι συνέπειες αυτών των προβλημάτων στις δύο χώρες περιλαμβάνουν την παρέμβαση των διεθνών δανειστών, την αποκαλούμενη τρόικα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζας και Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) και την εφαρμογή αυστηρών μέτρων λιτότητας (Monastiriotis et al, 2013).

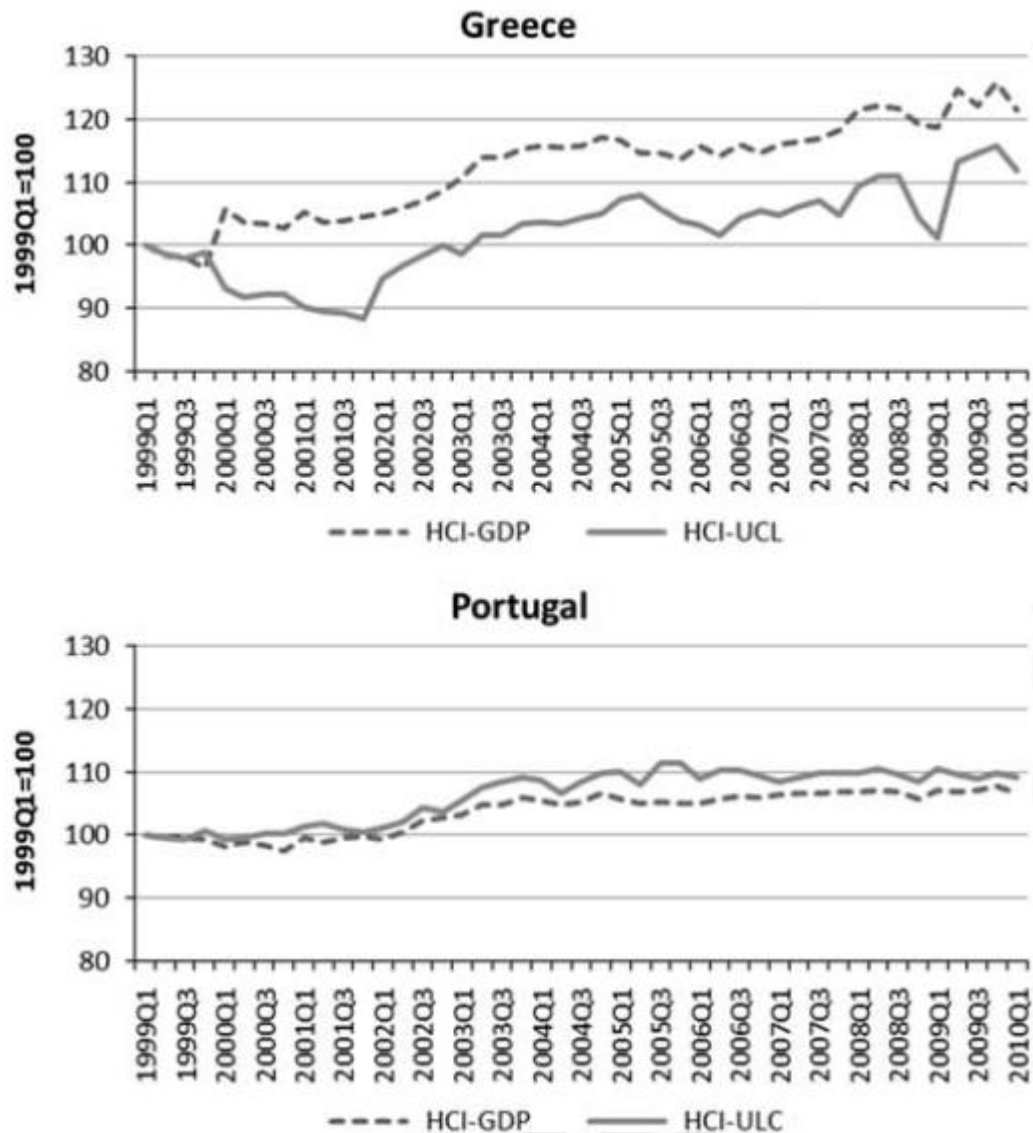
Οι περιπτώσεις της Ελλάδας και της Πορτογαλίας, στο πλαίσιο της οικονομικής ύφεσης, αν και παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες, κυρίως ως προς το σκοπό των

μνημονίων συνεργασίας που υπεγράφησαν, εντούτοις έχουν και σημαντικές διαφορές, οι οποίες είναι υπεύθυνες για τα μέχρι σήμερα αποτελέσματα των πολιτικών που ακολουθήθηκαν για την αντιμετώπιση της ύφεσης (Freire et al, 2014). Τόσο η Ελλάδα, όσο και η Πορτογαλία είναι μεταξύ των χωρών της ΕΕ που πλήττονται σοβαρότερα από τις κρίσεις της ευρωζώνης και από επακόλουθες αυστηρές πολιτικές λιτότητας. Επίσης και οι δύο χώρες υποβλήθηκαν σε παρέμβαση από την Τρόικα: η Ελλάδα το 2010, το 2012 και το 2015 και η Πορτογαλία το 2011. Πέραν των βραχυπρόθεσμων οικονομικών και χρηματοπιστωτικών κρίσεων, η Ελλάδα και η Πορτογαλία παρουσιάζουν ορισμένες διαρθρωτικές και θεσμικές ομοιότητες, όπως δημοκρατική τροχιά (η Πορτογαλία είναι δημοκρατία από το 1976, η Ελλάδα από το 1975), η ένταξη στην ΕΕ (η Ελλάδα εντάχθηκε το 1981, η Πορτογαλία το 1986) και παρόμοια επίπεδα κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ (το 2012 το κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ της Πορτογαλίας ήταν 19.400 €, ενώ της Ελλάδας ήταν 19.500 €). Καταλυτικός παράγοντας για την «κοινή μοίρα», σύμφωνα με τον Papadimitriou (2011), των δύο χωρών, ήταν τα παρόμοια αίτια της κρίσης και στις δύο χώρες και τα θεμελιώδη προβλήματα που αντιμετωπίζουν εδώ και δεκαετίες οι πυρήνες των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών τους συστημάτων.

. Η φύση των προβλημάτων που επιδίωκαν να διορθώσουν τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής ήταν παρόμοια στην Ελλάδα και την Πορτογαλία, αν και το μέγεθος τους ήταν μεγαλύτερο στην περίπτωση της Ελλάδας. Και οι δύο χώρες σημείωσαν σημαντική επιδείνωση των δημόσιων οικονομικών τους μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007-8, αν και οι δημοσιονομικές ισορροπίες της Ελλάδας ήταν ήδη αυστηρές, καθώς οι διαδοχικές κυβερνήσεις δεν κατάφεραν να μειώσουν το λόγο του δημόσιου χρέους / ΑΕΠ που παρέμεινε πολύ κοντά ή πάνω από 100%, από την εισαγωγή της χώρας στο ευρώ μέχρι την κρίση. Το 2009, ένα παρόμοιο ποσοστό του δημόσιου χρέους τους - 75% για την Πορτογαλία και 79% για την Ελλάδα - διεξήχθη στο εξωτερικό. Οι χρηματοπιστωτικοί τους τομείς ήταν αρκετά ισχυροί, ιδιαίτερα σε σύγκριση με την Ιρλανδία, στην αρχή της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, παρόλο που, όταν η κρίση του δημόσιου χρέους

ξετυλίχτηκε, τα τραπεζικά τους συστήματα τέθηκαν επίσης σε αυτό (Theodoropoulou, 2016).

Και οι δύο χώρες είχαν υψηλά ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών κατά το 2008-14,9% του ΑΕΠ για την Ελλάδα και 12,6% του ΑΕΠ για την Πορτογαλία- που αυξανόταν σταθερά από το 2000. Και οι δύο είχαν υποστεί εσωτερικές εκτιμήσεις πραγματικών συναλλαγματικών ισοτιμιών κατά την πρώτη δεκαετία του ευρώ, αν και η έκταση αυτών των ανατιμήσεων ποικίλλει ανάλογα με τον δείκτη των σχετικών τιμών που χρησιμοποιείται για τη μέτρησή της. Η Εικόνα 4.1. παρουσιάζει την εξέλιξη των δύο εναρμονισμένων δεικτών ανταγωνιστικότητας για την Ελλάδα και την Πορτογαλία από το 1999 έως τις αρχές του 2010, όταν ξέσπασε η κρίση δημόσιου χρέους, απεικονίζοντας τις πραγματικές συναλλαγματικές ισοτιμίες έναντι των άλλων μελών της ζώνης του ευρώ και το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος για ολόκληρη την οικονομία. Ένας δείκτης με τιμή μεγαλύτερη του 100 δείχνει την πραγματική εκτίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας.

Εικόνα 4.1. Εναρμονισμένοι δείκτες ανταγωνιστικότητας, αποπληθωριστής του ΑΕΠ, κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, Ελλάδα και Πορτογαλία, 1^ο τρίμηνο 1999 - 1^ο τρίμηνο 2010

Πηγή: Theodoropoulou, 2016

Στην Ελλάδα, η ανατίμηση ήταν πιο έντονη όταν η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία υπολογίστηκε με βάση τον αποπληθωριστή του ΑΕΠ, από ό, τι όταν υπολογίστηκε με βάση το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Αυτό σημαίνει ότι η μεταβολή των σχετικών τιμών λόγω της έντονης αύξησης της ζήτησης και της

ονομαστικής παραγωγής στην ελληνική οικονομία αποτέλεσε ισχυρότερο παράγοντα για την ανατίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, από τις αυξήσεις του σχετικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Η Ελλάδα είχε περάσει πολλά χρόνια με υψηλή ονομαστική παραγωγή και αύξηση των δημοσίων δαπανών, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους εργασίας πέραν της αύξησης της παραγωγικότητας. Στην Πορτογαλία, από την άλλη πλευρά, βλέπουμε μια αντίθετη εικόνα, η οποία είναι σύμφωνη με το γεγονός ότι η παραγωγικότητα της εργασίας επιβραδύνθηκε σημαντικά από το 2000, ωθώντας το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος προς τα πάνω (OECD, 2010).

Η Ελλάδα και η Πορτογαλία παρουσιάζουν επίσης ομοιότητες στον τομέα της πρόνοιας ιδιαίτερα στην αδυναμία τους που συνδέεται με την υψηλή ανισότητα, την υψηλή φτώχεια, τον ισχυρό διαχωρισμό μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων, την περιορισμένη ανακατανομή και τις αναποτελεσματικές δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας. Και στις δύο χώρες, οι φορείς χάραξης πολιτικής χρησιμοποίησαν τις μεταρρυθμίσεις εκσυγχρονισμού της κορυφαίας ευρωπαϊκής οικονομίας σε τομείς όπως οι συντάξεις, οι ενεργές πολιτικές αγοράς εργασίας και η στήριξη του εισοδήματος κατά τη δεκαετία του 1990 και τη δεκαετία του 2000, αν και η Πορτογαλία είχε σημειώσει μεγαλύτερη πρόοδο στα προβλήματα βιωσιμότητας, ενώ είχε επίσης θεσπίσει το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, κανένα από τα δύο κράτη πρόνοιας δεν είχε καταφέρει να καλύψει τις μέσες δημόσιες δαπάνες της ΕΕ για κοινωνικές μεταβιβάσεις κατά την κρίση (Zartaloudis, 2014) και η απόκλιση έγινε ακόμη πιο έντονη από το 2009 και μετά, με πολύ πιο απότομες αυξήσεις της ανεργίας στις δύο χώρες (Lin et al, 2012).

Παρά τις ομοιότητες τους, οι δύο χώρες παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές, οι οποίες ήταν αυτές που εν τέλει οδήγησαν σε διαφορετικά αποτελέσματα. Η επιτυχία των προγραμμάτων προσαρμογής των δύο χωρών ποικίλλει διακριτικά. Τα τρία ελληνικά προγράμματα απέτυχαν ελάχιστα να αποκαταστήσουν τις οικονομικές αγορές της χώρας και να προχωρήσουν προς την κατεύθυνση των προβλέψεων των κρίσιμων μακροοικονομικών μεταβλητών, στις οποίες διευκρινίστηκαν οι όροι του προγράμματος (Theodoropoulou, 2016). Το πορτογαλικό πρόγραμμα, αντιθέτως,

φαίνεται να συνέβαλε στη διατήρηση της Πορτογαλίας "στο σωστό δρόμο" για την επιστροφή στις αγορές (European Commission, 2013, 2014), αν και σε μια πολύ εύθραυστη οικονομία που αντιμετωπίζει προβλήματα , όπως το υψηλότερο από το αναμενόμενο δημόσιο χρέος και τα ποσοστά ανεργίας, τα οποία θα απαιτήσουν μεγάλο χρονικό διάστημα και συνεχείς προσπάθειες για βελτίωση (Sapir et al, 2014). Διάφοροι λόγοι υπάρχουν για τις επιτυχίες και τις αποτυχίες των προγραμμάτων προσαρμογής.

Ορισμένοι από τους λόγους αυτούς ήταν κοινοί και στις δύο χώρες, κυρίως το δυσμενές εξωτερικό περιβάλλον που δημιουργήθηκε από την εκτεταμένη λιτότητα (Krugman, 2013), και ορισμένοι ήταν διαφορετικοί στο βαθμό που σχετίζονταν με διαφορετικά φορτία προβλημάτων (τα οποία ήταν μεγαλύτερα στην Ελλάδα), τις διοικητικές ικανότητες για την υλοποίηση μεταρρυθμίσεων στην ασθενέστερη Ελλάδα) και ούτω καθεξής (Pisani-Ferry et al, 2013). Επιπλέον, το πρώτο ελληνικό πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε μια εποχή που η προσέγγιση της ΕΕ για τη διαχείριση των κρίσεων δεν είχε ακόμη παγιωθεί, οδηγώντας έτσι σε αντιφάσεις που έκαναν το «Grexit» πιθανό γεγονός (ibid.) (Theodoropoulou & Watt, 2015).

Στην Ελλάδα ενώ το δημόσιο χρέος της Ελλάδας αναδιάρθρωθηκε το 2012, με ελάχιστη επίδραση στα δημόσια οικονομικά, δεν έχει γίνει τέτοια αναδιάρθρωση στην Πορτογαλία. Επίσης με βάση τα μακροοικονομικά στοιχεία των δύο χωρών που παρουσιάστηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο, η κρίση φαίνεται να ήταν πολύ πιο σοβαρή στην Ελλάδα από ό, τι στην Πορτογαλία όσον αφορά την έκταση της οικονομικής υποβάθμισης, των ποσοστών ανεργίας και των δημόσιων οικονομικών που είναι εκτός ισορροπίας. Επίσης σύμφωνα με τους Freire et al (2014) οι πολιτικές συνέπειες της χρηματοπιστωτικής κρίσης ήταν πολύ πιο ισχυρές στην Ελλάδα με την τιμωρία του κατεστημένου (2011 και 2012), την αστάθεια των εκλογών και την αύξηση του κατακερματισμού των κομματικών συστημάτων (Freire et al, 2014).

4.2. ΔΙΑΦΟΡΕΣ & ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΛΛΑΔΑΣ - ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑΣ

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι μεταξύ των δύο χωρών, τα κυβερνώντα κόμματα είχαν διαφορετική στάση μεταξύ τους απέναντι στα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής. Στην Πορτογαλία, τα κόμματα της κεντροδεξιάς και της κεντροαριστεράς συμφώνησαν γενικά ότι η λιτότητα και η προσαρμογή ήταν απαραίτητες. Στην Ελλάδα, από την άλλη πλευρά, έως το 2010, όταν ζητήθηκε η διάσωση, σημαντικές ομάδες στις κεντρικές και κεντροαριστερές πλευρές αμφισβήτησαν ότι η λιτότητα και η προσαρμογή ήταν απαραίτητες, ενώ το βασικό αριστερό κόμμα μετά τις γενικές εκλογές του 2012 αγωνίστηκε για την υπόσχεση ακύρωσης της συμφωνίας διάσωσης. Έτσι, ενώ οι δύο χώρες παρουσιάζουν σε κάποιο βαθμό παρόμοια οικονομικά προβλήματα, η έκταση αυτών των προβλημάτων ποικίλλει, όπως και η προθυμία και η ικανότητα των εθνικών πολιτικών να εφαρμόσουν τα προγράμματα προσαρμογής (Theodoropoulou, 2016).

Στην Ελλάδα υπήρχε λιγότερη πολιτική υποστήριξη για το πρόγραμμα από ό, τι στην Πορτογαλία (Pisany-Ferry et al, 2013). Από τα στοιχεία προκύπτει ότι τόσο η πορτογαλική όσο και η ελληνική κυβέρνηση ενήργησαν ευκαιριακά όσον αφορά τις δαπάνες υπό την παρουσία των πολιτικών κύκλων (Castro & Martins, 2015). Σύμφωνα με τους Afonso et al (2015), στην Πορτογαλία, η εφαρμογή μέτρων λιτότητας συμφωνήθηκε ευκολότερα από ό, τι στην Ελλάδα. Μια πιθανή εξήγηση είναι τα χαμηλότερα επίπεδα πελατειακών σχέσεων (ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών έναντι πολιτικής υποστήριξης) στην πορτογαλική πολιτική, σε σύγκριση με την Ελλάδα. Στην Πορτογαλία, τα κόμματα έχουν χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής και τα κυριότερα συνδικάτα συνδέονται με το Κομμουνιστικό Κόμμα, το οποίο ποτέ δεν ήταν στην εξουσία (Borba, 2016).

Από την άλλη πλευρά, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα βρίσκονται κοντά στα δύο κυριότερα κυβερνώντα κόμματα. Το φαινόμενο των πελατειακών

σχέσεων και η δυσαρέσκεια θα μπορούσε επίσης να εξηγήσει την άνοδο μικρών κομμάτων στην Ελλάδα (όπως το Σύριζα και η Χρυσή Αυγή). Συμφωνώντας να εφαρμόσουν πολιτικές λιτότητας, οι πρώην κυριότεροι κόμβοι Νέας Δημοκρατίας και ΠΑΣΟΚ υπονόμισαν τη βάση υποστήριξής τους (δηλ. τις συνδικαλιστικές οργανώσεις), γεγονός το οποίο περιόρισε τα μισθώματα ως αντάλλαγμα για την πολιτική στήριξη. Η εκλογή του αριστερού κόμματος κορυφώθηκε με την υπογραφή του τρίτου μνημονίου συμφωνίας, καθώς οι πιστωτές και η προηγούμενη κυβέρνηση απέτυχαν να καταλήξουν σε συμφωνία σχετικά με το δεύτερο χρηματοδοτικό πρόγραμμα βοήθειας. Στην Πορτογαλία μετά τα αδιάβλητα αποτελέσματα που προέκυψαν από τις γενικές εκλογές στις 4 Οκτωβρίου, η χώρα αντιμετώπισε πολιτική αστάθεια. Η συμμαχία Forward Portugal (PàF) - τα κόμματα της κατεστημένης κυβέρνησης - κέρδισαν με 38,6%. Ωστόσο, δεδομένου ότι η συμμαχία δεν κατέληξε σε πλήρη πλειοψηφία στο κοινοβούλιο, οι σοσιαλιστές (που έλαβαν το 32,3% των ψήφων) μαζί με το Κόμμα του Αριστερού Μπλοκ και το Κομμουνιστικό Κόμμα είχαν πλειοψηφία όσον αφορά τις έδρες στο κοινοβούλιο. Έτσι, ο πρωθυπουργός του Σοσιαλιστικού Κόμματος, Antonio Costa, κάλεσε τον Πρόεδρο Cavaco Silva να τον διορίσει πρωθυπουργό. Ο διορισμός ενός κεντροαριστερού συνασπισμού (με τους Σοσιαλιστές, το Αριστερό Συνασπισμό και το Κομμουνιστικό Κόμμα) θα έθετε τέλος στα μέτρα λιτότητας, δεδομένου ότι αυτά τα μέρη συμφώνησαν να αντιστρέψουν τις περικοπές στην αμοιβή του δημόσιου τομέα και να απελευθερώσουν τις συντάξεις. Στις 23 Οκτωβρίου, ο πρόεδρος Cavaco Silva αποφάσισε να ζητήσει από το PàF να σχηματίσει κυβέρνηση. Ισχυρίστηκε σε δημόσια ομιλία ότι δεν μπορούσε να διορίσει Πρωθυπουργό από έναν κεντροαριστερό συνασπισμό ο οποίος περιείχε κόμματα που αντιτίθενται στην προσχώρηση της Πορτογαλίας σε διεθνή θεσμικά όργανα, όπως η ΕΕ και το NATO (Borba, 2016). Αλλά το πρόγραμμα της νέας κυβέρνησης δεν εγκρίθηκε στο κοινοβούλιο από τα κεντροαριστερά κόμματα. Έτσι διορίστηκε ως πρωθυπουργός ο António Costa, ο οποίος δήλωσε ότι αυτή η κυβέρνηση θα συμμορφωθεί με τους δημοσιονομικούς κανόνες της ευρωζώνης (Afonso et al, 2015).

Γενικά οι δύο χώρες είχαν διαφορετικές αντιδράσεις στην κρίση τόσο σε επίπεδο κομματικού συστήματος όσο και σε επίπεδο λαϊκής πολιτικής διαμαρτυρίας.

Στην Ελλάδα, η οικονομική κρίση προκάλεσε τόσο την αναδιάρθρωση του κομματικού συστήματος όσο και την άνοδο ακροδεξιών ξενοφοβικών κομμάτων στις εκλογές που ακολούθησαν αμέσως τη διάσωση, φαινόμενα που δεν υπάρχουν στην Πορτογαλία. Επίσης στην Ελλάδα υπήρξε πολύ μεγαλύτερη δημόσια διαμαρτυρία ενάντια στην πολιτική λιτότητας στην Ελλάδα από ό, τι στην Πορτογαλία (Freire et al, 2014).

Οι Freire et al (2014), βασιζόμενοι στην εμπειρία των δύο χωρών χρησιμοποίησαν δεδομένα που συλλέχθηκαν πριν και μετά το 2008 για να εξετάσουν πώς άλλαξαν τα πρότυπα πολιτικής εκπροσώπησης κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι τα μέτρα λιτότητας έχουν επηρεάσει σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο οι βουλευτές εκπροσωπούν τα εκλογικά τους μέλη, συγκεκριμένα όσον αφορά τη συνακόλουθη πολιτική. Επιπλέον, η οικονομική κρίση ενέτεινε επίσης την κρίση νομιμότητας και στις δύο χώρες, ενώ τέλος διαπιστώνεται ότι ο βραχυπρόθεσμος αντίκτυπος της κρίσης είχε μεγαλύτερο αντίκτυπο στη στάση των ψηφοφόρων απ' ό, τι στους αντιπροσώπους τους.

Ο Paradimitriou (2011), τονίζει επίσης ως ομοιότητα μεταξύ των δύο χωρών, το γεγονός, ότι και οι δύο κυβερνήσεις δέχθηκαν σημαντική πίεση που προκλήθηκε από τις δραστικές μεταρρυθμίσεις. Και τα δύο κυβερνώντα Σοσιαλιστικά Κόμματα (σε ότι αφορά την υπογραφή του πρώτου μνημονίου) ήρθαν σε σοβαρές αντιπαραθέσεις με τους πολιτικούς κύκλους. Στην Ελλάδα, οι πολιτικές αναταραχές έφτασαν κοντά στο σημείο για νέες εκλογές, ενώ στην Πορτογαλία οδήγησαν πράγματι σε εκλογές. Το αποτέλεσμα ήταν μια συνεργατική κυβέρνηση με τη συμμετοχή και των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων (Σοσιαλιστικό Κόμμα και Σοσιαλδημοκράτες), ακριβώς όπως ζήτησε η τρόικα από τους πολιτικούς. Στην Ελλάδα, όπως είδαμε προηγουμένως, οι διαπραγματεύσεις δεν είχαν θετικό αποτέλεσμα. Η τρόικα κατέστησε σαφές ότι η πολιτική συγκατάθεση είναι υψίστης σημασίας, ώστε τα νέα μέτρα να φέρουν το επιθυμητό αποτέλεσμα.

4.3. ΣΥΓΚΛΙΣΗ Η ΑΠΟΚΛΙΣΗ?

Η Πορτογαλία συχνά περιγράφεται ως ιστορία επιτυχίας αφού ολοκλήρωσε το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας χωρίς να λάβει την τελευταία της δόση. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Wolfgang Schäuble *«οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της Πορτογαλίας έχουν αποδώσει. Η σημερινή απόφαση της κυβέρνησης στη Λισαβόνα αποτελεί απόδειξη αυτού. Η Πορτογαλία δεν χρειάζεται πλέον ευρωπαϊκή βοήθεια και μπορεί να σταθεί με δικά της πόδια. Αυτό αποτελεί μεγάλη επιτυχία»*. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα είχε υποβληθεί μέχρι το 2014 σε δύο προγράμματα προσαρμογής και ως εκ τούτου συχνά θεωρείται αρνητικό παράδειγμα. Η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση σκόπευε να ολοκληρώσει τις συμφωνηθείσες πολιτικές δημοσιονομικής εξυγίανσης. Ωστόσο, οι προσπάθειες κατέληξαν στον τερματισμό του δεύτερου προγράμματος χρηματοδοτικής βοήθειας λόγω έλλειψης συμφωνίας με τους πιστωτές της. Έτσι, τον Αύγουστο του 2015, η Ελλάδα υπέγραψε ένα μνημόνιο κατανόησης για ένα τρίτο πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας (Theodoropoulou & Watt, 2015).

Μετά από συνεχή συρρίκνωση του ΑΕΠ από την αρχή της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2008, η ετήσια αύξηση του ΑΕΠ στην Ελλάδα σημείωσε θετικό αποτέλεσμα το 2014 (αύξηση 0,6%), ενώ επίσης σημείωσε πλεόνασμα του ταμειακού ισοζυγίου και στο πρωτογενές πλεόνασμα του κρατικού προϋπολογισμού (το 2014). Από την άλλη η Πορτογαλική οικονομία άρχισε να ανακάμπτει το 2013. Η οικονομία παρουσίασε θετικό ρυθμό ανάπτυξης από το τελευταίο τρίμηνο του 2013, μετά από 11 διαδοχικά τρίμηνα αρνητικής ανάπτυξης. Πλεονάσματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, επιτεύχθηκαν επίσης από το 2013. Η εξάρτηση από την εγχώρια ζήτηση φαίνεται να είναι ένα από τα διαρθρωτικά προβλήματα της Ελλάδας και της Πορτογαλίας. Η ανάκαμψη στον τομέα των εξαγωγών θα μπορούσε έτσι να συμβάλει στην αντιστάθμιση των αρνητικών συνεπειών των πολιτικών λιτότητας που απαιτούν από τις κυβερνήσεις να μειώσουν τις δαπάνες ή / και να αυξήσουν τη φορολογική επιβάρυνση. Στην Πορτογαλία, η

μείωση της εγχώριας ζήτησης αντισταθμίστηκε από την αύξηση των καθαρών εξαγωγών. Το βάρος των εξαγωγών στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν από το 2008 έως το πρώτο εξάμηνο του 2015 αυξήθηκε κατά δέκα εκατοστιαίες μονάδες (από 31% σε 41%). Επιπλέον, είναι αισθητή η μετατόπιση των πόρων από τον μη εμπορεύσιμο τομέα στον εμπορεύσιμο τομέα. Στο πλαίσιο αυτό, οι εταιρείες που είναι προσανατολισμένες στις εξαγωγές έχουν αποκτήσει ποσοστώσεις στην αγορά, ενώ ο κατασκευαστικός τομέας έχει αναλάβει τόσο το υπερβολικό προστιθέμενο βάρος όσο και την απασχόληση. Ωστόσο, η ανάκαμψη της Πορτογαλίας εξαρτάται κυρίως από την εγχώρια ζήτηση, ενώ η εξωτερική ζήτηση έχει συνεισφέρει σε μικρό βαθμό (Theodoropoulou, 2016).

Οι εξωτερικές ανισορροπίες μπορούν να αντιμετωπιστούν μέσω της ανακατανομής πόρων από μη εμπορεύσιμες δραστηριότητες χαμηλής παραγωγικότητας στον εμπορεύσιμο τομέα. Στην Ελλάδα, κατά την περίοδο πριν από την κρίση, οι εργατικοί πόροι που διατέθηκαν στον μη εμπορεύσιμο τομέα αυξήθηκαν κατά πέντε ποσοστιαίες μονάδες (από 38% σε 44%). Οι εξαγωγές στην Ελλάδα δεν έχουν δείξει σταθερή θετική τάση από την αρχή της κρίσης χρέους. Και οι δύο χώρες κατέγραψαν απογοητευτική ανάκαμψη στον τομέα των επενδύσεων. Οι προβλέψεις από την ΕΚ προέβλεπαν επίμονα μια λιγότερο βαθιά ύφεση και υψηλότερα ποσοστά ανεργίας. Η συνεχιζόμενη μετατόπιση της παραγωγής από τον μη εμπορεύσιμο τομέα στον εμπορεύσιμο σημαίνει απώλεια θέσεων εργασίας σε τομείς που χαρακτηρίζονται ως έντασης εργασίας, όπως οι κατασκευές και τα εστιατόρια (Theodoropoulou, 2016).

Αντίθετα, οι τρέχοντες λογαριασμοί παρουσίασαν καλύτερη απόδοση από την αναμενόμενη. Αυτή η καλύτερη από την αναμενόμενη εξωτερική προσαρμογή οφείλεται τόσο στην αύξηση των εξαγωγών, αλλά και στη μείωση των εισαγωγών. Τόσο η Πορτογαλία όσο και η Ελλάδα έχουν υψηλά ποσοστά σκιωδών οικονομιών σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (18,5%). Η αύξηση του μεγέθους μιας σκιώδους οικονομίας είναι ιδιαίτερα ανησυχητική όταν οι κυβερνήσεις πρέπει να αντιμετωπίσουν το δημόσιο έλλειμμα. Μπορεί να οδηγήσει σε χαμηλότερα κρατικά

έσοδα, οδηγώντας έτσι σε αύξηση των φορολογικών συντελεστών για εκείνους στην επίσημη οικονομία (Katsios, 2015).

Και οι δύο χώρες έχουν παρουσιάσει επίμονα επίπεδα χρέους, αν και το δημόσιο χρέος έχει εξελιχθεί τα τελευταία χρόνια και στις δύο χώρες. Οι πιο απότομες αυξήσεις σημειώθηκαν κατά την περίοδο 2008-2011. Η Ελλάδα σημειώνει το υψηλότερο δημόσιο χρέος στην ΕΕ, ενώ η Πορτογαλία είναι τρίτη (μετά την Ιταλία). Το χρέος του εταιρικού τομέα είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό στην Πορτογαλία, όπου το β' τρίμηνο του 2014 έφθασε στο υψηλότερο επίπεδο του 127% του ΑΕΠ, σημαντικά υψηλότερο από το 68% της Ελλάδας. Ο πορτογαλικός εταιρικός τομέας αποτελείται κυρίως από μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ), οι οποίες αντιμετωπίζουν αυστηρότερους όρους παροχής πιστώσεων με υψηλότερα επιτόκια από ό, τι οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις. Στην Πορτογαλία, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το εταιρικό χρέος και οι αφερεγγυότητες, εφαρμόστηκαν δύο προγράμματα που επιτρέπουν την έγκαιρη διάσωση των βιώσιμων επιχειρήσεων (Theodoropoulou & Watt, 2016).

Σύμφωνα με τον Su (2017), οι αργές ανακτήσεις από χρηματοπιστωτικές κρίσεις τείνουν να χαρακτηρίζονται από υπερβολικά δημόσια χρέη και χαμηλά ποσοστά επενδύσεων. Υπερβολικό χρέος εμφανίζεται όταν το υφιστάμενο χρέος είναι μεγαλύτερο από το απόθεμα χρέους που ο δημόσιος τομέας είναι πρόθυμος και ικανός να εξυπηρετήσει σε όρους της αγοράς (Döhring, 2015). Η Ελλάδα αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα. Τις πρώτες πρωινές ώρες της 27ης Οκτωβρίου 2011, οι ηγέτες της ευρωζώνης και το ΔΝΤ κατέληξαν σε συμφωνία με τις τράπεζες για αποδοχή μερικής διαγραφής ενός ελληνικού χρέους. Η Ελλάδα, όπου ξέσπασε η κρίση του χρέους της ευρωζώνης στα τέλη του 2009, είναι η πιο χρεωμένη χώρα της ζώνης του ευρώ, παρά το μεγάλο "κούρεμα" των ιδιωτικών ομολόγων στο παρελθόν. Η ύπαρξη μεγάλου χρέους μπορεί να ερμηνευθεί από τους επενδυτές ως πιθανή μελλοντική φορολογική επιβάρυνση για την οικονομία. Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οποιαδήποτε αύξηση της παραοικονομίας μπορεί να οδηγήσει σε χαμηλότερα κρατικά έσοδα, οδηγώντας έτσι σε αύξηση των φορολογικών συντελεστών για εκείνους στην επίσημη οικονομία. Συνεπώς, θα υπάρξουν λιγότερα

κίνητρα για τον ιδιωτικό τομέα να επενδύσει. Ο ιδιωτικός τομέας πρέπει να καταργήσει τους ισολογισμούς του, οδηγώντας τις επιχειρήσεις να ακολουθήσουν την ελαχιστοποίηση του χρέους αντί να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη (Lin et al, 2012).

Επιπρόσθετα στην Ελλάδα, το επίπεδο των επενδύσεων σε ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου από τον εταιρικό τομέα είναι σημαντικά χαμηλότερο από το επίπεδο της ευρωζώνης, ενώ οι επενδύσεις της γενικής κυβέρνησης είναι σημαντικά υψηλότερες. Οι επενδύσεις στην Πορτογαλία από τη γενική κυβέρνηση έφθασαν στο αποκορύφωμά τους το 2010, ένα χρόνο πριν από την έναρξη του προγράμματος χρηματοοικονομικής βοήθειας. Αυτές οι επενδύσεις ήταν μέρος των φορολογικών μέτρων της σοσιαλιστικής κυβέρνησης για τη δημιουργία θέσεων εργασίας (Lin et al, 2012).

Σύμφωνα με τραπεζική έρευνα που διεξήγαγε η ΕΚΤ, το τρίτο τρίμηνο του 2015, τα πιστωτικά πρότυπα για δάνεια προς μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις σφίγγουν στην Ελλάδα. Οι ελληνικές τράπεζες αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην πρόσβαση στις αγορές χρήματος και εκφράζουν την ανησυχία τους για τους κινδύνους που απορρέουν από τη συνολική οικονομική κατάσταση και τις προοπτικές της ελληνικής οικονομίας. Δεν αναμένεται βελτίωση για το τελευταίο τρίμηνο του 2015 (Τράπεζα της Ελλάδας, 2015). Από την άλλη στην Πορτογαλία, η έρευνα διαπίστωσε ότι, συνολικά, τα πιστωτικά πρότυπα δεν θα υποστούν καμία αλλαγή. Εντούτοις, ενδέχεται να υπάρξει μικρή μείωση του περιοριστικού χαρακτήρα των δανείων προς τις ΜΜΕ. Ο τραπεζικός κατακερματισμός στην ευρωζώνη παραμένει πραγματικότητα και τελικά η οικονομική και πολιτική αβεβαιότητα υπονομεύει την εμπιστοσύνη των επενδυτών (Bank of Portugal, 2015).

Ένα θέμα που έχει επίσης συζητηθεί ευρέως είναι ο βαθμός στον οποίο οι εξαγωγές έπαιξαν ρόλο στα αποτελέσματα των δύο χωρών. Θεωρητικά, στο πλαίσιο των προγραμμάτων χρηματοδοτικής βοήθειας, η προσπάθεια μείωσης των δημόσιων ελλειμμάτων, τόσο μέσω της μείωσης των δημοσίων δαπανών όσο και μέσω της αύξησης της φορολογικής επιβάρυνσης, θα έχει αρνητικό αντίκτυπο στην εσωτερική ζήτηση. Έτσι, ο τομέας των εξαγωγών μπορεί να δώσει ένα χέρι βοήθειας για την

αντιστάθμιση των αρνητικών επιπτώσεων της πτώσης της εσωτερικής ζήτησης ως παράγοντα συμβολής στην αύξηση του ΑΕΠ, ενώ παράλληλα εξισορροπεί τους εξωτερικούς λογαριασμούς της χώρας. Η Πορτογαλία κατόρθωσε να αντιστρέψει τις εξαγωγικές της επιδόσεις το 2005, έχοντας ήδη ανακτήσει τις απώλειες της δεκαετίας του 2000. Οι εξαγωγές ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκαν κατά σχεδόν 10 ποσοστιαίες μονάδες από το 2008 έως το 2014 (από 31,1% σε 40%). Ωστόσο, ο αριθμός αυτός παραμένει κάτω από το μέσο όρο της ευρωζώνης (43% το 2014). Η πρόσφατη προσαρμογή των εισαγωγών στην Πορτογαλία (2011-2014) οφειλόταν κυρίως στο εισόδημα, αλλά υπήρξε και υποκατάστατο των εισαγωγών, το οποίο αντιστοιχεί στο 10% της προσαρμογής (Bower et al, 2014).

Από την άλλη οι ελληνικές εξαγωγικές επιδόσεις επιδεινώνονται και υστερούν σε σχέση με αυτές της Πορτογαλίας. Στην πραγματικότητα, οι βελτιώσεις του εξωτερικού ελλείμματος οφείλονται κυρίως στη σημαντική πτώση των εισαγωγών. Μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, το ποσοστό των εξαγωγών υψηλής προστιθέμενης αξίας φτάνει το 50%. Τόσο στην Πορτογαλία όσο και στην Ελλάδα η υψηλή προστιθέμενη αξία είναι κάτω από το μέσο όρο της ΕΕ (30% και 20% αντίστοιχα το 2013). Ωστόσο, η Πορτογαλία δεν παρουσίασε αυξανόμενη τάση (το ποσοστό των εξαγωγών υψηλής προστιθέμενης αξίας είναι το ίδιο με το 1995), ενώ η Ελλάδα αντίθετα παρουσίασε (από 10% το 1995 σε 20% το 2013) (Bower et al, 2014).

Με βάση τις εξαγωγές ανά ομάδα προϊόντων, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι οι ελληνικές εξαγωγές εξαρτώνται σε μικρότερο βαθμό από τα μεταποιημένα αγαθά, τα μηχανήματα και τον μεταφορικό εξοπλισμό. Και οι δύο χώρες καταγράφουν αξιόλογες εξαγωγές στα πετρελαϊκά προϊόντα. Παρόλο που οι πορτογαλικές εξαγωγές εξακολουθούν να βασίζονται σημαντικά στη βιομηχανία κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης, οι τομείς αυτοί παρουσίαζαν μετατόπιση από χαμηλή ποιότητα και χαμηλή τιμή σε υψηλή ποιότητα και υψηλή τιμή. Ένα άλλο παράδειγμα επιτυχίας είναι η βιομηχανία υποδημάτων. Ως λύση για τον αυξανόμενο αριθμό επιχειρήσεων που μετακινούνται σε χώρες με χαμηλότερο κόστος εργασίας, ο τομέας αυτός άρχισε να επικεντρώνεται στο τμήμα υψηλής ποιότητας παπουτσιών.

Το 2013, εξήχθη το 94% της παραγωγής. Προκειμένου να διατηρηθεί η ανταγωνιστικότητά τους στην παγκόσμια οικονομία, οι ανεπτυγμένες οικονομίες πρέπει να επικεντρωθούν σε περισσότερους κλάδους εντάσεως γνώσης και τεχνολογίας (Izsak & Radošević, 2017). Κατά την περίοδο 1995-2005, το περιεχόμενο τεχνολογίας και η διαφοροποίηση των εξαγωγών αυξήθηκαν διεξοδικά και στην Ελλάδα και την Πορτογαλία. Παρόλο που υπήρξαν βελτιώσεις, οι βιομηχανίες χαμηλής τεχνολογίας και μέσης τεχνολογίας εξακολουθούν να αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό μερίδιο των εξαγωγών. Η Πορτογαλία και η Ελλάδα θα πρέπει να επικεντρωθούν σε βιομηχανίες με υψηλότερο τεχνολογικό περιεχόμενο, καθώς συνήθως συνεπάγονται προϊόντα και διαδικασίες με την υψηλότερη προστιθέμενη αξία (Bower et al, 2014).

Σε ότι αφορά την ανταγωνιστικότητα που συνδέεται με τις εξαγωγές η ΕΚΤ έχει υπολογίσει ένα "μοντέλο βαρύτητας" για την κατάταξη των χωρών με βάση την ανταγωνιστικότητά τους όσον αφορά τις εξαγωγές (που αντιστοιχούν στο μέγεθος της χώρας). Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι ελληνικές εξαγωγές είναι κατά 32,6% χαμηλότερες από τις προβλεπόμενες. Η διαπίστωση αυτή ισχύει και για την Πορτογαλία, η οποία κατατάσσεται μόνο σε μία θέση υψηλότερη από την Ελλάδα. Η ισχυρή εξαγωγική επίδοση δεν έχει αυτομάτως αντίκτυπο στην ανάπτυξη. Τα παραδοσιακά μέτρα ανταγωνιστικότητας του εμπορίου, όπως είναι τα μερίδια στις παγκόσμιες εξαγωγικές αγορές, επικρίνονται όλο και περισσότερο, δεδομένου του αυξανόμενου κατακερματισμού των αλυσίδων παραγωγής. Έτσι, μια χώρα μπορεί να κερδίσει μερίδιο αγοράς στην εξαγωγική αγορά, αλλά αν το περιεχόμενο των εισαγωγών αυτών των εξαγωγών αυξάνεται σημαντικά, αυτό συμβάλλει σε περιορισμένο βαθμό στο εθνικό ΑΕΠ (Theodoropoulou & Watt, 2015).

4.4. Η ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας έφθασε στο -0,4% QoQ/+0.3% YoY σε ετήσια βάση το τέταρτο τρίμηνο του 2016 διακόπτοντας δύο διαδοχικά τρίμηνα

θετικής πορείας. Για ολόκληρο το έτος, η πραγματική παραγωγή αυξήθηκε κατά 0,3%, γεγονός το οποίο μεταφράζεται σε ένα θετικό αποτέλεσμα έως το 2017, στο ύψος των 0,3 μονάδων βάσης, όπως και το προηγούμενο έτος. Η ανάπτυξη το 2016 οφείλεται κυρίως στην κατανάλωση και στις επενδύσεις. Από την άλλη πλευρά, οι καθαρές εξαγωγές εκτιμάται ότι είχαν αρνητική συμβολή καθώς οι εισαγωγές αυξήθηκαν γρηγορότερα από τις εξαγωγές λόγω της ενισχυμένης εγχώριας ζήτησης. Παρόλα αυτά, η άποψη της εγχώριας οικονομικής σταθεροποίησης στο μεγαλύτερο μέρος του 2016 υποστηρίζεται από μια σειρά δεικτών υψηλότερης συχνότητας, οι οποίοι δείχνουν τη σταδιακή βελτίωση των συνθηκών σε βασικούς τομείς, όπως το λιανικό εμπόριο και η μεταποίηση (Μονοκρουσσός et al, 2017).

Οι συνθήκες στην αγορά εργασίας συνέχισαν να βελτιώνονται καθ' όλη τη διάρκεια του 2016, με την αύξηση της απασχόλησης να είναι κατά μέσο όρο 2,3% τους πρώτους 11 μήνες και το ποσοστό ανεργίας να έχει μειωθεί στο 23%, παράλληλα με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (τόσο από την άποψη της παραγωγής ανά εργαζόμενο όσο και της απόδοσης ανά ώρα εργασίας) Παρά τις βελτιώσεις αυτές, το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα παραμένει εξαιρετικά υψηλό, ιδιαίτερα μεταξύ των πιο ευάλωτων τμημάτων του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας. Επιπλέον, το πολύ υψηλό επίπεδο μακροχρόνιας ανεργίας (72,6% το τρίτο τρίμηνο του 2016) εξακολουθεί να αποτελεί σοβαρή αιτία ανησυχίας για την προοπτική της απασχόλησης και της αύξησης της παραγωγικότητας (Belkin et al, 2017).

Στον εξωτερικό τομέα, τα πιο πρόσφατα στοιχεία για το ισοζύγιο πληρωμών που δημοσίευσε η Τράπεζα της Ελλάδος αποκάλυψαν ένα μικρό έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ύψους 1,1 δισ. € (- 0,6% του ΑΕΠ) τον Ιανουάριο - Δεκέμβριο του 2016, έναντι πλεονασματικού ποσού € 0,26 δισ. 0,1%) την ίδια περίοδο του προηγούμενου έτους. Αυτό οφείλεται κυρίως στο χαμηλότερο πλεόνασμα του ισοζυγίου υπηρεσιών, το οποίο υπερέβαινε περισσότερο την παράλληλη βελτίωση (μείωση) του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών. Συνολικά, η συνολική αξία τόσο των εξαγωγών όσο και των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, σημείωσε αντίστοιχη μείωση 6,1% σε ετήσια βάση και 4,2% σε ετήσια βάση. Επιπλέον, ο λογαριασμός πρωτογενούς και δευτερογενούς εισοδήματος

επιδεινώθηκε. Όσον αφορά τον συνολικό τρέχοντα λογαριασμό και το λογαριασμό κεφαλαίου, σημείωσε μικρό έλλειμμα ύψους 68 εκατ. €, έναντι πλεονάσματος 2,2 δισ. € το 2015 (Gourinchas et al, 2017).

Όσον αφορά το δημοσιονομικό μέτωπο, τα πιο πρόσφατα στοιχεία για την εκτέλεση του προϋπολογισμού δείχνουν ότι το πρωτογενές πλεόνασμα της γενικής κυβέρνησης πλησιάζει σχεδόν στο 2,0% του ΑΕΠ για ολόκληρο το έτος 2016. Σύμφωνα με τους Monokroussos et al (2017) ο στόχος του πρωτογενούς πλεονάσματος 2,0% του ΑΕΠ που προβλέπεται από τον νέο προϋπολογισμό είναι εφικτός, εξαρτάται από την περαιτέρω βελτίωση της εγχώριας οικονομικής δραστηριότητας, την εξάλειψη των αβεβαιοτήτων γύρω από την 2η επισκόπηση του προγράμματος καθώς και την ομαλή εφαρμογή των συμφωνηθέντων διαρθρωτικών μέτρων με στόχο την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης.

Όσον αφορά τις προοπτικές ανάπτυξης της Ελλάδας το 2017, πρέπει να επισημανθεί ότι υπάρχει ένας ασυνήθιστα υψηλός βαθμός αβεβαιότητας, κυρίως εξαιτίας των καθυστερήσεων που διαπιστώθηκαν μέχρι στιγμής στην επίτευξη συμφωνιών σε επίπεδο προσωπικού για την 2η ανασκόπηση του προγράμματος. Ως εκ τούτου, η ταχεία συμφωνία με τους επίσημους πιστωτές είναι καθοριστικής σημασίας για την αποτροπή μιας νέας επιδείνωσης των εγχώριων οικονομικών συνθηκών, εν μέσω αυξανόμενων ατυχημάτων στην αγορά, ενόψει των μεγάλων πληρωμών για την εξυπηρέτηση του χρέους τον Ιούλιο του 2017 (Monokroussos et al, 2017).

Αν και οι κυβερνήσεις της Ευρωζώνης, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα συντόνισαν ένα σημαντικό σύνολο ενεργειών ως αντίδραση στην κρίση, η Ελλάδα εξακολουθεί να αντιμετωπίζει σοβαρές οικονομικές προκλήσεις. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα είναι επίσης μία από τις πολλές μεγάλες προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) των 28, και οι οποίες έχουν φέρει στην επιφάνεια ανησυχίες για τη νομιμότητα και τη δομή της ΕΕ και των θεσμικών της οργάνων και έθεσαν ερωτήματα σχετικά με τη μελλοντική

μορφή και τον χαρακτήρα του μπλοκ. Οι επίμονες συζητήσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών ηγετών σχετικά με την καταλληλότητα της αντίδρασης στην περίπτωση της Ελλάδας, έχουν οξύνει τις πολιτικές εντάσεις στην Ευρώπη που θα μπορούσαν να επηρεάσουν αρνητικά την ΕΕ μακροπρόθεσμα. Ειδικότερα, η κρίση στην Ελλάδα έχει αναδείξει προβλήματα στη θεσμική αρχιτεκτονική της Ευρωζώνης, τα κράτη μέλη της οποίας έχουν κοινό νόμισμα και νομισματική πολιτική, αλλά διατηρούν τον εθνικό έλεγχο στις δημοσιονομικές και τραπεζικές πολιτικές (Nelson et al, 2017).

Μετά από επτά χρόνια από την κρίση, ο τρόπος με τον οποίο θα επιλυθεί τελικά η κρίση παραμένει ασαφής. Πιθανά σενάρια θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν: (1) Οι Ευρωπαίοι εξακολουθούν να "ξεπερνούν" την κρίση, παρέχοντας χρηματοδοτική βοήθεια στην Ελλάδα σε αντάλλαγμα για μεταρρυθμίσεις, διατηρώντας παράλληλα τη νομιμοποίηση της Ευρωζώνης. (2) Οι Ευρωπαίοι παρέχουν μεγαλύτερη ευελιξία στην Ελλάδα όσον αφορά την ελάφρυνση των χρεών και τις μεταρρυθμίσεις, επιτρέποντας στην Ελλάδα να ξεφύγει από την κρίση, διατηρώντας ταυτόχρονα την ιδιότητα μέλους στην ευρωζώνη. ή (3) ενδεχόμενη κατάτμηση της Ευρωζώνης, με την Ελλάδα να επιλέξει ή να αναγκαστεί να εγκαταλείψει το ευρώ υπέρ ενός εθνικού νομίσματος ("Grexit") (Nelson et al, 2017).

4.5. Η ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

Στην Πορτογαλία, η οικονομική ανάκαμψη ήταν πιο αργή από ό, τι αναμενόταν στις αρχές του 2016, αλλά επιταχύνθηκε τα επόμενα εξάμηνα του έτους, καθώς επίσης και το 2017. Η οικονομική δραστηριότητα το τρίτο τρίμηνο του 2016 ήταν ισχυρή, κυρίως λόγω των εξαγωγών. Ωστόσο, λόγω των εξελίξεων που σημειώθηκαν κατά το πρώτο εξάμηνο του 2016, ιδίως στις επενδύσεις, ο ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης ήταν, στο 1,3%, χαμηλότερος από ό, τι είχε υποτεθεί νωρίτερα στο έτος. Μέχρι στιγμής, η ιδιωτική κατανάλωση αποτέλεσε τον κύριο μοχλό ανάπτυξης, ενώ οι επενδύσεις παραμένουν υποτονικές. Προχωρώντας προς τα εμπρός, η αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης θα ήταν αναμενόμενη, ενώ οι εξαγωγές θα συνέχιζαν την

επέκτασή τους και οι επενδύσεις θα αυξάνονταν με την υποστήριξη των ταμείων της ΕΕ. Ως εκ τούτου, ο ρυθμός αύξησης του πραγματικού ΑΕΠ προβλέπεται να φθάσει το 1,6% το 2017 και το 1,5% το 2018. Οι δείκτες της αγοράς εργασίας συνεχίζουν να βελτιώνονται, αν και με βραδύτερο ρυθμό, με ποσοστό ανεργίας 11,2% το 2016, το οποίο αναμένεται να φθάσει το 10,1% στο τέλος του 2017 και το 9,4% στο τέλος του 2018. Οι τιμές καταναλωτή θα αυξηθούν λόγω της αύξησης των τιμών του πετρελαίου. Οι κίνδυνοι για τις προοπτικές είναι αρνητικοί και ενδέχεται να προκύψουν από την ευαισθησία των επενδύσεων στο ασταθές κλίμα της αγοράς και την αβεβαιότητα που σχετίζεται με τον τραπεζικό τομέα και την εφαρμογή των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων (EC, 2017).

Τα δημόσια οικονομικά της Πορτογαλίας βελτιώθηκαν, αλλά το δημοσιονομικό δελτίο εξακολουθεί να υπόκειται σε κινδύνους και αναμένεται να φθάσει το 2,0% στο τέλος του 2017. Οι αρχές έκαναν αποτελεσματικές ενέργειες ανταποκρινόμενες στην απόφαση του Αυγούστου του Συμβουλίου με τη δέσμευση της άμεσης κατανάλωσης και κατάφεραν να μειώσουν το έλλειμμα του προϋπολογισμού σε 2,3% περίπου του ΑΕΠ, λόγω και των χαμηλότερων δημόσιων επενδύσεων και των πρόσθετων εσόδων από το έκτακτο σύστημα διακανονισμού χρεών του PERES. Για το 2017, η Επιτροπή εκτιμά ότι το έλλειμμα του 2,0% του ΑΕΠ θα είναι ακόμη υψηλότερο από το έλλειμμα των αρχών στον προϋπολογισμό του 2017, λόγω των πιο συντηρητικών προβλέψεων για την αύξηση ορισμένων δαπανών και εσόδων. Η διαρθρωτική ισορροπία αναμένεται να παραμείνει σε γενικές γραμμές αμετάβλητη το 2017. Η χειμερινή πρόβλεψη της Επιτροπής προβλέπει ένα γενικά σταθερό λόγο του χρέους προς το ΑΕΠ σε 128,9% το 2017. Οι δημοσιονομικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις προχωρούν με αργούς ρυθμούς, εν μέσω καθυστερήσεων και κάποιων παρεκκλίσεων από τα προηγούμενα μέτρα. Υπό την επιφύλαξη περισσότερων ελέγχων, η εφαρμογή του νέου νόμου πλαισίου προϋπολογισμού (BFL), που αναμένεται να ολοκληρωθεί έως το 2018, αντιμετωπίζει καθυστερήσεις και η τρέχουσα αναθεώρηση των δαπανών θα επωφεληθεί από μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση. Κάποιες ελλείψεις εξοικονόμησης θα προκύψουν από τις καθυστερήσεις και τις μεταβολές στις μεταρρυθμίσεις της δημόσιας διοίκησης,

συμπεριλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με την εφαρμογή της εναλλαγής των δημοσίων υπαλλήλων (EC, 2017).

Σύμφωνα με την τελευταία αξιολόγηση της Επιτροπής, η Πορτογαλία σημείωσε περιορισμένη πρόοδο με την εφαρμογή των συστάσεων στη χώρα το 2016. Σύμφωνα με τη διαδικασία μακροοικονομικής ανισορροπίας του 2016, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι η Πορτογαλία έχει υπερβολικές μακροοικονομικές ανισορροπίες που απαιτούν ειδική παρακολούθηση και αποφασιστική πολιτική δράση. Συνολικά, η Επιτροπή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Πορτογαλία σημείωσε περιορισμένη πρόοδο όσον αφορά την αντιμετώπιση των μακροοικονομικών ανισορροπιών και των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που καλύπτονται από τις συστάσεις για τις χώρες του 2016 (EC, 2017).

Ωστόσο πιο πρόσφατα το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο δημοσίευσε μια ενημερωμένη έκθεση στα τέλη Ιουνίου του 2017 με ορισμένες θετικές ειδήσεις για την Πορτογαλία, όπως η ισχυρότερη βραχυπρόθεσμη προοπτική και η αύξηση των επενδύσεων και των εξαγωγών. Λόγω πλεονάσματος το 2016, η χώρα δεν δεσμεύτηκε πλέον από τη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος. Το τραπεζικό σύστημα ήταν πιο σταθερό, παρόλο που εξακολουθούν να υπάρχουν μη εξυπηρετούμενα δάνεια και εταιρικό χρέος. Το ΔΝΤ συνέστησε την προσπάθεια επίλυσης αυτών των προβλημάτων ώστε η Πορτογαλία να μπορέσει να προσελκύσει περισσότερες ιδιωτικές επενδύσεις. Η παρατεταμένη έντονη ανάπτυξη, μαζί με τη συνεχιζόμενη μείωση του δημόσιου χρέους, θα μείωνε τις ευπάθειες που οφείλονται σε υψηλό χρέος, ιδίως όταν μειώνονται τα νομισματικά καταλύματα (IMF, 2017).

4.6. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΕ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

Η σημαντικότερη πρόκληση που αντιμετωπίζει η περιφέρεια της ευρωζώνης είναι η ανάκαμψη της ανταγωνιστικότητας και η επανεξισορρόπηση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Ωστόσο για κάθε χώρα της Νότιας Ευρώπης που

επηρεάστηκε από την ύφεση, πρέπει να ακολουθήσει διαφορετικό μίγμα πολιτικών, δεδομένων των ιδιαίτερων μακροοικονομικών τους συνθηκών (Cline, 2016).

Σε ότι αφορά την Ελλάδα, αρχικά οι αγορές εργασίας θα πρέπει να είναι ευέλικτες, έτσι ώστε η εργασία να μπορεί να ανακατανεμηθεί σε κλάδους έντασης εξαγωγών. Οι αγορές εργασίας απελευθερώθηκαν σημαντικά το 2011, οδηγώντας σε μείωση της μισθολογικής αύξησης της ανταγωνιστικότητας. Το κοινωνικό κόστος της επακόλουθης εξάρθρωσης, ωστόσο, μεγεθύνθηκε από την ταυτόχρονη μείωση των κοινωνικών δαπανών, η οποία επιβλήθηκε στο όνομα της δημοσιονομικής προσαρμογής. Ο συνδυασμός τέτοιων μεταρρυθμίσεων με αυξημένη στήριξη για όσους επηρεάζονται είναι επιθυμητός, ακόμη και αν η στήριξη αυτή έχει δημοσιονομικό κόστος (Cline, 2016).

Δεύτερον, οι αγορές προϊόντων πρέπει να είναι ανταγωνιστικές, ώστε η μείωση της ζήτησης να αντικατοπτρίζεται σε χαμηλότερες τιμές. Αυτό βοηθά στην ανάκαμψη της ανταγωνιστικότητας και μειώνει το κοινωνικό κόστος των μειώσεων των μισθών. Οι αγορές προϊόντων στην Ελλάδα τείνουν να είναι ολιγοπωλιακές, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στο ότι οι τιμές έχουν σχεδόν πέσει, παρά τη σοβαρότερη ύφεση των 70 ετών. Ενώ η κυριότερη ευθύνη για την έλλειψη μεταρρύθμισης ανήκει στους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής στην Ελλάδα, η σημασία των αγορών προϊόντων αγνοήθηκε αρχικά από τους πιστωτές της χώρας που πιέζουν για μέτρα για τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος και όχι για την ενίσχυση του ανταγωνισμού (Galelianos, 2014).

Τρίτον, η χρηματοδότηση αποτελεί απαραίτητη συνεισφορά στη διαδικασία ανακατανομής της παραγωγικής ικανότητας προς τον εμπορεύσιμο τομέα. Οι εγχώριες πιστώσεις μειώθηκαν σημαντικά επειδή οι ελληνικές τράπεζες έχουν πληγεί από την ύφεση, την περικοπή του δημόσιου χρέους και την τεράστια πτώση των καταθέσεων, λόγω των επαναλαμβανόμενων φόβων για πιθανή έξοδο από το ευρώ. Ενώ η θέση της Ελλάδας στο ευρώ φαίνεται τώρα (σχετικά) ασφαλής, μετά και την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών, η πίστωση είναι ακόμη πολύ σπάνια και η ελληνική κυβέρνηση δεν έχει τα πλεονεκτήματα ή την ικανότητα να διορθώσει αυτό το

πρόβλημα. Η πίστωση μπορεί να γίνει είτε από τις εγχώριες τράπεζες, η οποία απαιτεί κάποια μορφή τραπεζικής ενοποίησης για την αύξηση της αξιοπιστίας τους, είτε απευθείας από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων. Και οι δύο πιθανές λύσεις συζητήθηκαν από το 2010 αλλά η εφαρμογή τους ήταν πολύ αργή (Nelson et al, 2017).

Τέλος, η μείωση του εξωτερικού ελλείμματος της Ελλάδας (και της περιφέρειας) θα διευκολυνθεί εάν οι βασικές χώρες ακολουθήσουν επεκτατικές πολιτικές, αυξάνοντας έτσι τις εισαγωγές τους από την περιφέρεια. Ωστόσο, οι βασικές χώρες ακολούθησαν περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές, οι οποίες έχουν αφήσει ανέπαφα τα πλεονάσματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών τους, ακόμη και όταν μειώθηκαν τα περιφερειακά ελλείμματα. Ως εκ τούτου, ενώ η δημιουργία εξωτερικών ανισορροπιών ήταν συμμετρική και διέσχισε την ευρωζώνη, η προσαρμογή πραγματοποιήθηκε αποκλειστικά στην περιφέρεια, καθιστώντας άσκοπη τη διαδικασία (Nelson et al, 2017).

Εν κατακλείδι, η κατάργηση των «δίδυμων ελλειμμάτων» της Ελλάδας στον προϋπολογισμό και στον τρεχούμενο λογαριασμό συνέβη με τεράστιο κοινωνικό κόστος και, στην περίπτωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, βρίσκεται σε ασταθή κατάσταση. Το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης, βέβαια, ανήκει στους Έλληνες υπεύθυνους χάραξης πολιτικής που επέτρεψαν την ανάπτυξη αυτών των ανισορροπιών, παράλληλα με την ανεπαρκή αντίδραση μετά την έναρξη της κρίσης. Ταυτόχρονα, η ευρωπαϊκή απόκριση ήταν επίσης πολύ φτωχή: η αιτία της κρίσης εντοπίστηκε εσφαλμένα και η πολιτική απάντηση ήταν ελάχιστα στοχοθετημένη, τουλάχιστον κατά τα πρώτα 3-4 χρόνια. Ωστόσο, οι ρίζες της κρίσης έγκεινται στις ανισορροπίες του εξωτερικού τομέα και οι ευρωπαίοι νομοθέτες πρέπει τώρα να επικεντρωθούν στον τρόπο με τον οποίο θα διευκολυνθεί η προσαρμογή σε αυτή τη διάσταση (Nugent, 2017).

Σε ότι αφορά την ύφεση στην Πορτογαλία, το πιο οδυνηρό κομμάτι του δρόμου προς την οικονομική ανάκαμψη φαίνεται να έχει ξεπεραστεί, η ανεργία μειώνεται με υγιείς ρυθμούς και η εξωτερική ανταγωνιστικότητα έχει αποκατασταθεί σε σχετικά

ικανοποιητικό βαθμό και σε σύντομο χρονικό διάστημα (Portugal, 2015). Το σημαντικότερο πρόβλημα στην Πορτογαλία συνεχίζει να είναι η αγορά εργασίας και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας. Μία ενδεχόμενη επιλογή απόκρισης είναι η επικρατούσα δημοσιονομική πολιτική, η οποία μπορεί να συμβάλει στην εξάλειψη της ύφεσης, αυξάνοντας τη συνολική ζήτηση και μειώνοντας την ανεργία. Συγκεκριμένα, η κυβέρνηση μπορεί να αυξήσει τις δημόσιες δαπάνες τόσο μέσω κυβερνητικών αγορών όσο και μέσω πληρωμών μεταφοράς. Επιπλέον, η κυβέρνηση μπορεί να μειώσει τους φόρους, αυξάνοντας έτσι το διαθέσιμο εισόδημα και τονώνοντας την κατανάλωση. Ωστόσο, στα χρόνια που προηγήθηκαν της κρίσης, η επεκτατική δημοσιονομική πολιτική ήταν δύσκολη λόγω των υψηλών επιπέδων χρέους της Πορτογαλίας. Από την άλλη πλευρά, η ενίσχυση της ανάπτυξης και η μείωση της ανεργίας θα περιόριζαν τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, αποκλείοντας ως εκ τούτου την επεκτατική δημοσιονομική πολιτική. Από την άλλη πλευρά, δικαιολογείται μια ισχυρότερη προσαρμογή (δηλ. μια πιο περιοριστική δημοσιονομική πολιτική) ώστε να διατηρηθούν τα κονδύλια του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Πορτογαλίας. Ωστόσο, μια ισχυρότερη προσαρμογή θα είχε οδηγήσει σε ύφεση και ως εκ τούτου θα ήταν πολιτικά προκλητική, ιδίως στο πλαίσιο της ανάπτυξης συγκρίσιμων οικονομιών. Επιπλέον, όπως και στην περίπτωση της επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής, μια ισχυρότερη προσαρμογή, τουλάχιστον από μόνη της, δεν θα είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της Πορτογαλίας (Gurnani, 2016).

Οι κεντρικές τράπεζες χρησιμοποιούν τη νομισματική πολιτική για να επηρεάσουν την προσφορά χρήματος και να εκπληρώσουν στόχους όπως ο πληθωρισμός, η απασχόληση και η οικονομική ανάπτυξη. Οι επιχειρήσεις μπορούν να ωθήσουν την οικονομική ανάπτυξη αυξάνοντας την προσφορά χρήματος και μειώνοντας τα επιτόκια. Εναλλακτικά, η Πορτογαλία θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει μια περιοριστική νομισματική πολιτική για να προκαλέσει μείωση των ονομαστικών μισθών. Στο πλαίσιο μιας ισχυρότερης καθοδικής προσαρμογής της εγχώριας ζήτησης, η υποτίμηση του νομίσματος θα μπορούσε να βοηθήσει την Πορτογαλία να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της και να μειώσει τις εμπορικές ανισορροπίες της.

Και πάλι, ωστόσο, ούτε η επεκτατική ούτε η περιοριστική νομισματική πολιτική ήταν μια εύλογη επιλογή όταν η Πορτογαλία προσχώρησε στην Ευρωζώνη. Η ενιαία νομισματική πολιτική προσαρμόζεται με βάση το περιβάλλον στην ευρύτερη ζώνη του ευρώ, γεγονός που δημιουργεί προβλήματα όταν οι οικονομίες που απαρτίζουν την ένωση δεν βρίσκονται στο ίδιο μέρος του επιχειρηματικού κύκλου. Στην πραγματικότητα, η περίοδος 2006 - 2010, κατά την οποία τα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών συνέχισαν να επεκτείνονται παρά την έντονη αύξηση των εξαγωγών της Πορτογαλίας, αποδεικνύει τις δυσκολίες που συνδέονται με τη διόρθωση των ανισορροπιών του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών υπό τη νομισματική ένωση (Gurhani, 2016).

Η Πορτογαλία θα πρέπει να συνεχίσει να μειώνει την ακαμψία και τον κατακερματισμό της αγοράς εργασίας με περαιτέρω μεταρρυθμίσεις στους τομείς της προστασίας, της απασχόλησης και της διαπραγμάτευσης των μισθών, στην επανεξέταση του συστήματος παροχών ανεργίας, την προώθηση ενεργών πολιτικών για την αγορά εργασίας για τη συμμετοχή των εργαζομένων και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους. Στο πλαίσιο της ρύθμισης της αγοράς προϊόντων, η Πορτογαλία θα πρέπει να εργαστεί για τη βελτίωση των τιμών του ανταγωνισμού και των τιμών που εξακολουθούν να υπερβαίνουν τις τιμές στον τομέα της ενέργειας, ενισχύοντας τον ανταγωνισμό στις επαγγελματικές υπηρεσίες, ελαχιστοποιώντας τους φραγμούς εισόδου και περιορίζοντας τον εμπορικό ρόλο των επαγγελματικών ενώσεων, για τον ανταγωνισμό στον τομέα των μεταφορών. Όσον αφορά τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, η Πορτογαλία θα πρέπει να εξετάσει το ενδεχόμενο περαιτέρω μείωσης του διοικητικού φόρτου, ιδίως για τις μικρές επιχειρήσεις, και την ενίσχυση της επιβολής της πολιτικής ανταγωνισμού. Ταυτόχρονα, η Πορτογαλία θα πρέπει να προωθήσει την καινοτομία παρέχοντας πρόσβαση σε κατάλληλη χρηματοδότηση και βελτιώνοντας τις προοπτικές εμπορευματοποίησης για ακαδημαϊκή έρευνα (OECD, 2014).

Εκτός από τη διατήρηση των μεταρρυθμίσεων στην Πορτογαλία, η χώρα είναι όλο και πιο σημαντικό να επικεντρωθεί σε προληπτικά μέτρα, ιδίως μέσω της ενισχυμένης συνεργασίας μεταξύ των χωρών της ΕΕ. Παρόλο που η οικονομία της

Πορτογαλίας αγωνίστηκε για να ξεπεράσει την ύφεση, είναι σημαντικό να κατανοηθεί ότι η πορεία της δεν εξαρτήθηκε μόνο από τις αποφάσεις που η ίδια έλαβε, αλλά και από τις αποφάσεις που έλαβε η ΕΕ και οι θεσμοί της. Συνεπώς, όπως και στην περίπτωση της Ελλάδας, οι ευρείες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στο σύνολο της ΕΕ, είναι τελικά κρίσιμες και απαραίτητες τόσο για την πρόληψη όσο και για την άμβλυνση των χρηματοπιστωτικών κρίσεων (Nugent, 2017).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία διερεύνησε την οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την Πορτογαλία. Από την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε είδαμε ότι και οι δύο χώρες υπέφεραν από μακροοικονομικές αποκλίσεις: τα επίμονα μεγάλα εξωτερικά ελλείμματα και τα δημοσιονομικά ελλείμματα. Τα μικρά ασφάλιστρα κινδύνου στην ευρωζώνη επέτρεψαν στην Πορτογαλία και την Ελλάδα να συσσωρεύσουν μεγάλες ανισορροπίες από τότε που εντάχθηκαν στο κοινό νόμισμα. Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 υπονόμωσε την ικανότητα της Πορτογαλίας και της Ελλάδας να λάβουν χρηματοδότηση στις αγορές, λόγω της απώλειας εμπιστοσύνης των επενδυτών. Τα προγράμματα χρηματοοικονομικής βοήθειας βασίστηκαν σε υπερβολικά αισιόδοξες υποθέσεις σχετικά με την αύξηση του ΑΕΠ και την ανεργία. Αν και το χειρότερο από το αναμενόμενο μακροοικονομικό περιβάλλον συνέβαλε σε αυτό, οι συνομιλίες για ένα πιθανό Grexit και η έλλειψη πολιτικής σταθερότητας συνέβαλαν επίσης σε ένα επιδεινωμένο σενάριο.

Η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων που συμφωνήθηκαν με τους πιστωτές απέκλινε. Στην Ελλάδα υπήρχε λιγότερη πολιτική υποστήριξη για το πρόγραμμα απ' ό, τι στην Πορτογαλία, και έτσι η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων δεν ήταν επιτυχής. Πολλά προβλήματα παρακωλύουν την ανταγωνιστικότητα αυτών των οικονομιών: το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος αυξάνεται με ταχύτερο ρυθμό από ό, τι η παραγωγικότητα και υπάρχουν άκαμπτες αγορές εργασίας και προϊόντων. Συνεπώς, απαιτούνται διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Η υπαγωγή σε μια νομισματική ένωση συνεπάγεται την απώλεια ελέγχου της νομισματικής πολιτικής, οπότε δεν είναι δυνατή η υποτίμηση του νομίσματος, προκειμένου να αυξηθεί η εξωτερική ανταγωνιστικότητα. Ως εκ τούτου, οι εσωτερικοί μισθοί και η υποτίμηση των τιμών αποτελούν τον τρόπο αύξησης της ανταγωνιστικότητας και κατά συνέπεια των εξαγωγών.

Πράγματι, η υπερβολική εξάρτηση από την εγχώρια ζήτηση ως ενίσχυση της αύξησης του ΑΕΠ ήταν ένα από τα προβλήματα που υπέστησαν και οι δύο χώρες. Αυτή η υπερβολική εξάρτηση από την εγχώρια ζήτηση φαίνεται να είναι ένα από τα διαρθρωτικά προβλήματα της Ελλάδας και της Πορτογαλίας. Η ανάκαμψη στον τομέα των εξαγωγών θα μπορούσε έτσι να συμβάλει στην αντιστάθμιση των αρνητικών συνεπειών των πολιτικών λιτότητας, οι οποίες απαιτούν από τις κυβερνήσεις να μειώσουν τις δαπάνες.

Στην Πορτογαλία η ύφεση ήταν λιγότερο έντονη από ό, τι στην Ελλάδα, καθώς η μείωση της εγχώριας ζήτησης αντισταθμίστηκε από την αύξηση των καθαρών εξαγωγών. Οι χειρότερες, σε σχέση με την Πορτογαλία, επιδόσεις ανάκαμψης από την ύφεση στην Ελλάδα μπορεί να αποδοθεί, σε κάποιο βαθμό, στην έλλειψη ανάκαμψης των εξαγωγών (αν και η πτώση των εισαγωγών συνέβαλε στην εξισορρόπηση των εξωτερικών λογαριασμών). Η συγκέντρωση στις εξαγωγές των βιομηχανιών χαμηλής και μέσης τεχνολογίας δεν επιτρέπει στις χώρες αυτές να παράγουν υψηλή προστιθέμενη αξία στα προϊόντα.

Προκειμένου να προωθηθούν οι εξαγωγές, η Ελλάδα πρέπει να βελτιώσει την ποιότητα των θεσμών της. Απαιτούνται περαιτέρω μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας προκειμένου να ανακτήσουν την εξωτερική ανταγωνιστικότητα. Πρέπει να αντιμετωπιστούν οι φραγμοί στις βιομηχανίες δικτύου, τις υπηρεσίες, τα νομοθετικά κατοχυρωμένα επαγγέλματα και τη δημόσια διοίκηση. Οι ήδη υπάρχουσες μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας ενδέχεται να υποφέρουν από μια χρονική υστέρηση έως ότου δημιουργηθούν αντικειμενικά αποτελέσματα, δεδομένου ότι ο απαιτούμενος χρόνος από τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας και των προϊόντων θα οδηγήσει σε εμφανή αποτελέσματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abreu, M. (2001). From EC accession to EMU participation: The Portuguese disinflation experience in the period 1984-1998. *Economic Bulletin, December, Banco de Portugal*.

Afonso, A., Zartaloudis, S., & Papadopoulos, Y. (2015). How party linkages shape austerity politics: clientelism and fiscal adjustment in Greece and Portugal during the eurozone crisis. *Journal of European Public Policy*, 22(3), 315-334.

Allayannis, G., Allayannis, G., Risell, A., Risell, A., Allayannis, G., Allayannis, G., ... & Risell, A. (2017). The Euro zone and the Sovereign Debt Crisis. *Darden Business Publishing Cases*, 1-28.

Alogoskoufis, G. (2011). The Greek Fiscal Crisis Can be Resolved. Διαθέσιμο από http://faculty.london.edu/mjacobides/assets/documents/George_Alogoskoufis.pdf [Πρόσβαση 18/9/2017]

Alogoskoufis, G. (2012). *Greece's sovereign debt crisis: retrospect and prospect*. GreeSE Paper No.54. Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe.

Arghyrou, M. G., & Krontonikas, A. (2012). The EMU sovereign-debt crisis: Fundamentals, expectations and contagion. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 22(4), 658-677.

Bank of Portugal (2015) *Bank lending Survey, Results for Portugal*.

Bartlett, W., & Prica, I. (2012). *The variable impact of the global economic crisis in South East Europe*.

Barry, F. (2003). Economic integration and convergence processes in the EU cohesion countries. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 41(5), 897-921.

Blyth, M. (2013). *Austerity: The history of a dangerous idea*. Oxford University Press.

Borba, J. (2016). *Political Representation in Times of Bailout: Evidence from Greece and Portugal*.

Bower U., Michou V., Ungerer C., (2014), *The Puzzle of the Missing Greek Exports*, Economic Papers 518, European Commission

Bryan R., Garganas N., Tavlas G.(2001). *Greece's Economic Performance and Prospects*. Bank of Greece. The Brookings Institution

Carneiro, A., Portugal, P., & Varejão, J. (2014). Catastrophic job destruction during the Portuguese economic crisis. *Journal of Macroeconomics*, 39, 444-457.

Castro, V., & Martins, R. (2015). Budget, expenditures composition and political manipulation: Evidence from Portugal. *NIFE Working Papers Series*, 4, 1-29.

Cline, W. R. (2016). *Managing the Euro Area Debt Crisis*. Columbia University Press.

Colasanti, F. (2016). *Financial Assistance to Greece: Three programmes*. EPC Discussion Paper, Brussels, European Policy Centre.

Cunha, L. C., & Silva, P. (2003). *Portugal and the EMU: 1996-2001, the crucial years*. Faculdade de Economia da Universidade Nova de Lisboa, Banco de Portugal, Universidade Nova de Lisboa.

Döhring, B. (2015). *Euro area macroeconomic outlook*. European Commission.

Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΛΣΤΑΤ). (2017). *Στατιστικές: Εθνικοί Λογαριασμοί*. Διαθέσιμο από <http://www.statistics.gr/el/statistics/eco> [Πρόσβαση 18/9/2017]

European Commission (2013). *The Economic Adjustment Programme for Portugal- Seventh Review-Winter 2012/13*. Brussels. European Economy-Occasional Paper No. 153

European Commission (2014). *The Economic Adjustment Programme for Portugal. Tenth Review*. Brussels. European Economy-Occasional Paper No. 171.

European Commission (2017). *Post-Programme Surveillance Report. Portugal, Autumn 2016*. Institutional Paper 051

European Parliament (1998). *EMU & Portugal*. Economic and Monetary Union.

Franco, F. A. (2011). *Adjusting to external imbalances within the EMU, the case of Portugal*.

Freire, A., Lisi, M., Andreadis, I., & Leite Viegas, J. M. (2014). Political representation in bailed-out Southern Europe: Greece and Portugal compared. *South European Society and Politics*, 19(4), 413-433.

Galenianos, M. (2014). *The Greek crisis: origins and implications*. Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP). Crisis Observatory. Research Paper No 16

Gardo, S., & Martin, R. (2010). *The impact of the global economic and financial crisis on central, eastern and south-eastern Europe: A stock-taking exercise*.

Gourinchas, P. O., Philippon, T., & Vayanos, D. (2017). The analytics of the Greek crisis. *NBER Macroeconomics Annual*, 31(1), 1-81.

Gurnani, S. (2015). *The financial crisis in Portugal: austerity in perspective*. Lehigh University. Lehigh Preserve

Hall, P. A. (2012). The economics and politics of the euro crisis. *German Politics*, 21(4), 355-371.

International Monetary Fund (IMF) (2017). *Portugal: Staff Concluding Statement of the 2017 Article IV Mission*. Διαθέσιμο από <https://www.imf.org/en/News/Articles/2017/06/29/mcs6292017-portugal-staff-concluding-statement-of-the-2017-article-iv-mission> [Πρόσβαση 19/9/2017]

Izsak, K., & Radošević, S. (2017). EU Research and Innovation Policies as Factors of Convergence or Divergence after the Crisis. *Science and Public Policy*, 44(2), 274-283.

Karanikolos, M., Mladovsky, P., Cylus, J., Thomson, S., Basu, S., Stuckler, D. & McKee, M. (2013). Financial crisis, austerity, and health in Europe. *The Lancet*, 381(9874), 1323-1331.

Katsios. S. (2015). The shadow economy and corruption in Greece. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 4(1).

Knutsen, C. H. (2011). The economic effects of democracy and dictatorship. *Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo. Ph. d.-avhandling*.

Kotios, A., Pavlidis, G., & Galanos, G. (2011). Greece and the Euro: The chronicle of an expected collapse. *Intereconomics*, 46(5), 263-269.

Kouretas, G. P., & Vlamis, P. (2010). The Greek crisis: causes and implications. *Panoeconomicus*, 57(4), 391-404.

Krugman, P. (2014). Europe's Keynesian Problem. The Conscience of Liberal blog.

Lagoa S., Leao E., Mamede R., Barradas R., (2011). *Report on the financial system in Portugal*. FESSUD

Lazaretou S. (2003). *Greek Monetary Economics in Retrospect: The adventures of the drachma*. Working Paper 2. Bank of Greece

Lin, C. Y. Y., Edvinsson, L., Chen, J., & Beding, T. (2012). *National intellectual capital and the financial crisis in Greece, Italy, Portugal, and Spain* (Vol. 7). Springer Science & Business Media.

Matsaganis, M., Leventi, C., & Flevotomou, M. (2012). The crisis and tax evasion in Greece: what are the distributional implications?. In *CESifo Forum* (Vol. 13, No. 2, p. 26). Institut für Wirtschaftsforschung (Ifo).

Monastiriotes, V., Hardiman, N., Regan, A., Goretti, C., Landi, L., Conde-Ruiz, J. I., ... & Cabral, R. (2013). Austerity measures in crisis countries—results and impact on mid-term development. *Intereconomics*, 48(1), 4-32.

Monokroussos P., Anastasatos T., Stamatiou T., Dimitriadou A., Gogos S. (2017). *Greece: 2017 Economic Outlook*. Eurobank Global Market Research

Mink, M., & De Haan, J. (2013). Contagion during the Greek sovereign debt crisis. *Journal of International Money and Finance*, 34, 102-113.

Nelson, R. M., Belkin, P., & Jackson, J. K. (2017). *The Greek Debt Crisis: Overview and Implications for the United States*. Congressional Research Service.

Nikiforos, M., Papadimitriou, D. B., & Zezza, G. (2016). *The Greek public debt problem*. Levy Economics Institute. Working Paper No 867

Nugent, N. (2017). *The government and politics of the European Union*. Springer.

OECD (2010). *Economic Surveys: Portugal*. Paris: OECD Publishing

OECD (2014). Deepening structural reform to support growth and competitiveness. Διαθέσιμο από <https://www.oecd.org/portugal/Portugal-Deepening-structural-reform-to-support-growth-and-competitiveness.pdf> [Πρόσβαση 19/9/2017]

Ozturk S. (2015). Effects of Global Financial Crisis on Greek Economy: Causes of Present Economic and Political Loss of Prestige. *International Journal of Managerial Studies and Research (IJMSR)*. Volume 3, Issue 6, PP 26-35.

- Papadimitriou, D. (2011). *The debt crisis in Greece* (p. 93).
- Panageotou S.A., (2012). *The Global Debt Monitor: An analysis of the Greek Financial Crisis*, University of Tennessee, Knoxville
- Papavassiliou, V. G. (2014). Financial contagion during the European sovereign debt crisis: A selective literature review. *Crisis Observatory, ELIAMEP, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, Research Paper*, (11).
- Pedroso P. (2014). *Portugal and the Global Crisis. The impact of austerity on the economy, the social model and the performance of the state*. Friedrich Ebert Stiftung
- Pereira, P. T., & Wemans, L. (2015). Portugal and the Global Financial Crisis: Short-Sighted Politics, Deteriorating Public Finances and the Bailout Imperative. *The Global Financial Crisis and Its Budget Impacts in OECD Nations: Fiscal Responses and Future Challenges*, 231-254.
- Pisani-Ferry, J., Sapir, A., & Wolff, G. B. (2013). *EU-IMF assistance to euro-area countries: an early assessment* (Vol. 16). Brussels: Bruegel.
- Podaras, A. (2012). The Greek Financial Crisis: An Overview of the Crisis in Entirety and Proposed Measures: Recommended Solutions and Results.
- Portugal, P. (2015). The Portuguese Economic Crisis: Policies and Outcomes. *Policy Brief, Social Inclusion Monitor, EU*.
- Pragidis, I. C., Aielli, G. P., Chionis, D., & Schizas, P. (2015). Contagion effects during financial crisis: Evidence from the Greek sovereign bonds market. *Journal of Financial Stability*, 18, 127-138.
- Provopoulos G. (2013). *The Greek economy and banking system: recent developments and the way forward* . Special Conference Paper: The crisis in the euro area. Bank of Greece

Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2008). *Is the 2007 US sub-prime financial crisis so different? An international historical comparison* (No. w13761). National Bureau of Economic Research.

Robbins, P. (2015). The Greek Debt Crisis: The Need for " Heroic" Economic Policy Reforms in the European Economic and Monetary Union. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 22(1), 175-199.

Rocha, F., & Stoleroff, A. (2014). The challenges of the crisis and the external intervention in Portugal. *The New EU Economic Governance and its Impact on the National Collective Bargaining Systems. Madrid: Fundación 1º de Mayo*, 150-174.

Royo, S. (2010). Portugal and Spain in the EU: paths of economic divergence (2000-2007). *Análise Social*, 209-254.

Sakellarides, C., Castelo-Branco, L., Barbosa, P., & Azevedo, H. (2014). The impact of the financial crisis on the health system and health in Portugal. *Copenhagen, Denmark: World Health Organization*.

Sapir, A., Wolff, G. B., De Sousa, C., & Terzi, A. (2014). The Troika and financial assistance in the euro area: successes and failures. *Brussels: European Parliament. Study on the request of the European Parliament's Economic and Monetary Affairs Committee*.

SBA (Small Business Administration), (2014), Ενημερωτικό Δελτίο SBA 2014, Επιχειρήσεις και Βιομηχανία Ελλάδας, Διαθέσιμο από http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/countries-sheets/2014/greece_el.pdf [Πρόσβαση 18/9/2017]

Silva, J. F., & Silveira, V. L. (2017). Portuguese economy: Statistical analysis on the current account reversals sustainability. *IFC Bulletins chapters*, 43.

Su, H. (2017). Why did EU's bailout to Greece fail? In comparison with EU's bailout to Portugal. *Economic Analysis of Law Review*, 7(2), 417-442.

Tavlas G.S., Papaspyrou T., (2003). *Monetary Policy in Greece on the road to EMU*. Bank of Greece

Theodoropoulou, S. (2016). National Social and Labour Market Policy Reforms in the Shadow of EU Bailout Conditionality: The Cases of Greece and Portugal. In *The Sovereign Debt Crisis, the EU and Welfare State Reform* (pp. 95-130). Palgrave Macmillan, London.

The World Bank. (2017). *GDP Growth Annual %*. Διαθέσιμο από <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=1975&locations=GR-EU&start=1961&view=chart> [Πρόσβαση 26/7/2017]

Τοπαλίδης, Χ. (2017). *Οικονομικές κρίσεις: αιτίες και αποτελέσματα*. ΕΛΙΑΜΕΠ: Παρατηρητήριο για την Κρίση

Τράπεζα της Ελλάδας, (2015). Οικονομικό Δελτίο, τεύχος 41. Διαθέσιμο από <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/oikodelt201507.pdf>

Verney, S. (2009). Flaky fringe? Southern Europe facing the financial crisis. *South European Society and Politics*, 14(1), 1-6.

Zartaloudis, S. (2014). The Impact of the Fiscal Crisis on Greek and Portuguese Welfare States: Retrenchment before the Catch-up?. *Social Policy & Administration*, 48(4), 430-449.

Φιλίνης Κ. (2015). *Κατανοώντας την Ελληνική Κρίση. Είναι αλήθεια ότι η ανεργία των νέων αποτελεί το σημαντικότερο πρόβλημα της ελληνικής αγοράς εργασίας; Παρατηρητήριο για την κρίση*. ΕΛΙΑΜΕΠ